M. T. CIC.

DE OFFICIIS LIBRI TRES.

Cato maior, vel de Senectute.
Lælius, vel de Amicitia.
Paradoxa Stoicorum sex.
Somniũ Scipionis, ex libro sexto de Rep.

Cum annotationibus Pauli Manutij in margine adscriptis.

Index rerum & verborum.

LONDINI,
Excudebat Thomas Vautrollerius,
Typographus.
1573.
Cum Priuilegio Regiæ Maiestatis.

Mollius Grigorium
His bm

BRITISH MUSEUM

PAVLVS MANVTIVS BENEDICTO RHAMBERTO S. D.

NOn ignoras, Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem: quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, vt inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarũt. Multos etiã beneficium cum obligasset: cumq; id quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent: idq; vterq; fieri ob ingenij bonitatem, & voluntatis erga se propensionem existimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaque duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus externis originẽ ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto videtur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, vt opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus vtimur & iisdem rebus, quibus nos, & æque, atque nos, affici sentimus: deinde, etiam qui in dan-

& accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum est, & esse potest in ijs, qui voluntate non admodum coniuncti sunt: quanto facilius exsistet apud eos, quorum animi ita consentiunt, vt quasi natura hortante, eadem res appetere, ab ijsdem refugere videantur? at vero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt: etiam si alter alterum initio summe diligat: tamen, si quando accidet, id quod accidere sæpe solet, vt ea, qua diligere cœperunt, causa tollatur, certe eorum animi pedetentim in amore langueſcent. quo in genere, animaduertis Rhamberte, quam multi quotidie labantur, de quibus, facile est intelligere, quid sentias, cum ab eorum instituto tua ratio tam vehementer abhorreat. probe enim te, quæ nostra debeat esse in iungēdis amicitijs cautio, quæ in ijsdem colēdis religio, quod item in omni vita præstandum officium sit, horum librorum, quos nunc tibi inscriptos ad te mittimus, lectio erudiuit. sensi in me ipso: quem ab opibus non magnopere firmum, aut ne firmum quidem, tamen octauum ab hinc annum tanto studio es complexus, quantum, qui ab omni re paratissimus sit, remunerando compensare vix possit. cumq; rum mearum status, vt sunt humana, in-

erdum mutaretur: memoria teneo, te nunquam immutatum, eandem semper cum mihi, tum fratribus meis voluntatem, ac benevolentiam præstitisse. Cum vero maior aliquanto inter nos consuetudo esse cœpisset: quod quidem est factum, postea quàm te in nostram vicinitatem contulisti: facile sentio, ad meam vitam recte conformandam quanto mihi obseruatio tuorum morũ fuerit adiumento. Collocutiones vero de litteris nostræ quid non dicam delectationis, sed vtilitatis habuerunt? equidem, si liceret, totos dies vellem tecum ponere. quarum enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui sit iudicij subtilitas, intelligo. sed hanc latine scribendi rationem, in qua multi nunc volunt excellere, pauciſſimi possunt, eam vero sic tenes, vt tuis scriptis mihi quidem nihil esse purius videatur. quod eo mirandum est magis, quia tu, non, vt alij, diuturno, atque assiduo librorum vsu, sed temporum studio subsiciuorum, hoc vt posses, consecutus es. nam vt omittam quòd tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti senatus arcana creduntur, otium non sæpe contingit: ecquis dies est, quo non ex amicis tuis aut consilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in consuetudine retinenda nimium di-

ligens esse dum vis: accidit sæpe, vt tuum potius ipse commodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. Quo ego me aptius facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quem cognoui esse omnium officiosissimum, mitterem. Genus hoc Rhamberte quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari soleo, perpende rem; nulla videbitur animũ spectabo gratissimum dices.

Vale.

M. T.

DE OFFICIIS AD MARCVM F. LIBER. I.

QVANQVAM te, Marce fili, annum iam audientem * Cratippum, idq; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq; philosophiæ, propter summam & doctoris authoritatem, & vrbis, quorum alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, vt ipse ad meam vtilitatem semper cum græcis latina coniunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciẽdum, vt par sis in vtriusque orationis facultate. quam quidem ad rem nos, vt * videmur, magnũ attulimus adiumentum hominibus nostris, vt non modo græcarum litterarum rudes, sed etiam docti aliquantulũ se arbitrentur adeptos & ad dicendum & ad iudicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorũ, & disces, quàm diu voles: (tam diu autẽ velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens, non multũ a Peripateticis dissidentia (quorum vtriq; & * Socratici & Platonici esse volumus) de rebus ip-

Principẽ in doctrina Peripatetica. fam. ep. 16. lib. 12. & ep. 1 lib. 16.

Hoc posuit ad vitandam arrogantiæ suspicionem.

Ergo & Peripateticus: à Socrate enim Peripatetici, vt Academici, fluxerunt.

sis vtere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationē autem latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. neq vero hoc arroganter dictum existimari velim. nam philosophandi scientiam concedens multis, quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornate q; dicere, quoniam in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, videor id meo iure quodam modo vindicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, vt non solū orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iam se illis fere* æquarunt, studiose legas. vis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile, & temperatum orationis genus. & id quidem neminī vidēo Græcorum adhuc contigisse, vt idem vtroque in genere laboraret, sequereturq; & illud* forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus. nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parū vehemens,* dulcis tamen, vt Theophrasti discipulum possis agnoscere. nos autem quantum in vtroque profecerimus, aliorum sit iudicium: vtrumque certe secuti sumus, equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi tractare voluisset, grauissime, & copiosissime potuisse dicere, & Demosthenem, si illa, quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronunciare voluisset, ornate, splendideq; facere potuisse. eodemq; modo de Aristotele, & Isocrate iudico. quorum vterque suo studio delecta-

Parem fere laudem consecuti.

Orationes enim in foro ad iudices habebantur, excepto, quæ in senatu, vt Catilinaria, in li. de claris orat.

* Suauis, sicuti fuit, videri malunt, quam grauis, vide & in Oratore.

delectatus, contempsit alterum. Sed, cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere & multa posthac, ab eo exordiri volui maxime, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & * auctoritati meæ grauissimum. nam, cùm multa sint in philosophia & grauia, & utilia, accurate, copioseq; à philosophis disputata, latissime patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, & præcepta sunt: nulla enim vitæ pars, neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoq; colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio cõmunis est omnium philosophorum. quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis, philosophum se audeat dicere? sed sunt non nullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum, & bonorum finibus, officium omne pertexerunt, nam * qui summum bonum sic instituit, vt nihil habeat cum virtute cõiunctum, idq; suis commodis, non honestate, metitur, hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit, vt neque amicitiam colere possit, nec * iustitiam, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans, aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. Quæ quanquam ita sunt in promptu, vt res disputatione non egeat, tamen sunt à nobis alio loco dis-

* Tum quia consularis, tum etiam quia pater.

* Vt Epicurus.

* Tres morales virtutes, iustitia, fortitudo, temperantia, quas & Aristoteles agnoscit. nam liberalitas iustitiæ pars est.

putata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere: neque vlla officij præcepta firma, stabilia, coniuncta naturæ tradi possint, nisi aut ab ijs, qui solam, aut ab ijs, qui *maxime honestatem propter se dicant expetẽdam. itaque propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum. quoniam Aristonis, Pyrrhonis, & Herilli iam pridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, vt ad officij inuentionem aditus esset. Sequemur igitur, hoc quidẽ tempore, & in hac quæstione, potissimum Stoicos, non vt interpretes, sed, vt solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq; nostro, quantum, quoq; modo videbitur, hauriemus.

Solam honestatem Stoici, maxime autem, sed non solam, Peripatetici sequebantur.

Assensum enim sustinebant.

Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror. omnis enim quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitione proficisci: vt intelligatur quid sit id de quo disputetur.

Omnis de officio duplex est quæstio, vnũ genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterũ, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes vitæ conformari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt: omniane officia perfecta sint: nunquid officium alio maius sit: & quæ sunt generis eiusdem. Quorum autem

officio-

officiorum præcepta traduntur, ea quanquã pertinent ad finem bonorum, tamen id minus appareat, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur. de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia diuisio est officij. nam & medium quoddam officiũ dicitur, & perfectum. perfectum autem officium, rectũ, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα: hoc autem, commune, quod ij καθῆκον vocãt. atq; ea sic definiunt, vt rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant. mediũ autem officiũ, id esse dicãt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit.

Triplex igitur est, vt * Panætio videtur, cõsilij capiẽdi deliberatio. Nam honestum ne factu sit, an turpe, dubitant: id quod in deliberationem cadit. in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum * autẽ inquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem, iucunditatemq;, ad facultates rerum, atq; copias, ad opes, ad potentiam, quibus & se possint iuuare, & suos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se videtur: fit, vt distrahatur in deliberando animus, affectaq; anticipitem curam cogitandi. Hac in diuisione, cum, præterire aliquid, maximũ vitium in diuidendo sit, duo * præter-

Quem Cicero maxime secutus est in his libris. Rhodi natus est: inter Stoicos excelluit: docuit minorem Africanum.

aut anquirunt.

* à Panatio.

missa sunt. nec enim solum, virum honestum, an turpe sit deliberari solet, sed etiã, duobus propositis honestis, utrũ honestius: itemq; duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationẽ, in quinq; partes distribui debere reperitur, primum igitur est de honesto, sed dupliciter: tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum disserendum.

Praclara scribendi, atque etiam dicendi ratio, cum à genere ad partes: & à partibus ad unum illud, quod propositũ nobis est, oratio deducitur.

Principio, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpus q; tueatur, declinet q; ea, quæ nocitura videãtur: omniaq; quæ sint ad viuendũ necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreãdi caussa, & cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & belluam hoc maxime interest, quòd hæc tantum, quantũ sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quod q; præsens est, se accommodat, paullulum admodum sentiens præteritum, aut futurũ. homo autem, cui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causs as rerum videt, earum q; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebus q; præsentibus adiungit, atq; annectit futuras: facile totius vitæ cursum videt, ad eamq; degendam præparat res necessarias. Eadem q; natura vi rationis hominem conciliat homini & ad orationis, & ad vitæ societatem: ingenerat q; in primis præci-

anquirat.

præcipuum quẽdam amorem in eos, qui procreati sunt: impellitq; vt hominum cœtus & * celebrari inter se, & sibi obedire velit: ob easq; causſas studeat parare ea, quæ ſuppeditent ad cultum, & ad victum, nec ſibi ſoli, ſed coniugi, liberis, ceteris q; quos caros habeat, tueriq; debeat. quæ cura exſuſcitat etiam animos, & maiores ad rem gerendam facit. in primis q; hominis eſt propria veri * inquiſitio, atque inueſtigatio. itaq; cum ſumus neceſſarijs negotijs, curisq; vacui, tũ auemus aliquid videre, audire, * ac diſcere: cognitionem q; rerum aut occultarũ, aut admirabilium, ad bene, beateq; viuendum neceſſariam ducimus. ex quo intelligitur, quod verũ, ſimplex, ſincerum q; ſit, id eſſe * naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati adiuncta eſt appetitio quædam principatus, vt nemini parere animus bene informatus à natura velit, niſi præcipiẽti, * & docenti, aut vtilitatis cauſſa iuſte, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarum q; rerum contemptio. Nec vero illa parua vis naturæ eſt, rationis q;, quòd vnũ hoc animal ſentit, quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis, dictis q;, qui modus. itaq; eorum * ipſorum, quæ aſpectu ſentiũtur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, conuenientiam partiũ ſentit. quam ſimilitudinem natura, ratio q; ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſi-

Pro coire, ex quo celebrũ locus & deſertus, opponuntur. & eſſe & ea obiri velit.

addiſcere.

Natura enim omnes homines ſcire deſiderant.

aut

Cum oculorũ ſenſu bruta quoque vtantur, ordinem tamen in ſenſilibus non agnoſcunt.

liis, factis q; conseruãdum putat: caret q; ne quid indecore, effeminatéve faciat, tum, in omnibus & opinionibus, & factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiam si* nobilitatum non sit, tamẽ honestum sit: quod q; vere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides: quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores, vt * ait Plato, excitaret sapientiæ.

Hoc explanatur proxime sequentibus verbis.

In Phædro.

Fons enim, vnde manat sapientia, honestum est.

* Sed omne, quod honestum est, id quattuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia veri, solertia q; versatur, aut in hominum societate tuenda, tribuendo suum cuique, & rerũ contractarum fide: aut in animi excelsi, atq; inuicti magnitudine, ac robore: aut in omniũ, quæ fiunt, quæ q; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quattuor quãquam inter se* colligata, atq; implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudẽtiam ponimus, inest indagatio, atq; inuentio veri: eius q; virtutis hoc munus est proprium. vt enim quisq; maxime perspicit, quid in re quaq; verissimum sit: qui q; & acutissime, & celerrime potest & videre, & explicare rationem, is prudentissimus, & sapientissimus rite haberi solet. quocirca huic, quasi materia

Vnam n. virtutem qui possidet, reliquas item possidere dicitur. Quatuor autem morales virtutes Cicero describit, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiã.

materia, quam tractet, & in qua versetur, subiecta est veritas. reliquis autē* tribus virtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasq́, quibus actio vitæ continetur, vt societas hominum, coniunctioq́, seruetur: & animi excellentia, magnitudoq́, cum in augendis opibus, vtilitatibusq́, & sibi, & suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciēdis eluceat. Ordo autem, & constātia, & moderatio, & ea, quæ sunt his similia, versantur in eo genere: ad quod adhibenda est actio quædam, nō solum mentis agitatio. his enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honestatem, & decus conseruabimus.

Aristotles prudentiam emittit, nec enim vere seperata quadā virtus est, sed cōmunicatur omnibus virtutibus.

Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam, vimq́, diuisimus, primus ille, qui in veri cognitione cōsistit, maxime naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, & decipi, & * malum, & * turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honesto duo vitia vitanda sunt. vnum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq́, temere assentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle * debebunt) adhibebit ad considerandas res & tempus, & diligentiam. alterum est vitium, quòd quidam nimis magnum studium, multamq́, operam in res obscuras, atque difficiles conferunt,

Vt ad damnū accedat infamia.

debent.

eaſdemq́, non neceſſarius: quibus vitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæq́, ponetur, id iure laudabitur: vt in aſtrologia C.* Sulpicij, audiuimus, in geometria Sex. Pompeium, ipſi cognouimus, multos in dialectica, plures in iure ciuili. qua omnes artes in veri inueſtigatione verſantur: cuius ſtudio à rebus *agendis abduci, contra officium eſt. virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multiq́, dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudijs cogitationis, & ſine* opera noſtra, continere, omnis autem cogitatio, motusq́, animi aut in conſilijs capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene, beateq́, viuendum, aut in ſtudijs ſcientiæ, cognitionisq́, verſabitur. Ac de primo quidem officij fonte diximus.

Sulpicium & Pompeiũ reprehendit.

Alterũ, quòd in aſtrologia, alterum quòd in geometria nimium ſtudij, operæq́, poſuerint.

Gerundii qua nos ab actione abducit: operã autem intelligit, cum ſcribimus, diſputamus, audimus.

De tribus autem reliquis, latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. cuius partes duæ ſunt, iuſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur, & huic coniuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem, appellare licet. Sed iuſtitiæ primum munus eſt, vt necui quis noceat, niſi laceſſitus iniuria, deinde, vt communibus pro communibus vtatur, priuatis autem vt ſuis. ſunt autem priuata nulla* natura, ſed aut veteri occupa

Quæ in medium omnia protulit vide paullo poſt.

occupatione, vt qui quondam in vacua venerūt, aut victoria, vt qui bello potiti sunt, aut lege, aut pactione, conditione, sorte. ex quo fit, vt ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum, similisq; est priuatarum possessionum descriptio. ex quo, quia suum cuiusq; fit eorū, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisq; teneat. * eo si quis sibi plus appetet, violabit ius humanæ societatis. sed quoniam, vt præclare scriptum est à Platone, non nobis solum nati sumus, sed ortus nostri partem patria, * partem parentes vindicant, partem amici, atque, vt placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad vsum hominum omnia creari, homines autem hominū caussa esse generatos, vt ipsi inter se alij alijs prodesse possent: in hoc * naturam debemus ducem sequi, & communes vtilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus deuincire hominum inter homines societatem.

Ex quo si qui sibi appetit.

Ortusq; nostri partē patria vindicat.

Qua sua omnia omnibus communicat.

Fundamentum autem iustitiæ est fides, id est dictorum, conuentorumq; constantia, & veritas. ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, vnde verba sint ducta, credamusq;, quia fiat quod dictum est, appellatā fidem. Sed iniustitiæ duo genera sunt: vnum eorum, qui inferunt: alterum eorum, qui ab his, quibus infertur, si possint non propulsant iniuriam.

Hoc etiam in epistola ad Tironem significat, lib. 16. fam.

nam qui iniustè impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus violēter videtur afferre socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, iniuriæ, tam est in vitio, quàm si parentes, aut amicos, aut patriam deserat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocendi caussa de industria inferuntur, sæpe à metu proficiscuntur, cùm is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, nisi id alteri fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. maximam autem partem ad iniuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, vt adipiscantur ea, quæ concupierunt: in quo vitio latissimè patet auaritia. Expetuntur autem diuitiæ * tum ad vsus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. in quibus autem maior est animus, in his pecuniæ cupiditas spectat ad opes, & ad gratificādi facultatem: vt nuper M. Crassus negabat vllam satis magnam pecuniam esse ei, qui in rep. princeps vellet esse, * qui suis fructibus * exercitum alere non posset. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia, & copia. quibus rebus effectum est, vt infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda est: sed fugienda semper iniuria. Maximè autem adducuntur plerique, vt eos iustitiæ capiat obliuio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæue cupiditatem inciderint. quid enim est apud Ennium, Nulla sancta societas, nec fides regni est,

* cum

* cuius

Quattuor legiones: hic enim erat exercitus populi R. Vide in Parad. 4.

id

id latius patet: nam, quicquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunq; fit tanta contentio, vt difficillimum sit sanctam seruare societatem. Declarauit id modo * tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis * errore finxerat, principatum. Est autẽ in hoc genere molestum, quòd in maximis animis, splẽdidissimis ingenijs plerumq; existũt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates, quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur.

temeritas.

Putauit enim se beatum fore oppress. a rep. quòd secus accidit.

Sed in omni iniustitia permultum interest, vtrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunque breuis est, & ad tempus, an consulto, & cogitato fiat iniuria. leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ autem defensionis, deserendiq; officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt: aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibus q; dãmne occupationibus sic impediuntur, vt eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque * videndum est, ne non satis id, quod apud Platonem est in philosophos dictum: quòd in veri inuestigatione versentur, quod q; ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, &

Modeste dissentit à Platone, Philosophorum sententiã in poeticis libris improbante.

pro nihilo ducant, propterea iustos esse. nam dum alterum iustitiæ genus assequuntur, inferenda ne cui noceant iniuria, in alterum incidunt. discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. itaque eos ne ad remp. quidem accessuros putat, nisi coactos. æquius autem erat id voluntate fieri. nam hoc ipsum ita iustum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui, aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant. ne facere cuiquam* videantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt: deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur, duobus generibus iniustitiæ propositis, adiũximus caussas vtriusque generis, easq́ res ante constituimus, quibus iustitia continetur, facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valdè amabimus, iudicare. est enim difficilis cura rerum alienarum, quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniunt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto videmus, aliter de illis, ac de nobis, iudicamus, quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites æquum sit, an iniquum. æquitas enim

Beneficentia doctrina anteponenda.

Cum tamen faciant: quia vitæ societatem deserunt.

In comœdia Heaut.

Minus illis consulere studemus quam nobis.

nim lucet ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ.

Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maximè videntur digna esse iusto homine, eoq́; quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntq́; contraria: vt, non * reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæq́; pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea * negare interdum, & non seruare, fit iustum. Referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ, primum, vt ne cui * noceatur: deinde, vt communi vtilitati seruiatur. ea cum * tempore commutantur, commutatur officium, vt non semper sit idem. potest enim accidere promissum aliquod, & conuentum, vt id effici sit inutile vel ei, cui promissum sit, vel ei, qui promiserit. nam si, vt in fabulis est, Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset: Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. ex tribus enim optatis, vt scribitur, hoc erat tertiũ, quod de Hippolyti interitu * iratus optauit. quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidem promiseris, contra officium est, maius damnum anteponi minori: vt, si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim grauiter ægrotare filius cæperit, non sit contra officium,

Locus, meo iudicio, mendosus.

Vt reddere depositum, facere promissũ migrare.

Noceretur enim furioso, si ei redderetur gladius depositus.

Tempora.

Quòd ab eo Phædram cõiugem de incestu appellatam crederet, cum id à Phædra, qua se ab Hippolyto reiectam iniquissimè ferret, fictum crimen esset.

non facere, quod dixeris: magis ne ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iam, iis promissis non standum esse, quis quæ non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? quæ quidem pleraque iure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Que.

Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, & malitiosa iuris interpretatione: ex quo illud, Summum ius, summa iniuria, factum est iam tritum sermone prouerbium. quo in genere etiam in rep. multa peccantur, vt ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ indutiæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium indutiæ. nec noster quidem probandus est, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à senatu datum, cum ad locum veniisset, cum vtrisque separatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque vt regredi, quàm progredi, mallent: id cum vtrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est: itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, pop. Rom. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare est. quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam aduersus eos seruanda, à

Sed. Ex Terentij Heaut.

Suis quisque libentius vtitur exemplis, quàm alienis.

nam Plutarchus, homo Græcus, ad Lacedæmonium Cleomenẽ hoc transfert in lib. Apophthegmatum.

quibus

quibus iniuriam acceperis. est enim vlciscendi, & puniendi modus: atque haud scio, an satis sit eum, qui lacessierit, iniuriæ suæ pœnitere, vt ipse ne quid tale posthac committat, & ceteri sint ad iniuriam tardiores.

Atque in rep. maxime conseruanda sunt iura belli. nam cùm sint duo genera decertandi, vnum per disceptationem, alterum per vim, cumq; illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si vti non licet superiore. quare suscipienda quidem bella sunt ob eam caussam, vt sine iniuria in pace vivatur parta autem victoria, conseruandi sunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerunt: vt maiores nostri Tusculanos, Aequos, *Volscos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiam acceperunt: at *Carthaginem, & *Numantiam funditus sustulerunt: nollem *Corinthum, sed credo *illos secutos oportunitatem loci maximè, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. mea quidem sententia, pacì, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. in quo si mihi *obtemperatum esset, si non optimam, at aliquam rempub. quæ nunc nulla est, haberemus. & cum ijs, quos vi deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis, ad imperatorum fidem confugiunt, quamuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, vt ij, qui ciuitates,

*Volscos. Vtranque Scipio Aemilianus euertit.

*Corinthum Mummius.

*Aliquid.

*Pacis auctorem inter Cæsarem & Pompeium semper fuisse Ciceronem, ex ipsius epistolis intelligitur.

aut nationes deuictas bello in fidem recepisse, earum * patroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissimè feriali pop. Rom. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit, & indictum.

Vt Siculorum Marcelli, Allobrogum, Fabij.

* Pompilius imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis * filius tiro militabat. cum autem Pompilio videretur vnam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimisit: sed cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, vt, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeò summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à consule, cum in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, vt caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante. hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. indicant duodecim tabulæ, Aut status dies cum hoste: itemq; Aduersus hostem æterna auctoritas.

M. Popillius. Hunc militasse cum Paulo Æmilio tradit Plut. in vita Catonis censorij. itaque legendum hic fortasse, pro Popilium, Paulus Æmilius: qui bellum Persicum consul administrauit: quod hic infra patet.

quid

*nid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, qui cum bella geras, tam molli nomine * appellare? quanquam id nomen durius efficit iam vetustas: à peregrino enim recessit, & proprie in eo, qui contra ferret arma, remansit. Cum verò de imperio decertatur, belloq; quæritur gloria, caussas omnino subesse tamen oportet easdē, quas dixi paullo ante iustas caussas esse bellorum. sed ea bella, quibus imperij gloria proposita est, minus acerbè gerenda sunt. vt enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor, cum altero certamen honoris, & dignitatis est, cum altero capitis, & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, vt cum inimicis gerebatur, vter esset, non vter imperaret, cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal, reliqui iustiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara sententia est:*

Appellari.

In foro ad iudices, cum inimico: in cāpo Martio, populi commitijs, cum competitore, de honore adipiscendo.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,
Ferro, non auro vitam cernamus vtriq;. (fors,
Vosne velit, an me regnare hera, quidve ferat
Virtute experiamur. & hoc simul accipe dictū:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono: ducite: doq; volentibus cum magnis dijs.

Pyrrhi bellum versibus persecutus est Ennius.

*Regalis sane, & digna * Aeacidarum genere*

Ab Arato Pyrrhus Leuis filio, originem ducebat. vide lib. 3.

sententia. Atq; etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasset q; se rediturum, primum, vt venit, captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ad *supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiam esse seruandam. est autem infima conditio, & fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est aut vi, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrunque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm *eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Quod grauissimum tulit insomnia. necatus.

Peccant enim & contra iustitiã, & contra veritatẽ.

Deinceps (vt erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. videndum est enim, primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne videbitur fieri, & ceteris: deinde, ne *maior benignitas sit, quàm *facultas: tum, vt pro dignitate

Exhaurietur enim fons liberalitatis.

Facultates.

itate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. am & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, ui prodesse velle videantur, non benefici, neque iberales, sed pernitiosi assentatores iudicandi nt, & qui alijs nocent, vt in alios liberales sint, eadem sunt iniustitia, vt si in suam rem alienā conuertant. sunt autem* multi, & quidem upidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, uod alij largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione. id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtatur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis videri. nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd iniurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos.* ineſt autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerumque, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum suppetant copiæ. videre etiam licet, plerosque, non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, vt benefici videantur,

Qualis Catilina, qui profusus, alieni capax.

Tria seruanda sunt in liberalitate.

Hoc pro, deinde, subiunxit, quia dixerat, Primū in eo peccant.

Ab Arato Pyrrhus Iouis filio, originem ducebat. vide lib. 3.

sententia. Atq; etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides seruanda: vt primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis commutandis Romam missus esset, iurasset q; se rediturum, primum, vt venit, captiuos reddendos in senatu non censuit: deinde, cum retineretur à propinquis, & ab amicis, ad *supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Ac de bellicis quidem officijs satis dictum est. Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiam esse seruandam. est autem infima conditio, & fortuna seruorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubent vti, vt mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præbenda. Cum autem duobus modis, id est aut vi, aut fraude, fiat iniuria: fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: vtrunque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna maiore. Totius autem iniustitiæ nulla capitalior est, quàm *eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen agunt, vt viri boni esse videantur. De iustitia satis dictum est.

Quod grauissimum tulit insomnia. necatus.

Peccant enim & contra iustitiã, & contra veritatẽ.

Deinceps (vt erat propositum) de beneficentia, ac liberalitate dicatur, qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. videndum est enim, primum, ne obsit benignitas & ijs ipsis, quibus benigne videbitur fieri, & ceteris: deinde, ne *maior benignitas sit, quàm *facultas: tum, vt pro dignitate

Exhaurietur enim fons liberalitatis.

Facultates.

itate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. iam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernitiosi assentatores iudicandi sunt, & qui alijs nocent, vt in alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, vt si in suam rem aliena conuertant. sunt autem* multi, & quidem cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod alij largiantur: hiq; arbitrantur se benefi-cos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacunque ratione: id autem tantum abest ab officio, vt nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, vt ea liberalitate vtamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. quare L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iustis dominis ad alienos non debet liberalis videri. nihil enim est liberale, quod non sit idem iustum. Alter locus erat cautionis, ne benignitas maior esset, quàm facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primum in eo peccant, quòd iniurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos.* inest autem in tali liberalitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi per iniuriam, vt ad largiendum suppetant copiæ. videre etiam licet, plerosque, non tam natura liberales, quàm quadam gloria ductos, vt benefici videantur.

Qualis Catilina, qui profusus, alieni capax.

Tria seruanda sunt in liberalitate.

Hoc pro, deinde, subiunxit, quia dixerat, Primũ in eo peccant.

facere multa, quæ ab ostentatione proficiscimagis, quàm à voluntate, videantur, talis autem simulatio vanitati est coniunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, vt in beneficentia delectus esset dignitatis. in quo & mores eius erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas, ac societas vitæ, & ad nostras vtilitates officia ante collata. Quæ vt concurrant omnia, optabile est: sin minus, plures causs.æ, maioresq; ponderis plus habebunt. Quoniam autem viuitur non cum perfectis hominibus, plenisq; sapientibus, sed cum ijs, in quibus præclare agitur, si sint simulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat, colendum autem esse ita quenque maxime, vt quisque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia. nam fortis animus, & magnus in homine non perfecto, nec sapiente ferocior plerunque est: illæ vero virtutes bonum virum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus considerentur. De beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, vt ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur: sed beneuolentiam non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius,

Quæ spectanda proposuit in liberalitate

Itaque tunc fortitudo non est virtus: accedit enim ad temeritatem.

otius, & constantia iudicemus. Sin erunt me-
ita, vt non ineunda, sed referenda sit gratia:
aior quædam cura adhibenda est: nullum e-
im officium referenda gratia magis necessari-
m est. quòd si ea, quæ acceperis vtendo, maiore
mensura, si modò possis, iubet reddere Hesio-
us: quidnam beneficio prouocati facere debe-
us? an non imitari agros fertiles, qui multo
lus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in e-
, quos speramus nobis profuturos, non dubita-
us officia conferre: quales in eos esse debemus,
ui iam profuerunt? nam cum duo genera libe-
alitatis sint, vnum dandi beneficij, alterum red-
endi: demus, necne, in nostra potestate est, non
ddere viro bono non licet, si modo id facere
ossit sine * iniuria. Acceptorum autem benefi-
iorum sunt delectus habẽdi: nec dubium, quin
maximo cuiq; plurimum debeatur. in quo tamen
in primis, quo quisque animo, studio, beneuolẽtia
fecerit, ponderandum est. multi enim multa fa-
ciunt temeritate quadam, sine iudicio, vel modo,
in omnes, vel repentino quodam, quasi vento,
impetu animi incitati. quæ beneficia æque ma-
gna non sunt habenda, atque ea, quæ iudi-
cio, consideratè, constanterq; delata sunt. Sed in
collocãdo beneficio, & in referẽda gratia, si cæ-
tera paria sunt, hoc maximè officij est, vt quisq;
maximè opis indigeat, ita ei potissimum opitula-
ri, quod conuenit à plerisq; à quo enim plurimũ

Hoc idem vide expressum concinne in proœm. lib. de clar. ora.

Reddere enim beneficium ita debet, ne quid iniuria committat.

sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum * inseruiunt.

Qua mercatura potius, quàm liberalitas, appellãda.

Optime autem societas hominum, coniunctioq; seruabitur, si vt quisq; erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetẽdum altius videtur. est enim primum, quod cernitur in vniuersi generis humani societate. eius autem vinculum est ratio, & oratio, quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniũgitq; natur ali quadam societate. neq; vlla re longius absumus à natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinem sæpe dicimus, vt in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem vsum hominum natura genuit, est seruanda communitas, vt quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, vt sit constitutum: è quibus ipsis cetera sic obseruentur, vt in Græcorum prouerbio est, amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in vna re, trãsferri * per multas potest.

Si vires, & animũ spectemus. qua tamen fortitudo proprie nõ est, rationis expers, & prudentia.

In permultis. Hoc ipsum attingit in oratione pro Balbo.

Vt homo, qui erranti * comiter monstrat viam,

Quasi

Quasi lumen de suo lumine accendat, facit, ut nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

Vna enim ex re satis præcipitur, vt quidquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuiq; vel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aqua profluente: pati, ab igne ignem capere, si quis velit: consilium fideli deliberanti dare. quæ sunt ijs vtilia, qui accipiunt, danti non molesta. quare & his vtendum est, & semper aliquid ad communem vtilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt: eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo:* vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem: Nihilo minus vt ipsi luceat: vt facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum. vt enim ab* illa discedatur infinitate, propior est eiusdē gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est: eiusdem esse ciuitatis, multa sunt enim ciuibus inter se communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. Arctior vero colligatio est, societas propinquorum. ab illa enim immensa societate humani generis, in exiguum, angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, vt habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est coniugio, pro-

Qua omnibus impertitur.

Qua omnibus omnes ratione, & oratione coniungũtur.

ximæ in liberis, deinde vna domus, communia omnia. id autem est principium * vrbis, & quasi seminarium * reip. Sequuntur fratrum coniunctiones, post consobrinorum, sobrinorumq́; : qui cum vna domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur cõnubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est rerump. sanguinis autem coniunctio, & benevolentia deuincit caritate homines. magnum est enim, eadem habere monumenta maiorum * eisdem vti sacris, sepulchra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti. illud enim honestum, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. & quãquam omnis virtus nos ad se allicit, facitq́; vt diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec * copulantius, quàm morum similitudo bonorum. in quibus enim eadem studia sunt, eædemq́; voluntates, in his fit, vt æque quisq; altero delectetur, ac se ipsa: efficiturq́; id, quod Pythagoras * vult in amicitia, vt vnus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs vltro citroq́; datis, acceptisq́; quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt,

Vrbs enim ex domibus. resp. è ciuibus constat.

Erant enim & publica ciuitatis, & priuata cuiusq; familiæ sacra.

Copulatius.

Vltimum putauit.

Sicuti ab alijs traditũ est. nã ipse nihil scripsit.

sunt, firma deuinciuntur societate. Sed cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatum nulla est gratior, nulla carior, quam ea, quæ cum rep. est vnicuique nostrum. cari sunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria vna complexa est: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior illorum immanitas, qui *lacerarunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij: principes *sunt patria, & parentes, quorum beneficijs *maxime obligati sumus: proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud vllum potest habere perfugium: deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiam plerunq; fortuna est. quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur ijs maxime, quos ante dixi: vita autem, victusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in *amicis vigent maxime, estq; ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniunxit.

De Cæsare dictum.

De M. Antonio, qui liberatam Cæsaris nece rursus opprimere conabatur.

Quod ei denique successit.

sint.

maximis.

amicitijs.

Sed in his omnibus officijs tribuendis, videndum erit, quid cuique maximè necesse sit, & quid quisque nobiscum, vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non ijdem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum. *sintq;

Habēda temporis ratio quandoque maior est, quam necessitudinis sint quædam.

officia, quæ alijs magis, quam alijs, debeantur: vt, vicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. at, si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatióque capienda, vt boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducendoq; videre, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, vt nec medici, nec imperatores, nec *oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum sine vsu, & exercitatione consequi possunt: sic officij conseruandi præcepta traduntur illa quidem, vt faciamus ipsi, sed rei magnitudo vsum quoque, exercitationémque desiderat. Atque ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis fere diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatoq; humanasq; res despiciente factum sit. itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest:

Orat orem videtur imperatori anteponere in proœm. li. 1. de orat.

Fortitudinis descriptio & laus.

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaq; virgo viri: &, si quid huiusmodi:
*Salvacida spolia sine sanguine, & sudore.

Fœmina nomen viro tri-

Contra q;

Contraq; in laudibus, quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Plataeis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster *Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabilesque alij: maximeq; ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratum autem studium bellicæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu fere militari. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia vacat, pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est, non enim modo id virtutis non est, sed potius immanitatis, eminem humanitatem repellentis. itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt propugnantem pro *æquitate. quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus. nihil enim honestum esse potest, quod iustitia vacat. præclarum igitur Platonis illud: Non solum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, callidita potius, quàm sapientia, est appellanda, verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaq; viros fortes, & magnanimos, eosdē bonos, & simplices, veritatis amicos, minimeq; fal-

buit probri causſa Str. lib. 14.

Enumerat, qui mortis diſcrimen forti animo adierint.

Quæ communne commodū, non priuatum ſpectat.

Quod fortitudinis principium videtur.

*laces esse volumus. quæ sunt ex media laude iustitiæ. Sed illud odiosum est, quod in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur. vt enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatũ esse cupiditate vincendi: sic, vt quisque animal magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium esse, vel potius solus esse. difficile autem est, cum præstare omnibus cõcupieris, seruare æquitatem, quæ est iustitiæ maxime propria. ex quo fit, vt neq; disceptatione vinci se, nec vllo publico, ac legitimo iure patiantur. existuntq; in rep. plerunque largitores, & factiosi, vt * opes quam maximas consequantur, & sint vi potius superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc * præclarius. nullum enim est tempus, quod iustitia vacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt sed qui propulsant iniuriam. vera autem, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; * esse mauult, quàm videri. etenim qui ex errore * imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res iniustas impellitur, vt quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sane lubricus: quôd vix inuenitur, qui, laboribus susceptis, periculisq; aditis, non,*

Potentiam non diuitias.

Græcis δύσκολα τα καλά.

Se esse.

Ex quo facile errat: itaque virtus ipsa per se, non vulgi laude, æstimanda.

on, quasi mercedem rerum gestarum desideret gloriam.

Quam sæpe neglecta æquitate appetimus.

Omnino fortis animus, & magnus, duabus ebus maxime cernitur: quarum vna in rerum xternarum despicientia ponitur, cum persuam sit, nihil hominem, nisi quod honestum, decommq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere ortere, nulliq; neq; homini, neq; perturbationi imi, nec fortunæ succumbere. altera est res, vt m ita sis affectus animo, vt supra dixi, res ge- magnas illas quidem, & maxime vtiles, sed vehemēter arduas, plenasq; laborum, & perilorum, tum caussa * vitæ, tum multarum re- Non inani aliquo studio. rum, quæ ad vitam pertinēt. Harum rerum duarum splendor omnis, & amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: caussa autem, & ratio fficiens magnos viros est in priore. in eo enim t illud, quod excellentes animos, & humana ontemnentes facit. id autem ipsum cernitur in uobus, si & solum id, quod honestum sit, bonum iudices: & ab omni animi perturbatione liber sis. nam & ea, quæ eximia plerisq;, & præclara videntur, parua ducere, eaq; ratione stabili, rmaq; contemnere, fortis animi, magniq; dicendum est: & ea, quæ videntur acerba, quæ mula, & varia in hominum vita, fortunaq; versantur, ita ferre, vt nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæq; constantiæ. * Non est autem cōsentaneum,

Cōcludit, qd fortis sit, eundem esse temperantem.

*qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate, nec, qui inuictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. quamobrem & hæc vitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas. nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quã amare diuitias: nihil honestius, magnificentiusq;, quàm pecuniam contemnere, si non habeas, si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. Cauenda est etiam gloriæ cupiditas, vt supra dixi. eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius non accipienda interdum, aut *deponenda non nunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracũdia, vt tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotijs publicis se remouerunt, ad otiumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntq; nonnulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, vt ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate vterentur, cuius proprium est sic viuere, vt velis. Quare, cum hoc commune sit potẽtiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci*

Vt Sylla dictaturam. ex quo illum postea C. Cæsar, litteras nescisse, cauillatus est, dictator ipse perpetuus.

id

d posse arbitrantur, si opes magnas habeant, al-
eri, si contenti sint & suo, & parvo. in quo qui-
dem neutrorum omnino contemnenda est senten-
ia: sed & facilior, & tutior, & minus aliis gra-
is, aut molesta vita est otiosorum: fructuosior
utem *hominum generi, & ad claritatem, am-
litudinem q; aptior eorum, qui se ad remp. & ad
agnas res gerendas accommodauerunt. qua-
ropter & his forsitan concedendum sit remp.
ō capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ
se dediderunt, & iis, qui aut valetudinis im-
becillitate, aut aliqua grauiore caussa impediti, à
rep. recesserunt, cum eius administrandæ potesta-
tem aliis, laudem q; concederent. quibus autem
talis nulla est caussa, si despicere se dicāt ea, quæ
plerique admirentur, imperia, & magistratus,
eis non modo non laudi, verum etiam vitio, dan-
dum puto. quorum iudicium in eo, quòd *gloriam
contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu
est non probare: sed videntur labores, & mole-
stias tum offensionum, tum repulsarum, quasi
quandam ignominiam, timere, & infamiam. sunt
enim, qui in rebus contrariis parum sibi constent,
voluptatem seueriſſime contemnant, in dolore
sint molliores, gloriam negligant, franganturq;
infamia: atque ea quidem non satis constanter.
Sed iis, qui habent à natura adiumenta rerum
gerendarū, abiecta omni cunctatione adipiscen-
di magistratus sunt, & gerenda respub. est. nec

Ergo præstantior. non enim nobis tantum ipsis nati sumus.

Non enim amāda gloria, sed id, vnde oritur gloria, honestum, & virtus.

enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempub. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi, atq; securitas: siquidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq; victuri. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent, & quia, si quid aduersi eueniat, tam grauiter cadere non possunt. quocirca non sine caussa maiores motus animorum concitantur: maioraq; efficienda reip. gerentibus, quàm quietis. quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modò consideret, quàm illa res honesta sit, sed etiam, vt habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temerè desperet propter ignauiam, aut nimis cõfidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. Sed cum plerique arbitrẽtur res bellicas maiores esse, quàm vrbanas, minuenda est hæc * opinio. multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, ingenijsq; id plerunque contingit, eoq; magis, si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. vere autem si

volumus

Qua non in otiosa vita, sed in rebus gerendis perspicitur.

Tempus hoc dijudicat, modò enim bellica excellunt, modò vrbana.

volumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clariorésque, quàm bellicæ, quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius, citeriorque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Ariopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est. illud enim *semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Ariopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem. est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. liceat eadem de *Pausania, *Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur: tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ cõferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerũt exercitus, & fortiores. Mihi quidem, neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum versaremur in rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur. parua enim sunt: foris arma, nisi est consilium domi. nec plus *Africanus, singularis & vir, & imperator, in excidenda Numantia reipub. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. *Gracchum interemit. quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim &

Persis Graecia pulsis, ac trucidatis.

Vtrique praestitit Lycurgus: sed ab illis dilatatum magis imperium est.

Minor Paulli filius.

Tribunum pl. perniciosa reip. leges ferentem.

bellicam, quoniam vi, manuq; confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio vrbano, sine exercitu. illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togæ: concedat laurea linguæ.

vt enim alios omittam, nobis remp. gubernantibus non ne togæ arma cessere? neq; enim in rep. periculũ fuit grauius vnquã, nec maius *otium. ita consilijs, diligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quæ res igitur gesta est vnquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas huius gloriæ, & factorũ imitatio pertinet. mihi quidem certe, vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, vt diceret, frustra se tertium triumphum deportaturũ fuisse, nisi meo in rep. beneficio, vbi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo domesticæ fortitudines nõ inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operæ, studijq; ponendum est. omnino enim illud honestum, quod èx animo excelso, magnificoq; quærimus, animi efficitur, nõ corporis viribus, exercendum tamen est corpus, & ita afficiendum, vt obedire consilio, rationiq; possit in exequendis negotijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura: & cogitatione. in quo nõ minorem vtilitatem afferunt,

Coniuratione oppressa.

Mithridate & Tigrane victis

runt, qui togati reip. præsunt, quàm qui bella gerunt. itaq; eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non nunquam etiam illata, vt M. Catonis cõsilio bellum tertium Punicum: in quo etiam* mortui valuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertãdi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm vtilitatis ratione, faciamus. Bellum autem ita suscipiatur, vt nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi, & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deiici, vt dicitur: sed præsentis animi vti consilio, nec à ratione discedere. quãquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante constituere, quid accidere possit in vtramq; partem: & quid agendum sit, cum quid euenerit: nec committere aliquid, vt aliquãdo dicẽdum sit, Non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. temere autem in acie versari, & manu cum hoste cõfligere, immane quiddam, & * belluarum simile est. sed, cum tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponẽda. De euertendis autem, diripiendisq; vrbibus valde illud cõsiderandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; est viri magnanimi, rebus* agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni

Cum actũ est Catone iam mortuo, de Carthagine euertenda.

Viribus, non ratione, vtentium.

Accurate examinatu.

fortuna recta, atque honesta retinere. vt enim sunt, quemadmodum supra dixi, qui vrbanis rebus bellicas anteponũt: sic reperias multos, quibus periculosa, & callida cõsilia quietis cogitationibus splendidiora, & maiora videantur. nũquam omnino periculi fuga committendum est, vt imbelles, timidiq; videamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa. quo nihil potest esse stultius. quapropter in adeundis periculis consuetudo imitãda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autẽ morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis, eoq; magis, si plus adipiscare re explicata boni, quàm addubitata mali. Periculosæ autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt: partim reipub. Itemq; alij de vita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen vocantur. promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicaréque paratius de honore, & gloria, quàm de ceteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere vellent, ne rep. quidem postulante: vt Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorũ dux esset Peloponnesiaco bello,*

Quæ distinguitur à fortitudine temeritas.

Quæ vel salutem, vel interitum afferãt.

Libenter & à Græcis, & à nobilissimis Græciæ populis exempla sumit.

lo, multaq; fecisset egregiè, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruis eorum, qui classem ab Arginusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse, se fugere sine suo dedecore non posse. atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum Cleombrotus, inuidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorũ opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo magisq; magisq; viri nunc gloria claret.

Hunc versum Virg. in lib. 6 transtulit, vt alius alibi ex veteribus poetis.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus vrbanis. sunt enim, qui quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant, vnum, vt vtilitatem ciuium sic tueantur, vt, quidquid agunt, ad eam referant, oblitì commodorum suorum: alterum, vt totum corpus reip. curent, ne dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. vt enim tutela, sic procuratio reip. ad vtilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. ex quo euenit, vt alij populares, * alij stu-

Qui dicuntur optimates: de quibus multa in oratione pro Sextio.

dioſi optimi ciuisq; videantur, pauci vniuerſorum. hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ ortæ, in noſtra rep. non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella ciuilia. quæ grauis & fortis ciuis, in repub. dignus principatu, fugiet, atque oderit, tradetq; ſe totum reip. neq; opes, aut potentiam conſectabitur, totamq; eam ſic tuebitur, vt omnibus conſulat. Nec vero criminibus falſis in odium aut inuidiam quenquam vocabit: omninoq; ira iuſtitiæ, honeſtatiq; adhæreſcet, vt, dum eam conſeruet, quamuis graniter offendat, mortem apperat potius, quàm deſerat illa, quæ dixi. Miſerrima eſt omnino ambitio, honorumq; contentio: de quæ præclare apud eundem eſt Platonem: ſimiliter facere eos, qui inter ſe contenderent, vter potius reſpub. adminiſtret, vt, ſi nauæ certarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. idemq; præcepit, vt eos aduerſarios exiſtimemus, qui arma conferant: non eos, qui ſuo iudicio tueri reſpub. velint: qualis fuit inter P.* Africanum, & Q.* Metellum ſine acerbitate diſſenſio. Nec vero audiendi, qui grauiter iraſcendum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis viri eſſe cenſent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro viro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis vero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam eſt facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtiue accedentibus, aut im-

Eodem anno, Africanus ex Africa, Metellus ex Macedonia, triũpharunt.

impudenter roganibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, vt adhibeatur, reipub. caussa, seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. Omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia vacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut verbis castigat, sed ad reip. vtilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit: &, ne ijsdem de caussis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo. nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet Peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerem* vtiliter à natura datam. illa vero omnibus in rebus repudianda est: optandumq; vt ij, qui præsunt reipub. legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia, sed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam magnopere,* fastidium, arrogantiamq; fugiamus. nam vt aduersas res, sic secundas immoderate ferre, leuitatis est: præclaraq; est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eademq; frons: vt de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis, & gloria superatum à filio, facilitate vero, & humanita-

Si tantum ob egregias res iraſceremur.

Cum omnia, quæ videntur esse infra nostram fortunam, fastidio quodam reijcimus.

te video superiorem fuisse. itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit. vt recte præcipere videantur, qui monent, vt, quanto superiores simus, tanto nos summissius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem suum solitum ait dicere: vt equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, vt his facilioribus possint vti: sic homines, secundis rebus effrænatos, sibiq; præsidentes, tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ duci oportere, vt perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemq; fortunæ. Atq; etiam in secundissimis rebus maxime est vtendum consilio amicorum: hisq; etiam maior, quàm ante, tribuenda est auctoritas. ijsdemq; temporibus cauendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus. in quo falli facile est. tales enim nos esse putamus, vt iure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata: cum homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. Illud autem sic est iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab ijs, qui remp. regant: quòd eorum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum finibus contine-

Et cogitando, & discendo. nominauit enim rationẽ, & doctrinã.

tinerent, aut interiecti inter philosophos, & eos, qui remp. administrarent, delectarentur * re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab eius vsu suos, potiusq; & amicis impartientes, & reipub. si quando vsus esset. * quæ primum bene parta sit, nulloq; turpi quæstu, neque odioso: tum, quam plurimis, modo dignis, se vtilem præbeat: deinde, augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq; quàm liberalitati, & beneficentiæ, pateat. hæc præscripta seruantem licet magnifice, grauiter, animoseq; viuere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæq; hominum amice. Sequitur, vt de illa * reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua verecundia, &, quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, & modestia, omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. hoc loco continetur id, quod dici latine decorum potest. græce enim πρέπον dicitur. huius vis est ea, vt ab honesto non queat separari. nam &, quod decet, honestum est: &, quod honestum est, decet, qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest. quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiã in * tribus superioribus, quid deceat, apparet. nam & ratione vti, atque oratione prudenter,

Quam philosophi non curarant.

Tria maximè præcipiuntur in re familiari.

Temperãtia, de iis virtutibus, vnde manat honestũ, quarta.

Iustitia, fortitudine, prudentia.

& agere, quod agas, consideratè, omniq; in re, quid sit veri, videre, & tueri decet: contráque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et iusta omnia decora sunt, iniusta omnia contra, vt turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. quod enim viriliter, animoq; magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contra, id vt turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad * omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, vt non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. est enim quiddam, idq; intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis à virtute potest, quàm re separari. vt enim venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totũ quidem illud est cum virtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. Est autem eius descriptio * duplex. nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur, & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atq; illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, vt id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, vt in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie

Decorum cũ omni virtute confusum est.

Decori descriptio duplex.

cie quadam liberali. hæc ita intelligi à philoſophis poſſumus exiſtimare ex* eo decoro, quod poetæ ſequuntur: de quo alio loco plura dici ſolet: ſed tum ſeruare illud poetas dicimus, quod deceat, cũ id quod quaq; perſona dignum eſt, & fit, & dicitur: vt, ſi aut Aeacus, aut Minos diceret, Oderint, dum metuant, aut,

Argumentũ à minori, nam ſi poeta, multo magis philoſophi.

Natis ſepulchrum ipſe eſt parens,

Thyeſtes: cui, filium epulandum frater Atreus appoſuit. vide Senecam in Thyeſte, & Horatium in arte poetica.

indecorum videretur, quòd eos fuiſſe iuſtos accepimus. at, Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. ſed poetæ quid quenque deceat, ex perſona iudicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia, præſtantiaq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna varietate perſonarum, etiam vitioſis quid conueniat, & quid deceat, videbunt. nobis autem cum a natura cõſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint, cumq; eadem natura doceat nõ negligere, quemadmodum nos aduerſus homines geramus: efficitur, vt & illud, quod ad omnẽ honeſtatem pertinet, decorum, quàm latè fuſum ſit, appareat, & hoc, quod ſpectatur in vnoquoque genere virtutis. vt enim* pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipſo, quòd inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in vita, mouet approbationem eorum, quibuſcum viuitur, ordine, & con-

Pulchritudinis definitio.

ſtantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. adhibenda eſt igitur quædam reuerentia aduerſus homines & optimi cuiuſq; & reliquorum. nam negligere, quid de ſe quiſq; ſentiat, non ſolum arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iuſtitiam, & verecundiam. iuſtitiæ partes ſunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere: in quo maxime perſpicitur vis decori. Hus igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Iuſtitia, & verecundia in quo differant.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad conuenientiam, conſeruationem q; naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam oberrabimus, ſequemurq; & id, * quod acutum & perſpicax natura eſt, & id, * quod ad hominum ſocietatem accommodatum, & id, * quod vehemens, atq; forte. ſed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. neque enim ſolum corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt.

Tres virtutes ſignificat, prudentiam, iuſtitiam, fortitudinem: quas hoc ipſo ordine iam attigit.

Duplex eſt enim vis animorum, atque naturæ. vna pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ græcè, quæ hominem huc, & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet, & explanat, quid faciendum, fugiendum q; ſit. ita fit, vt ratio præſit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio va-

care

care debet temeritate, & negligentia, nec vero agere quidquam, cuius non possis caussam probabilem reddere. hæc est enim fere descriptio officij. Efficiendum autem est, vt appetitus rationi obediant, eamq; neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignauiam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant, ex quo elucebit omnis constantia, omnisq; moderatio. nam qui appetitus longius euagantur, & tanquam exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, & modum transeunt. relinquunt enim, & abijciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt *subiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, status q; mutantur. ex quibus illud intelligitur, (vt ad *officij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandosq; excitandamq; esse animaduersionem, & diligentiam, vt ne quid temere, ac fortuito, inconsiderate, negligenterq; agamus. neque enim ita generati à natura sumus, vt ad ludum, & iocum facti esse videamur, sed ad seueritatem potius, & ad quædam studia grauiora, atque maiora. Ludo autem, & ioco vti illis quidē licet, sed, sicut somno, & quietibus ceteris, tum, cum grauibus, seriisq;

Appetitus rationi obediant.

Appetitus rationi lege naturæ subiecti.

Attende, qua sit officij forma.

Natura nos ad seueritatem genuit.

rebus satisfecerimus. ipsumq; genus iocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum, & facetum esse debet. vt enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam, quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat.

Duplex iocandi genus.

* Duplex omnino est iocandi genus, vnum illiberale, petulans, flagitiosum, obscenum, alterum elegans, vrbanum, ingeniosum, facetum. quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaq; multorum facete dicta, vt ea, quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀποφθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibeatur verborum obscenitas.

Cato censorius apophthegmata collegit.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, vt ne nimis omnia profundamus, elatiq; voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster, & studia venādi honesta exempla ludendi.

Sed pertinet ad omnem officij quæstionem, semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquis q; bestijs antecedat. illæ enim nihil* sentiunt, nisi voluptatem, ad eamq; feruntur omni impetu: hominis autem* mens discendo alitur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut

Bestia præter voluptatem nihil sentiunt. Hominis mens discēdo alitur

aut agit, videndiq́, & audiẽdi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est paullo ad voluptates propensior, modò ne sit expecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paullo erectior, quamuis voluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiã. ex quo intelligitur, * corporis voluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq́, contemni, & reiici oportere, sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque victus, cultusq́, corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam, si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas: intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicatè, ac molliter viuere, quàmq́, honestum, parce, continenter, seuerè, sobriècq́.

Corporis voluptas non satis digna est hominis præstantia.

Intelligendum est etiam, * duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq́, eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorumq́, trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ propriè singulis est tributa. vt enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt: (alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere, itemq́, in for-

Natura duabus personis hominem induit, vna communi, altera propria.

Virile quiddã dignitas, muliebre venustas habet. Infra.

mis, alijs * dignitatem ineſſe, alijs * venuſtatem) ſic & in animis exiſtunt etiam maiores varietates. erat in L. Craſſo, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magis q; de induſtria in C. Cæſare L. filio at ijſdem temporibus in M. Scauro, & M. Druſo adoleſcente ſingularis ſeueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius familiari Scipione ambitio maior, vita triſtior. de græcis autem, dulcem, & facetum, feſtiuiq; ſermonis, atque in omni oratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus, contra, Pythagoram, & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos ſine vlla hilaritate. callidum Hannibalem ex Pœnorum, ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus facilè celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtiũ conſilia. in quo genere Græci Themiſtoclem Athenienſem, & * Pheræum Iaſonem ceteris anteponũt. in primis q; verſutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior vita eius eſſet, & plus aliquanto reip. prodeſſet, furere ſe ſimulauit. Sunt his alij multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidijs agẽdum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deſeruiant, dum quod velint, conſequantur: vt Syllam, & M. Craſſum videbamus. quo in genere verſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus: contraq; Callicratidam, qui præfectus claſſis proximus

Socrates in omni oratione ſimulator.

Qui niſi eſſet per inſidias interfectus, bellum aduerſus Perſarum regem dux electus vniuerſa Græcia conſenſu, geſſiſſet Val. Max.

poſt

poſt Lyſandrum fuit. Itemq; in ſermonibus, alium quidem videmus, quamuis præpotens ſit, efficere, vt vnus de multis eſſe videatur. quod in Catulo, & in patre, & in filio, idemq; & in Q. Mucio Mancino vidimus. audiui & ex maioribus natu, hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica: contraq; patrem eius, illum, qui T. Gracchi * conatus perditos vindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis, nec non Xenocratem quidem ſeueriſſimum philoſophorũ, ob eamq; rem ipſam magnum, clarumq; fuiſſe. Immenſabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morumq;, minime tamen vituperandorum. Admodum autem * tuenda ſunt ſua cuiq; non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. ſic enim eſt faciendum, vt contra naturam vniuerſam nihil contendamus, ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur, vt, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur. neque enim naturæ attinet repugnare: nec quidquam ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideò quia nihil decet * inuita, vt aiunt, Minerua, id eſt aduerſante, & repugnante natura. omnino, ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quàm æquabilitas vniuerſæ vitæ, tum ſingularũ actionũ: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam. vt enim ſermone eo debemus

Contra volũtatem optimatum, id eſt contra remp.

Sua cuique propria tuenda.

Horat. Tu nihil inuita dices faciesue Minerua.

vti, qui notus est nobis, ne, vt quidam Græca verba inculcantes, iure optimo rideamur: sic in actiones, omnemq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnunquam mortem sibi ipsi alius cõsciscere debeat, alius in eadem caussa non debeat. non enim alia in caussa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerant facilliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura grauitatem: eamq; ipse perpetua constantia roborasset: semperq; in proposito, suscepto q; consilio permansisset, moriendum potius, quàm * tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse vellet: domi vero etiam contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, peruenire t. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, eaq; moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. id enim quenque * decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisq; noscat ingenium, acremq; se & vitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne

Non idem omnes decet.

Ergo hæc scripta sunt Cæsare mortuo.

Id quenq; decet, quod est cuiusq; suum maxime.

scenici

scenici plus, quàm nos, videantur habere prudẽtiæ. illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligũt. qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeamq; : qui gestu, Menalippam, Clytemnestram : semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non sæpe AEsopus Aiacem. ergo histrio hoc videbit in scena, quod nõ videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res * aptissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erũt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea si non decore, at quamminimum indecore facere possimus. nec tam est enitẽdum, vt bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Ad quas aptires sumus, in ijs elaboramus

Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur : quam casus aliquis, vel tempus imponit : quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq; quæ sunt his contraria, in casu sita temporibus gubernantur: ipsi autem quam personam gerere velimus, à nostra voluntate proficiscitur. itaq; se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquẽtiam applicant: ipsarumq; virtutum in alia alius mauult excellere. quorũ vero patres, aut maiores in aliqua gloria præstiterunt, eorum pleriq; in hoc genere laudis student excellere: vt Q. Mucius P. filius in iure ciuili, * Pauli filius Africanus in re

Diuitiæ, & opes in casu sita sunt.

Æmilij qui de Perse Macedonum rege triumpharit.

vti, qui notus est nobis, ne, vt quidam Græca verba inculcantes, iure optimo rideamur: sic in actiones, omnemq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, vt nonnunquam mortem sibi ipsi alius cõsciscere debeat, alius in eadem caussa non debeat. non enim alia in caussa M. Cato fuit, alia cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt. atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerant facilliores: Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura grauitatem: eamq; ipse perpetua constantia roborasset: semperq; in proposito, susceptoq; consilio permansisset, moriendum potius, quàm * tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus est Vlysses in illo errore diuturno, cum & mulieribus (si Circe, & Calypso mulieres appellandæ sunt) inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse vellet: domi vero etiam contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit, vt ad id aliquando, quod cupiebat, peruenireț. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, eaq; moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. id enim quenque * decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisq; noscat ingenium, acremq; se & vitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat: ne

Non idem omnes decet.

Ergo hæc scripta sunt Cæsare mortuo.

Id quenq; decet, quod est cuiusq; suum maxime.

scenici

ſcenici plus, quàm nos, videantur habere prudẽtiæ. illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligũt. qui enim voce freti ſunt, Epigonos, Medeamq́; : qui geſtu, Menalippam, Clytemneſtram : ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non ſæpe AEſopus Aiacem. ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod nõ videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res* aptiſſimi erimus, in ijs potiſſimum elaborabimus. ſin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenij non erũt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, vt ea ſi non decore, at quamminimum indecore facere poſſimus. nec tam eſt enitẽdum, vt bona, quæ nobis data non ſunt, ſequamur, quàm vt vitia fugiamus.

Ad quas aptiores ſumus, in ijs elaboremus

Ac duabus his perſonis, quas ſupra dixi, tertia adiungitur : quam caſus aliquis, vel tempus imponit : quarta etiam, quam nobiſmet ipſis iudicio noſtro accommodabimus. nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq́; quæ ſunt his contraria, in caſu ſita temporibus gubernantur: ipſi autem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. itaq; ſe alij ad philoſophiam, alij ad ius ciuile, alij ad eloquẽtiam applicant: ipſarumq́; virtutum in alia alius mauult excellere. quorũ vero patres, aut maiores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum pleriq; in hoc genere laudis ſtudent excellere: vt Q. Mucius P. filius in iure ciuili, *Pauli filius Africanus in re

Diuitiæ, & opes in caſu ſitæ ſunt.

Æmilij qui de Perſa Macedonum rege triumphauit.

militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam suam: vt hic idē Africanus eloquētia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus, Cononis filius: qui, cum belli laude non inferior fuisset, quàm pater, ad eam laudem doctrinæ, & ingenij gloriam adiecit. Fit autem interdum, vt non nulli, omissa imitatione maiorum, suum quoddam institutum consequantur maximeq; in eo plerunque elaborant ij, qui magna sibi proponunt, obscuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, complecti animo, & cogitatione debemus.

Vita genus cō siderate deligendum.

In primis autem* constituendum est, quos nos, & quales esse velimus, & in quo genere vitæ. quæ deliberatio est omnium difficillima. ineunte enim adolescentia, cum ineſt maxima imbecillitas consilij, tunc id sibi quisq; genus ætatis degēdæ constituit, quod maxime adamauit: itaq; ante implicatur aliquo certo genere, cursuq; viuendi, quàm potuit, quod optimum esset, iudicare. Nam, quòd Herculē Prodicus dicit, (vt est apud* Xenophontem) cum primum pubescereț, quod tempus à natura ad deligendum, quam quisq; viam viuendi sit ingressurus, datum est, exisse in solitudinem, atq; ibi sedentem diu secum multumq; dubitasse, cum duas cerneret vias, vnam voluptatis, alteram virtutis, vtram ingredi melius esset: hoc Herculi,* Iouis satu edito, potuit fortasse

Li. 2. memorabilium.

Vt in fabuli.

zasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos* cuique visum est, atque ad eorum studia, institutaq; impellimur. Plerunq; autem, parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, morumq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur: quæq; maiori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. nonnulli tamen, siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maxime rarum genus, eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut vtraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potißimum vitæ cursum sequi vellent. in qua deliberatione* ad suam cuiusque naturam consilium est omne reuocandum. nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisque natus est, vt supra dictum est, quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituenda multo est eius rei cura maior adhibenda: vt constare in vitæ perpetuitate poßimus nobismet ipsis, nec in vllo officio claudicare.

Liberũ arbitrium cõceditur nobis ad imitandum.

Recta vita via vnde contingat.

In deligẽdo vita genere ad suã quisq; naturam cõsiliũ omne reuocet.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam: vtriusque omnino ratio habẽda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis. multo enim & formior est, & constantior: vt fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare videatur. qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus

Fortuna mortalis, natura immortalis.

consilium vitæ omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere vitæ. quod si acciderit, (potest autem accidere) facienda mortis, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adimuabunt, facilius, commodiusq; faciemus: sin minus, sensim erit, pedetentimq; facienda: vt *amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere, censent sapientes, sensim dissuere, quã repente præcidere. commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, vt id bono consilio feciſſe videamur. Sed quoniam paullo ante dictum est, imitandos esse maiores: primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda: deinde, si natura non ferret, vt quædam imitari possint, vt superioris Africani filius, qui *hunc Paullo natum adoptauit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur nõ poterit siue causſas defensitare, siue populum cõcionibus tenere, siue bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, iustitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur, *optima autem hereditas à patribus traditur liberis, omniq; patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumq; gestarum: cui dedecori esse, nefas, & vitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaq; sunt inue-

Amicitia sensim dissuenda.

De quo sæpe mentionem facimus, vel, propiorem ætati nostræ.

Optima hæreditas à patribus traditur liberis, gloria virtutis.

iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Est igitur adolescentis, maiores natu vereri, ex hisq; eligere optimos, & probatissimos, quorũ consilio, atque auctoritate nitatur: imeuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda, & regenda prudentia est. Maximè autem hæc * ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore, patientiaq; & animi, & corporis, vt eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs vigeat industria. atq; etiam cum relaxare animos, & dare se iucunditati volent, caueant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si eiusmodi quoque rebus maiores natu interesse velint. *Adolescentia ratio laudabiliter traducenda.*

* Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur: danda verò opera, vt amicos, & iuuentutem, & maximè remp. consilio, & prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne lãguori, desidiæq; se dedat: luxuria verò cum omni ætati turpis, tũ senectuti fœdissima est. sin autem & libidinum intemperantia accesserit, * duplex malum est, quòd & ipsa senectus concipit dedecus, & facit adolescentiũ impudentiorem intemperantiam. *Senibus præcepta.* *Senex in luxuria dupliciter peccat, primum re, deinde exemplo.*

Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de priuatorum, de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis,

debereq; eius dignitatem, & decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. *Priuatũ autem oportet æquo, & pari cum ciuibus iure viuere, neque summissum & abiectum, neq; se efferentem, tum in rep. ea velle, quæ tranquilla, & honesta sint. talem enim & sentire, & bonum ciuem dicere solemus. Peregrini autem, & incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cum quærentur, quid deceat, & quid apium sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autem, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiendo seruare constantiam.

Boni ciuis officium.

Peregrini officium.

Sed quoniam *decorum illud in omnibus factis, & dictis, in corporis denique motu, & statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionẽ apto, (difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi): in his autem tribus continetur cura etiam illa, vt probemur ab ijs, cum quibus, & apud quos viuamus: his quoque de rebus pauca dicantur.

Decorum quibus in rebus consistat.

Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem: quæ formam nostram, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu, quæ autem partes corporis, ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ, atque turpem, eas

Corporis humani formam honesta specie natura exornauit.

eas contexit, atq; abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. quæ enim natura occultauit, eadem omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis: ipsiq; necessitati dant operam, vt quam occultissimè pareant. quarumq; partium corporis vsus sunt necessarij, eas neque partes, neque earum vsus suis nominibus appellant: quodq; facere non turpe est, modò occultè, id dicere obscenum est. itaque nec actio rerum illarum aperta petulantiæ vacat, nec oratio obscenitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt * Stoici pæne Cynici, qui reprehendunt, & irrident, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus: illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscene: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscenum. pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem * naturam sequamur, & ab omni, quòd abhorret ab ipsa oculorum, auriumq; comprobatione, fugiamus. status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sint maxime fugienda, ne quid effeminatum, aut molle, aut ne quid durum, aut rusticum sit. nec verò histrionibus, oratoribusq; concedendum est, vt ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam

Vide epistolã, cuius initium est, Amo verecundiam, lib. 9. fam.

Naturam recte sequimur.

habet à vetere disciplina verecundiam, vt in scena sine subligaculo prodeat nemo. verentur enim, ne, si quo casu euenerit, vt corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur nõ decere. nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. *retinenda est igitur huius generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce.

Verecundia retinenda est, magistra & duce natura.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrẽ ducere debemus, dignitatem virilem. Ergo & â forma remoueatur omnis viro non dignus ornatus, & huic simile vitiũ in *gestu, motuq; caueatur. nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus ineptijs non vacant: & in vtroque genere quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibẽda est præterea munditia non odiosa, neq; exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitus: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cauendum est autem, ne aut tarditatibus vtamur in *gressu mollioribus, vt similes pomparum ferculis esse videamur: aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouentur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit,

de gestu.

Color tuẽdus est exercitationibus corporis.

de gressu.

non

non adesse constantiam. Sed multo etiam magis elaborandum est, ne animi motus à natura recedant: quod assequemur, si cauebimus, ne in perturbationes, atque exanimationes incidamus, & si attentos animos ad decori conseruationem tenebimus. Motus autem animorum duplices sunt, alteri cogitationis, alteri appetitus. cogitatio in vero exquirẽdo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum. curandum est igitur, vt cogitatione ad res quam optimas vtamur, appetitum rationi obedientem præbeamus.

Motus animorum duplices.

Et quoniam magna vis orationis est, * eademq; duplex, altera contentionis, altera sermonis: contentio dsceptationibus tribuatur iudiciorum, concionum, senatus: sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium versetur, persequatur etiam conuiuia. contentionis præcepta rhetorum sunt, nulla sermonis. quanquam haud scio, an possint hæc quoque esse. sed discentium studijs inueniuntur * magistri: huic autem qui studeant, sunt nulli: rhetorum turba referta omnia. quanquam quæ verborum sententiarumq; præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebũt. sed cum orationis iudicem vocẽ habeamus, in voce autem duo sequamur, vt clara sit, vt suauis: vtrunque omnino à natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium, & leniter. * quid fuit in * Catulis, vt eos exquisito iudicio putares

Orationis duplex vtq;.

Discere cupientibus magistri non desunt.

Nihil fuit & patre, & filio

vti litterarum? quanquam erant litterati: sed & alij. hi autem optimè vti lingua Latina putabantur. sonus erat dulcis: litteræ neque expressæ, neque oppressæ: ne aut obscurum esset, aut nimis* putidum. sine contentione vox nec languens, nec canora. vberior oratio L. Crassi, nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. *sale verò conditus, & facetijs Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, vt, in ipso illo forensi genere dicẽdi, contentiones aliorũ sermone vinceret. In omnibus igitur his laborãdũ est,* si in omnib⁹, quod deceat, exquirimus

Quod fastidium pareret audienti.

Sale verò & facetijs Cæsar

Si in omni re quid deceat.

Sit igitur hic* sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeq; pertinax: insit in eo lepos. nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios, sed cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, * vicissitudine nonnunquam vtendum putet. ac videat in primis, quibus de rebus loquatur. si seria, seueritatem adhibeat, si iocosa, leporem in primis prouideat, ne sermo* vitium aliquod indicet inesse moribus. quod maximè tum solet euenire, cum studiosè de absentibus, detrahendi caussa, aut per ridiculum, aut seuere, maledice, contumelioseq; dicitur. Habentur autem plerunq; sermones, aut de domesticis negotijs, aut de rep. aut de artium studijs, * & doctrina. danda igitur opera est, vt etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio, sed vtcunque ade-

Sermo qualis debeat esse.

Vicissitudinẽ non iniquam putet.

Sermo index morum.

Atque.

aderint res. neque enim ijsdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. Animaducrtendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, &, vt recipiendi ratio fuerit, ita sit* desinendi modus. Sed* quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, vt perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic eiusmodi motibus *sermo debet vacare: ne aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq; curandum est, vt eos, quibuscum sermonem * conferimus, & vereri, & diligere videamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt necessariæ: in quibus vtẽdũ est fortasse, & vocis contẽtione maiore, & verborum grauitate acriore. Id agendũ etiam, vt ea facere non videamur irati, sed, vt ad vrendum, & secandum medici, sic nos ad hoc genus castigandi raro, inuitiq; veniamus, nec vnquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina: sed tamen ira procul absit, * cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest. Magna autem ex parte clementi castigatione licet vti, grauitate tamen adiuncta, vt seueritas adhibeatur, & cõtumelia repellatur. Atq; etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet obiurgatio, significandum est, ipsius caussa, qui obiurgetur, suscepturn esse. Rectum est autem, etiam in illis cõtentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiam si nobis indigna

Modus in sermone.

Desidendi. Quomodo.

Sermo vacet omni perturbatione.

Conferemus.

Obiurgatio qualis.

Cum ira recte fieri nihil potest.

audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere. quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea *neque constanter fieri possunt, nec ab ijs, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est de se ipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati, & principis domum placeat esse. cuius finis est vsus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio: & tamen adhibenda dignitatis, commoditatis q; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus, quòd præclarã ædificasset in Palatio, & plenam dignitatis domum. quæ cum vulgo viseretur, suffragata* domino, nouo homini, ad consulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, accessionem adiunxit ædibus. itaque ille in suam domum consulatum primus* intulit. hic summi, & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non* repulsam solum retulit, sed ignominiam, & calamitatem. ornanda est enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda, nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et vt in ceteris habenda ratio non sui solum, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in *quam & hospites multi recipiendi, & admittenda hominum cuiusque generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedeco-

nec.

Deforme est de seipso praedicare.

In q. deest.

Attulit.

In petitione consulatus. atque etiam de ambitu damnatus est. vide epist. ad Q. fratrem.

qua.

dedecori domino ſæpe ſit, ſi eſt in ea ſolitudo, & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. odioſum eſt enim, cum à præteeuntibus dicitur, O domus *Anci, quàm diſpari domino dominaris. quod quidem, his *temporibus, in multis licet dicere. Cauendum eſt etiam, præſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu, & magnificentia prodeas, quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. ſtudioſe enim plerique, præſertim in hac *parte, facta principum imitantur: vt L. Luculli, ſummi viri, virtutem quis? *quam multi villarum magnificentiam imitati ſunt? quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad *mediocritatem reuocandus: eademq; mediocritas ad communem vſum, cultumq; vitæ *referenda eſt. Sed hæc hactenus.

Antiqua hers cum Cæſariani habitent in Pompeianorum ædibus

Hanc partem

At quam.

Mediocritatémque.

**transferenda*

In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda: primum, vt appetitus rationi pareat, quo nihil eſt ad officia conſeruanda accommodatius: deinde, vt animaduertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus, *neu minor, ne ve maior cura, & opera ſuſcipiatur, quàm cauſſa poſtulet. tertium eſt, vt caueamus, vt ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem, & dignitatem, moderata ſint. modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

Tria tenentur in actione ſuſcipienda.

vt neue.

Deinceps de ordine rerum, & temporum oportunitate dicendum est. hæc autem scientia
Continetur ea. * continet eam, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hanc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest. sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conservatio. itaque, vt eandem nos * modestiam appellemus, sic definitur à Stoicis, vt modestia sit scientia earum rerum, quæ * agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. itaque videtur eadem vis ordinis, & collocationis fore. nam & * ordinem sic definient, compositionem rerum aptis, & accõmodatis locis: locum autem actionis, oportunitatem temporis esse dicunt. tempus autem actionis oportunum, græce εὐκαιρία, latine appellatur occasio. sic fit, vt modestia hæc, quam interpretamur ita, vt dixi, scientia sit oportunitatis idoneorum ad agendum temporum. sed potest eadem esse * prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione, & temperantia, & * aliis similibus virtutibus quærimus. itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus iam * dudum loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum viuimus, nunc dicenda sunt.

Scientia definitio.

Aguntur aut dicuntur.

Ordinis definitio.

Prudentia definitur vt modestia.

harum.

diu.

Talis est igitur * ordo actionum adhibendus, vt, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta, & inter se conuenientia.

Ordo actionũ quid requirat

turpe

turpe est enim, valdeq; vitiosum, in re seuera conuiuio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. bene* Pericles, cum haberet collegam in prætura* Sophoclem, hiq; de communi officio conuenissent, & casu formosus puer præterret, dixisseq; Sophocles, ô puerum pulchrum, Pericle, *prætorem, Sophocle, decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehẽsione* caruisset. tanta vis est & loci, & temporis: vt, si quis, cum causſam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at, hoc idem si in conuiuio faciat, inhumanus videatur insciitia temporis. Sed ea, quæ multũ ab humanitate discrepant, vt si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. vt in fidibus, aut in tibijs, quamuis paullũ discrepent, tamen id à sciẽte animaduerti solet: sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet, vel multo etiã magis, quo maior, & melior actionũ, quàm sonorũ, concentus est. itaq; vt in fidibus musicorũ aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse volumus, animaduersores q; vitiorum, magna intelligimus

Anaxagoræ physici auditor.

Soph. poetam.

Ait: at enim

Nudi enim corporibus athletæ certabant.

Maior & melior actionum, quam sonorũ, concentus est.

ſæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, ſupercilioꝝ aut remiſſione, aut contractione, ex mæſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, * ex ſummiſſione, ex ceteris ſimilibus facile iudicabimus, quid apte eorũ fiat, quid ab officio, naturaq; diſcrepet. quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex alijs iudicare, vt, ſi quid * dedeceat * in illis, vitemus & ipſi. fit enim neſcio quo modo, vt magis in alijs cernamus, quàm in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. itaq; facillime corriguntur illi in diſcendo, quorum vitia imitantur emendandi cauſſa magiſtri. Nec vero alienum eſt, ad * eligẽda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiã vſu peritos, &, quid his de vno quoque genere officij placeat, exquirere. maior enim pars eò fere deferri ſolet, quò à natura ipſa deducitur, in quibus videndũ eſt. non modo, quid quiſque loquatur, ſed etiã, quid quiſque ſentiat, atque etiam, qua de cauſſa quiſque ſentiat. vt enim * pictores, & ij, qui ſigna * fabricant, & vero etiã poëtæ ſuum quiſque opus à vulgo cõſiderari vult, vt, ſi quid reprehenſum ſit à pluribus, id corrigatur, hiq; & ſecum, & cũ alijs, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorũ iudicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt. Quæ vero more aguntur, & inſtitutis ciuilibus, de his nihil eſt præcipiendum. illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quẽquã hoc er-

& ſummiſſ.

Vitemus quod in alijs dedecet.

in alijs

Conſilio doctorum, vſuq; peritorum vtendum eſt. ad ea eligẽda.

Maxime Apelles. vide Plin. lib. 35. c. 10.

Fabricantur.

rore

rore duci oportet, vt, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem, consuetudinem ciuilem fecerint, locuti ve sint, idem sibi * arbitrentur licere. magnis illi, & diuinis bonis hanc licẽtiam assequebantur. * Cynicorum vero ratio tota est eicienda: est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis, atque magnis est, * de rep. sentiẽtes, ac bene meritos, aut merentes, aliquo honore, aut imperio affectos, obseruare, & colere debemus, tribuere etiam multum * senectuti, cedere ijs, qui magistratum habebunt, habere delectum ciuis, & peregrini, in ipso quoq; peregrino, priuatim ne, an publice venerit: ad summam (ne agam de singulis) communem totius generis hominum conciliationem, & consociationem colere, tueri, seruare debemus.

Arbitretur

Quorum princeps Diogenes

Bene de rep.

Senectuti multum tribuere debemus.

Iam, de artificijs, & quæstibus, qui liberales habẽdi, qui sordidi sint, hæc fere accepimus. Primum improbãtur ij quæstus, qui in odia hominũ incurrunt, vt portitoriũ, * & feneratorum. illiberales autẽ, & sordidi quæstus mercenariorũ omniũ, quorum operæ, non quorum artes emuntur. est enim in illis ipsa merces auctoramentũ seruitutis. Sordidi etiam putãdi, qui mercãtur à mercatoribus, quod statim vendãt. nihil enim proficiũt, nisi admodum mentiantur. Nec vero quidquam est turpius vanitate: opificesq; omnes in sordida arte versantur. nec * vero quidquam ingenuum

Præcepta ad mercaturam.

vt

Vanitate nihil turpius.

enim.

Artes ha. poteſt habere officina: minimeq; artes *probandæ, quæ miniſtræ ſunt voluptatum, cetarij, lanij, coqui, fartores, piſcatores, vt ait Terentius: adde huc. *his, ſi placet, vnguentarios, ſaltatores, totumq; ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia maior ineſt, aut non mediocris vtilitas quæritur, vt medicina, *architectura, vt doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt ijs, quorum ordini conueniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna, & copioſa, multa vndique apportans, multis ſine vanitate impartiens, non eſt admodum vituperanda: atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potius, vt ſæpe ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros, poſſeſſionesq; contulerit, videtur iure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerũ, ex quibus aliquid *exquiritur, nihil eſt agricultura melius, nil vberius, nil dulcius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

vt arch.

Mercatura, ſi tenuis ſordida.

Anquiritur, Agricultura nihil melius.

Sed ab ijs partibus, quæ ſunt honeſtatis, quẽadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. *Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio, & comparatio, de duobus honeſtis vtrũ honeſtius, qui locus à Panætio eſt prætermiſſus. nam cum omnis honeſtas manet à partibus quatuor, quarum *vna ſit cognitionis, *altera communitatis, *tertia magnanimitatis,

Honeſtorum comparatio.

Prudentia, iuſtitia, fortitudo, temperantia.

nimitatis,* quarta moderationis: hæ in deligẽdo officio ſæpe inter ſe cõparentur, neceſſe eſt. placet igitur, aptiora eſſe naturę ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur. idq; hoc argumento confirmari poteſt, quòd, ſi contigerit ea vita ſapiẽti, vt omnium rerum affluentibus copijs ditetur, quamuis ea, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret, & contempletur, tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, vt hominem videre non poſſit, excedat è vita. Princépſque omnium virtutum eſt illa ſapientia, quam σοφίαν Græci vocant. prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ eſt rerum expetendarum, fugiendarumq; ſcientia: illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt diuinarum, atq; humanarum ſcientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & ſocietas ipſorum inter ipſos.* ea ſi maxima eſt,* vt certe, neceſſe eſt, quod à communitate ducatur officium, id eſſe maximum. etenim* cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur. ea vero actio in hominum commodis tuẽdis maxime cernitur. pertinet igitur ad ſocietatẽ generis humani. ergo hæc* cognitioni anteponenda eſt atq; id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & iudicat. quis eſt enim tam cupidus in perſpicienda, cognoſcendaq; rerum natura, vt, ſi ei tractanti, contemplantiq;

Prudentiæ quid.

Sapientia quid.

&.

vt eſt certè.

Cognitio manca ſine actionibus.

Actio cognitioni anteponenda.

res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponenda esse officia iustitiæ: quæ *pertinet ad hominum vtilitatem: qua nihil *homini debet esse antiquius. Atque illi, quorum studia, vitaq; omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum vtilitatibus, & commodis non recesserunt. nam & erudierunt multos, quo meliores ciues, vtilioresq; *rebus suis publicis essent: vt Thebanum Epaminõdam Lysis *Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos: nosq; ipsi, quidquid ad remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrina instructi ad eam, & ornati accessimus. neque solum viui, atque præsentes studiosos discendi erudiunt, atque docent, sed hoc idem etiam post mortem monumẽtis litterarum assequũtur. nec enim locus vllus prætermissus est* ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipub. pertineret, vt otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, & sapiẽtiæ dediti, ad hominum vtilitatem suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamq; potissimum conferunt. Ob

eam

Pertinent.

Homini antiquius nihil debet esse homini vtilitate.

Rebus & suis & pub.

Pythagoræ discipulus: de quo Dio Chrysostomus in oratione inscripta, Recusatio magistratus.

A Platone. hũc enim, non L sim, significat.

eam etiam causſam* eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quàm vel acutiſſime ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia vero complectitur eos, quibuſcum communitate iuncti ſumus. atque, vt apum examina non fingendorum fauorum causſa congregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt fauos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi* cogitandiq; ſolertiam. itaque, niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem, ſoliuaga cognitio, & ieiuna videatur: itemq; magnitudo animi, remota* communitate, coniunctioneq; humana, feritas ſit quædã, & immanitas. ita fit, vt vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas. Nec verum eſt, quod dicitur à quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quòd ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine alijs, atque efficere non poſſemus, iccirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocietatem: quod, ſi omnia nobis, quæ ad victum, cultumq; pertinent, quaſi virgula diuina, vt aiunt, * ſuppeditarentur, tum optimo quiſque ingenio, negotijs omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione, & ſcientia collocaret, non eſt ita. nam & ſolitudinem fugeret: & ſocium ſtudij quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. * Ergo omne officium, quod ad coniunctio-

Eloquentia copioſa vel egregijs cogitationibus præſtat.

Congregandi.

Remota à com.

Cogitationis ſtudium vincit conſotiatio hominum.

Suppeditarẽt

Duobus propoſitis honeſtis, concludit hic vtrum honeſtius.

nem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione, & scientia continetur.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta naturæ, sit etiam moderationi, modestiæq; semper anteponenda. non placet. sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, vt ea ne conseruandæ quidem* patriæ caussa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscena, vt dictu quoq; videantur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. caussa, nec resp. quidem pro se suscipi volet. sed hæc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, vt interfit reip. quidquam illorum facere sapientem: quare hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur consideratæ actio. ita fit, vt, * consideratè agere, pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atq; hæc quidem hactenus. patefactus est enim locus ipse: vt non sit difficile, in exquirendo officio, * quod cuiq; sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit: vt * primis diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest,

Patriæ caussa nõ plane omnia sapiens faciet.

Id.

Consideratè agere pluris est, quàm cogitare prudẽter.

Quid.

De gradibus officiorũ Gellius l. 5. c. 13.

non

non solum id homines solere dubitare, honestum ne an turpe sit: sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est, ut supra dixi, * prætermissus, sed ad reliqua pergamus.

Nimiu tu quoque gloriam amas Cicero noster, sæpe enim iam hoc dixisti.

M. T. CIC.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIBER II.

QVemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab * omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore, sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus vtuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid vtile, quid inutile, tum, ex vtilibus quid * vtilius, aut quid maxime vtile, de quibus dicere aggrediar, si pauca prius de * instituto, ac de iudicio meo dixero. Quãquam enim libri nostri complures nõ modo ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitauerint: tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ * nomẽ sit inuisum: mirẽturq; in ea tãtum me operæ, & temporis ponere.

Quãtuor virtutes significat.

Hæc in q. desunt.

Quod me ad scribendũ cõtulerim.

Quod auocare videatur à rep. cane-

Gerebatur. Ego autem, quàm diu resp. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam cõferebam. cum autem dominatu vnius omnia tenerentur: neq; esset vsquam consilio, aut auctoritati locus: socios deniq; tuendæ reip. summos viros amisissem: nec me angoribus * dedi, quibus essem confectus, nisi ijs restitissem: nec rursum indignis homine docto voluptatibus atque vtinam resp. stetisset, quo * cœperat, stans, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm euertẽdarũ cupidos incidisset. primum enim, vt stante rep. facere solebamus, in * agẽdo plus, quàm in scribẽdo, operæ ponere mus. deinde, ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, vt sæpe * fecimus. cum autem resp. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino: illæ scilicet litteræ conticuerunt, forenses, & senatoriæ. nihil autem agere cum animus non posset, in ijs studijs ab initio versatus ætatis, existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. cui cum multum adolescens, discendi caussa, temporis tribuissem, postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & reip. temporibus. id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti videmur, vt ea litteris mandaremus, quæ

Dedidi.

Sylla mortuo.

Pleraq. enim scripsit euersa rep.

Scripsit de cõsulatu suo, & de temporibus suis, & orationes multas, quas significat, cũ infert, litteræ forenses.

nec

nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. quid est enim, per deos, optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? hanc qui expetunt igitur, philosophi nominantur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est, vt à veteribus philosophis definitum est, rerum diuinarum, & humanarum, caussarumq; quibus hæ res continentur, scientia. cuius studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarum, quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod delectet, & valeat ad bene, beateq; viuendum: siue ratio constantiæ, virtutisq; quæritur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. nullam vero dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. si autem est aliqua disciplina virtutis: vbi ea quæretur, cum hoc discendi genere discesserimus? Sed hæc, cum de philosophia cohortamur, accuratius solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur, orbati reip. muneribus, ad hoc nos studium otiosissimum contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis, & eruditis, quærentibus,

Prater.
Sapientiæ definitio.
Philosophiæ commendatio.
Anquirunt.
Ducitur.
Qui inscribitur Hortensius.

satis ne constãter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse * dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officij persequamur. Quibus vellẽ satis cognita esset nostra sententia. non enim sumus ij, quorum vagetur animus errore, nec habeat vnquam, quid sequatur. quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non solũ disputãdi, sed etiã viuẽdi ratione sublata? nos autem, vt ceteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt, sic, ab his dissentiẽtes, alia probabilia, contra alia improbabilia esse dicimus. quid est ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videãtur, sequi, quæ cõtra, improbare: atq; affirmãdi arrogantiam * vitare, fugere temeritatem, quæ à sapiẽtia dissidet plurimum? Cõtra autem omnia disputatur à nostris, quòd hoc ipsum probabile elucere non * posset, nisi ex vtraq; parte caussarum esset facta cõparatio. Sed hæc explanata sunt in Academicis nostris satis, vt arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in * antiquissima, nobilissimaq; philosophia Cratippo auctore versaris, ijs similli-mo, qui ista præclara pepererunt: tamen hæc nostra, finitima vestris, ignota esse nolui. Sed iam ad institua pergamus.

Tanquã Academici.

Nihil enim affirmamus, sed probabilia sequimur.

Vitantem.

Posit.

Ab ipso Aristotele, omniũ principe, nobilitata. nõ enim valde à Peripateticis Academici dissentiunt, præsertim in officij opinione.

Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatemq; pertinent, duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates, quincta ad eligendi iudicium, si quando

quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur, honestatis pars * perfecta est: quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc autem, de quo nũc agimus, id ipsum est, quod vtile appellatur. in quo verbo lapsa consuetudo deflexit de via, sensimq; eò deducta est, vt * ab honesto vtile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod vtile non esset: & vtile, quod non honestum. qua nulla pernicies maior hominũ vitæ potuit afferri. Summa quidem auctoritate philosophi seuere sane, atq; honeste hæc tria * genera, confusa cogitatione, distinguunt. quidquid enim iustum sit, id vtile etiam esse censent: itemq; quod honestum, idem esse iustum. ex quo efficitur, vt, quidquid honestũ sit, idem sit vtile. quod qui parum * prospiciunt, hi sæpe versutos homines, & callidos admirãtes, eorum malitiam, sapientiam iudicant, quorum error eripiẽdus est: omnisq; opinio ad eam * spem traducenda, vt honestis consilijs, iustisq; factis, non fraude, & malitia, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse.

Quæ ergo ad * vitã hominum tuendam pertinent, partim sunt * inanimata, vt aurũ, argentum, vt ea, quæ gignuntur è terra, * vt alia eiusdem generis, partim animalia, quæ habent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione vtentia. expertes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes: apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum

Consilia.

Vt honestatẽ ab vtilitate secernens cõstitueret esse.

Genera cõfusa, cogitatione distinguunt.

Quod iustum idem vtile.

quod honestũ, idem vtile.

Perspiciunt.

Speciem.

Vita hominũ inanimatis vtitur, & animalibus.

Inanima.

Et.

Ratione vtẽtium duo genera. Ponunt.

vsum, atque vitam. Ratione autem vtentium duo genera * ponuntur, vnum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proxime autem, & secundum deos, homines hominibus maxime vtiles esse possunt. Earumq; item rerum, quæ noceant, & obsint, eadem diuisio est. sed quia deos nocere non putant, * his exceptis, homines hominibus plurimum obesse, vel prodesse arbitrantur. ea enim ipsa, quæ * inanimata diximus, pleraque sunt hominum effecta operis quæ nec haberemus, nisi manus, & ars accessisset: nec his sine hominum administratione vteremur. neque enim valetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio, sine opera hominum, ulla esse potuisset. Iam vero, & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademq; ratione nec lapides exciderentur è terra ad vsum nostrum necessarij, nec ferrum, aurum, æs, argentum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. Tecta vero, quibus & frigoris vis pelleretur, & calorum molestiæ sedarentur, vnde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea * subuenire, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia

In emẽdatiori codice ha dua dictiones expunguntur. Inanima, quia incorrectis Ciceronis lib. nusquam legitur inanimatus. Ab homine omnis manat vtilitas.

Subueniri.

petere

petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: * quæ non sine hominum opere habere possemus. Ex * quibus omnibus, multisq; alijs perspicuum est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt * inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu, atque opera capere potuisse. Qui denique ex * bestijs fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adiuuarent, percipi posset? nam & qui principes inueniendi fuerunt, quem ex quaque bellua vsum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum * opera aut pascere eas, aut domare, aut tueri, aut tempestiuos fructus ex his capere possemus: ab * eisdemq; & ea, quæ nocent, interficiuntur, & quæ vsui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? quis enim * agris subueniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes ministrarent? quibus rebus exculta hominum vita tantum * distat à victu, & cultu bestiarum. Vrbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moresque constituti, tum iuris æqua descriptio, certâque viuendi disciplina, * per quas bene, beatèq; viuitur. quas res & mansuetudo animorum consecuta, & verecundia est:

Qua vnde sine hominum opere habere possemus.

Hactenus inanimata nominauit.

Inanima.

Nunc de animatis, quæ ipsa sine hominis industria nullum fructum ferrent, aggreditur dicere.

opere.

Ab eis denique & ea.

AEgris.

Destitit.

Hæc in alio omittuntur.

egibus intra vrbem, mœnibus aduersus exteram vim.

effectumq; est, vt esset vita * munitior, atque vt dando, & accipiendo, * permutandisq; facultatibus, & commodis nulla re egeremus. Longiores hoc loco sumus, quàm necesse est. quis est enim, cui nõ perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio cõmemorantur, neminẽ neq; ducem in bello, nec principem * magnas res, & salutares, sine hominum studijs gerere potuisse? cõmemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander: * quos negas sine adiumentis hominum tantas res efficere potuisse. vtitur in re non dubia testibus non necessarijs. Atque vt magnas vtilitates * adipiscimur conspiratione hominum atq; consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. est Dicæarchi liber de interitu hominum, peripatetici magni, & copiosi, qui, collectis ceteris caussis, eluuionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarũ impetu docet quædam hominum genera esse cõsumpta, deinde comparat, quanto plures deleti * sint homines hominum impetu, id est bellis * aut seditionibus, quàm omni reliqua calamitate. Cũ igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & prosint, & obsint, proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad vsus suos adiungere. itaque, quæ in rebus inanimis, quæq; * in vsu, & tractatione belluarum fiunt vtiliter ad hominum

Nec principem domi.

AEtate vltimus, rerum gestarum gloria omnium præstantissimus.

Adipiscamur

Homini ab homine pessima quæq; nascuntur.

Sunt. &.

Quæq; in tractatione.

minum vitam, artibus ea tribuuntur operosiꝰ: hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum prompta, ac parata, virorum præstantiam sapientia, & virtute excitantur. Etenim * virtus fere omnis in tribus rebus vertitur. quarũ vna est in perspiciendo, quid in quaq; re verum, sincerumq; sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæq; gignantur, quæ cuiusq; rei sit caussa. alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant, appetitiones, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. tertium, ijs, quibuscum * congregamur, vti moderatè, & scienter, quorum studijs ea, quæ natura desiderat, expleta, cumulataq; habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus: vlciscamurq; eos, qui nocere nobis conati * sunt: tantaq; * pœna afficiamus, quãtam æquitas, humanitasq; patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, vt hominum studia complectamur, eaq; teneamus: dicemus, neque ita multo post. sed pauca ante dicẽda sunt. Magnam vim esse in fortuna in vtramque partem, vel ad secundas res, vel aduersas, quis ignorat? nam &, cum prospero flatu eius vimur, ad optatos exitus prouehimur: &, cum reflauit affligimur. hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia, deinde à bestijs

Virtus tribus in rebus vertitur.

Congregemur

Sint.

In puniendo modus est ab humanitate præscriptus.

Fortuna vis in vtranque partem summa.

ictus, morsus, impetus. hæc igitur, vt dixi, ratiora. at verò interitus exercituum, vt proximè* in Thessalia duce Pompeio: in Africa, duce Scipione, Pompeij socero: in Hispania, ducibus Pompeij filijs. trium, sæpe multorum, clades imperatorum, vt nuper summi, ac singularis viri, inuidiæ præterea multitudinis, atque ob eas bene meritorum sæpe ciuium expulsiones, calamitates, fugæ. rursus q̃ secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquã fortuita sunt, tamen sine hominum opcribus, & studijs neutram in partem effici possunt. hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad vtilitates nostras allicere, atque excitare possimus. quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine vtilitatis comparetur, ita fortasse etiam breuior videbitur.

Caussa, cur quidque fiat ab hominibus erga homines.

Quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut beneuolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de caussa quempiam diligunt, aut honoris, si cuius virtutem suspiciunt, * & si quem dignum fortuna quam amplissima putant, aut cui fidem habent, & bene rebus suis consulere arbitrantur, aut cuius opes metuunt, aut contra, à quibus aliquid exspectant, vt cum reges, populáresve homines largitiones aliquas proponunt: aut, postremo, pretio, aut mercede ducuntur. quæ sordidissima* quidem est ratio, & inquinatissima, & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. malè enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam nonnun-

Quemque dignum.

Quæ sordidissima est illa quidem ratio. Virtus pecunia præstat.

quam

quam subsidium hoc necessarium est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius iis de rebus, quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subiiciunt se homines imperio alterius, & potestati pluribus de caussis. ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum, aut metu, ne vi parere cogantur, aut spe largitionis, * promissionisq; capti, aut, postremo, vt sæpe in nostra rep. videmus, mercede conducti. Rerum autem omnium nec aptius est quidquam ad * opes tuendas, quàm diligi: nec alienius, quàm timeri præclarè Ennius:

Quem metuunt, oderunt:
Quem quisque odit, perisse expetit.

Multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec verò huius tyranni solum, quem armis oppressa * pertulit ciuitas, interitus declarat, quantum odium hominum valet ad pestem: sed reliquorum similes exitus tyrannorum, * quorum haud ferè quisquam interitum similem effugit. malus enim custos diuturnitatis metus: contráque beneuolentia fidelis est vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda * sæuitia, vt heris in famulos, si aliter teneri non possunt. qui verò in libera ciuitate ita se instituunt, vt metuantur, his nihil potest esse dementius. quamuis enim de-

Promissionibusq;

Tuendas ac tenendas.

Amor opes confirmat, metus euertit.

Non tamèn diu: quod Brutus ad M. Antonium scripsit fam. lib. 11.

Quorũ haud ferè quisquam effugit.

Sæuitia duntaxat heris in famulos conceditur.

mersę sint leges alicuius opibus. quamuis tremefacta libertas: emergũt tamen hæc aliquãdo aut iudicijs* tacitis, aut occultis de honore suffragijs. acriores autem morsus sunt intermissę libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, ne q̃ ad incolumitatem solum, sed etiã ad opes, & potẽtiam valet plurimum, id amplectamur, vt metus absit, caritas retineatur. ita facillimè, quæ volumus, & priuatis in rebus, & in rep. consequemur. & enim, qui se metui volent, à quibus * metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est. quid enim censemus superiorem illum * Dionysium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios, candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Pheræũ, quo animo vixisse arbitramur? qui, vt scripti legimus, cum vxorem Theben admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, vt scriptum est, compunctum notis * Threicijs, districto gladio iubebat anteire: præmittebat q̃, de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in vestimentis occultaretur telum exquirerent. ô miserum, qui fideliorem & barbarum: & * stigmatiam putaret, quàm coniugem. nec cum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. Nec vero vlla vis imperij tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. testis est Phalaris:

Facent enim metu homines, sed malè existimant de ijs, qui dominantur.

Metuentur. Syracusium tyrannum.

Threcijs.

Compunctum notis Threcijs, proximè dixit.

vis: cuius est præter ceteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, vt is, quem modò dixi, Alexander, non à paucis, vt hic* noster, sed in quem vniuersa Agrigentinorum multitudo impetum fecit. quid Macedones? nonne *Demetrium reliquerunt, vniuersiq; se ad* Pyrrhum contulerunt? quid Lacedæmonios iniustè imperantes? nonne repentè omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresq; se otiosos præbuerunt * Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domestica recordor. verùntamen, quàm diu imperium populi Rom. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex vna hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent. itaq; illud patrocinium orbis terræ verius, quàm imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, post verò * Syllæ victoriam penitus amisimus. desitum est enim videri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues santa crudelitas. ergo in illo secutæ est * honestam causam non honesta victoria, est enim ausus dicere, hæsta posita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletum, & certè ciuium,

Cæsar.

Superbissimũ Humanissimũ

Cum à Thebanis profligati sunt, duce Epaminonda.

Sulla.

Pugnauit enim pro optimatibus contra plebem.

prædam suã se vendere. Secutus est, qui in caussa impia, victoria etiam fœdiore nõ solum singulorum ciuiũ bona publicaret, sed vniuersas quoq; * prouincias regionesq; vno calamitatis iure comprehenderet. itaq; vexatis, & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea vrbe triumphari, * sine qua nunquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triumpharunt. multa * commemorarem nefaria in socios, si hoc vno sol quidquam vidisset indignius. iure igitur plectimur. nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad vnũ tanta peruenissent licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos venit hereditas. nec verò vnquam bellorum ciuilium semen, & caussa defuit, dum homines perditi * hastã illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quã P. * Sylla cũ vibrassei, dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno * post à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor vrbanus: ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nunquam defuturos bella ciuilia. itaq; parietes vrbis modò stant, & manent, vtq; ipsi iam extrema scelera metuentes: rem verò publicam penitus amisimus. atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositum) dũ metui, quàm cari esse, & diligi maluimus. quæ si populo

Qua pro Põpeio steterant.

Semper enim Massilientium auxilijs Romani sunt vsi. Præterea.

Ad quam proscriptorũ ciuium bona venibant. Sulla. Cæsare dominante ep. 10. lib. 9 & lib. 15. ep. 17. 19.

populo Romano iniustè imperanti accidere potuerunt: * quid debent putare singuli? Quod cũ perspicuum sit, beneuolentiæ vim esse magnam, metus imbecillem: sequitur, vt disseramus, quibus rebus possimus facillimè eam, quam volumus adipisci, cum honore, & fide caritatem. sed ea nõ pariter omnes egemus. nam ad cuiusq; vitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. Certum igitur hoc sit, * id quod & primum, & maximè necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium. hæc enim est vna res prorsus, vt non * differat multum inter summos, & mediocres viros: eaq; vtriusque propemodũ comparãda honore, & gloria, & beneuolentia ciuiũ fortasse non æque omnes egent: sed tamen, si * cui hæc suppeunt, adiuuant aliquantũ, tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia * libro dictum est, qui inscribitur Lælius. nunc dicamus de gloria. quãquam ea quoq; de re * duo sunt nostri libri. sed attingamus, quandoquidem ea in rebus maioribus administrandis adiuuat plurimum.

Argumẽtũ à maiori.

Idq;

Ea enim pariter omnes egent.

Sicut.

Alio libro.

De quibus nõ semel in epist. ad Atticum.

Summa igitur, & perfecta gloria * constat ex tribus his: si diligit multitudo: si fidem habet: si cum admiratione quadã honore nos dignos putat. hæc autem, si est simpliciter, breuiter q; dicendũ, quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem fere à multitudine. sed est alius quoq; * quidam adi-

Causſa gloriam gignentes.

Alius quidã.

tus ad multitudinem, vt in vniuersorum animos tanquam influere possimus.

...entia ...de oriatur.

Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta videamus: quæ quidem beneficijs capitur maxime: secundo autem loco benefica voluntate beneuolentia mouetur, etiam si res fortè non suppetit. vehementer autem amor multitudinis commouetur ipsa fama, & opinione liberalitatis, beneficentiæ, iustitiæ, fidei, omniúmq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum, ac facilitatem. etenim illud ipsum, quod* decorum, honestumq; dixímus, quia per se nobis placet, animos q; omnium natura, & specie sua cõmouet, maxime q; quasi perlucet ex ijs, quas commemorauí, virtutibus, iccirco illos, in quibus eas virtutes esse putamus, à natura ipsa diligere cogimur. Atq; hæ quidem causse sunt diligendi grauissimæ: possunt enim præterea non nullæ esse leuiores.

Decorum specie sua commouet animos.

Dicimus.

Fides autem vt habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti coniunctam cum iustitia prudentiam. nam & ijs fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quosq; & futura prospicere credimus, & cũ res agatur, in discrimen q; venium sit, expedire rem, & consilium ex tempore capere posse: (* hanc enim omnes existimant vtilem, veram q; prudentiam) iustis autẽ, & fidis hominibus, id est* bonis, ita fides habetur, vt nulla sit in his fraudis,

Fides vt acquiratur.

Qui cõsilium ex tempore expedit, vere prudens est.

Viri boni.

ininu-

iniuriǽ suspicio: itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet, quippe cum ea sine prudentia satis habeat auctoritatis, * prudentia sine iustitia nihil ✻ valeat ad faciendam fidem, quo enim quis versutior, & callidior est, hoc inuisior, et suspectior, detracta opinione probitatis. quamobrē intelligentiæ iustitia coniuncta, quātum volet, habebit ad faciendam fidem virium: iustitia sine prudentia multum poterit: sine iustitia nihil valebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus, cur, cum inter omnes philosophos constet, à meó ipso sæpe disputatum sit, qui vnam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita seiungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, iustus esse. alia est illa, cum veritas ipsa diuiditur in disputatione, subtilitas: alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio: quamobrem, vt vulgus, ita nos hoc loco loquimur, vt alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. populatibus enim verbis est agendum, & vsitatis, cum loquamur de opinione populari: idó eodem modo fecit Panætius. sed ad propositum reuertamur.

Prudentia sine iustitia nihil valet ad fidem faciendam. Valet.

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam * pertinerent * hoc * tertium, vt cū admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur. Admirātior igitur communiter illi quidem omnia, quæ

Pertinent. Tertium de gloria comparanda.

magna, & præter opinionem suam animaduerterunt, separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona: itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam, & singulares virtutes perspicere, despiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil neruorum putant. non enim omnes eos * contemnunt, de quibus malè existimant. nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam instructos, eos * haud contemnunt quidem, sed de ijs male existimant. quamobrem, vt ante dixi, contemnuntur ij, qui nec sibi, nec alteri prosunt, vt dicitur, in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est: admiratione * quadam verò afficiuntur ij, qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum verò ijs viis quibus alij non facilè possunt obsistere. nam & * voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe maiores partes animi à virtute deterquent: &, dolorum cum admouentur faces, præter modum pluriq; exterrentur: vita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines vehementissimè permouẽt. quæ quo in vtranq; partem excelso animo, magnoq; despiciunt, cumq; aliqua his ampla, & honesta res obiecta est, totos ad se conuertit, & rapit: nam quis non admiretur splendorem, pulchritudinemque virtutis? ergo & hæc animi * perspi-

cienti-

Contemnere, & male existimare, non idem sunt.

Eos contemnunt quidem nemtiquam.

Admiratione afficiuntur.

Voluptates, blandissimæ dominæ.

Despicientia.

entia admirabilitatem magnam facit: & ma-
me iustitia, ex qua * una virtute viri boni ap-
llantur, mirifica quædam res multitudini vi-
ur: nec iniuria. nemo enim iustus esse po-
, qui mortem, qui dolorem, qui exsilium, qui
ftatem timet, at qui ea, quæ his sunt contra-
æquitati anteponit, maximeq; admirantur
, qui pecunia non mouetur: quod in quo vi-
erspectum sit, hunc dignum spectatis arbi-
tur. itaque illa tria, quæ proposita sunt ad
am, omnia iustitia conficit, & benevolenti-
uod prodesse vult plurimis, & ob eandem
am fidem, & admirationem, quòd eas res
it, & negligit, ad quas plerique inflamma-
ditate rapiuntur. Ac, mea quidem senten-
nnis ratio, * & * institutio vitæ adiumenta
nem desiderat, in primisq; vt habeas, quic-
m possis familiares conferre sermones: quod
fficile, nisi speciem præ te boni viri feras.
etiam solitario homini, atque in agro vitam
i opinio iustitiæ necessaria est, eoq; etiam
, quòd, si eam non habebunt, iniusti habe-
r, & nullis præsidijs septi, multis afficientur
ijs. Atque his etiam qui vendunt, emunt,
aciunt, locant, contrahendisque negotijs im-
ntur, iustitia ad rem gerendam necessaria
cuius tanta vis est, vt nec illi quidem, qui
ficio, & scelere pascuntur, possint sine vlla
icula iustitiæ viuere. * nam qui eorũ cuipiã

Ex vna iustitia boni viri appellantur.

Iustitia parit omnem gloriam.

Atque. Omnis vita institutio adiumenta hominum desiderat.

Iustitia etiam apud latrones necessaria.

Cl. furatur. Relinquat. Interficiatur. Relinquatur. Illurius. Quidam. Appellari solitus est. consuetudinem enim hoc verbum significat. Iudicia iure constituta rep. Regum oreundorum origo. Pertinebat. Legum condendarum caussa.

qui vna latrocinantur, * furatur aliquid, aut clam eripit is, sibi ne in latrocinio quidem * relinquit locum. ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut * occidetur à socijs, aut * relinquetur. quin etiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareãt, quas obseruent. itaq; propter æquabilem prædæ partitionem & Bargulus, * Illyricus latro, de quo est apud Theopompum, magnas opes habuit: & multo maiores Viriathus Lusitanus: cui * quidem exercitus nostri, imperatoresq; cesserunt: quem C. Lælius, is, qui Sapiens * vsurpatur, prætor fregit, & comminuit, ferocitatemq; eius ita repressit, vt facilè bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis iustitiæ sit, vt ea etiam latronũ opes firmet, atque augeat, quantam eius vim inter leges, & iudicia, & * instituta reip. fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solum, vt ait Herodotus, sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ caussa videntur olim bene morati reges constituti. nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad vnum aliquem confugiebant virtute præstantem. qui, cum prohiberet iniuria tenuiores, æquitate constituenda summos cum infimis pari iure * retinebat. * eademq; constituendarũ legum fuit caussa, quæ regum. ius enim semper quæsitum est æquabile. neque enim aliter esset ius. id si ab vno iusto, & bono viro consequebãtur,

tur, eo erant conterti, cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cum omnibus semper una, atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto verò hoc, vt ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda, & retinenda iustitia est* tum ipsa propter seſe, (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed vt pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, vt, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, & inani ostentatione,* ficto nō modo sermone, sed etiam vultu stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. vera gloria radices agit, atq; etiam propagatur:* ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quidquam esse diuturnum. testes sunt permulti in vtramq; partem: sed brevitatis causſa, familia erimus contenti vna. Tib. enim Gracchus, P. filius, tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum mane-

Iustitia & propter se, & quia gloriam emplificat, colenda est.

cum ipsa.

Per seſe.

Socratis de gloria præceptum.

Et ficte.

Ficta, tanquam flosculi decidunt.

Cl... tura-
tur.
Relinqu...
In...

...t eius filij nec viui probabantur * à bonis, ...rtui * numerum obtinent iure cæsorum. ...gitur adipisci veram iustitiæ gloriam vo... ...titiæ fungatur officijs, ea quæ essent, di... ...est in superiore libro. Sed, vt facillimè, ...les simus, tales esse videamur, etsi in eo ipso vis maxima est, vt simus ij, qui haberi velimus: tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet caussam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse, aut aliquo casu, atque fortuna: in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in * eo, quid agat, quemadmodum viuat, * inquiritur: &, tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum eius esse, nec factum. quorum autem prima ætas, propter humilitatem, & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur, hi, simul ac iuuenes æsse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modò non inuidetur illi ætati, verum etiam fauetur.

Eum.
Anquiritur non modo enim exspectatur, sed quasi exigitur ab eo vivitus.

Fauetur adolescentia.

Prima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus cõparari potest: in qua multi apud maiores nostros extiterunt. semper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas incidit in id bellum, cuius * altera pars sceleris nimium habuit, * altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset,

Cæsariana.
Pompeiana.

feciſſet, magnam laudem & à ſummo viro, & ab exercitu conſequebare, equitando, iaculando, * omnia militari labore tolerando: atq; ea quidem tua laus pariter cum rep. recidit. mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus. Itaque in reliquis rebus multo maiora ſunt opera * animi, quàm corporis: ſic eæ res, quas perſequimur ingenio, ac ratione, graviores ſunt, quàm illæ quas viribus. Prima igitur commẽdatio proficiſcitur à modeſtia, tum pietate in parentes, tum in ſuos benevolentia. Facillimè autem in optimam partem cognoſcuntur adoleſcẽtes, qui ſe ad claros, & ſapientes viros, bene conſulentes reip. contulerunt. quibuſcũ ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandũ. P. Rutilij adoleſcẽtiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris ſcientiæ P. * Mucij cõmendauit domus. nam L. quidẽ Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens, non alienda mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa * accuſatione nobili, & gloriosa, & qua ætate qui exercentur, laude afficiſolent, vt * ile Demoſthene accepimus, ea ætate L. Craſſus oſtendit, id ſe in foro optime iam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cum duplex ſit ratio orationis, quarum in altera ſit ſermo, in altera contentio: non eſt id * dubium, quin contentio orationis pluri-

Omnia.

Animi maiora ſunt opera, quàm corporis

De hoc in Bruto.

Nucij.

Cum accuſauit, & damnauit L. Carbonem hominem eloquentiſſimum, conſularem: qui cantharidas ſumpſit. fam. lib. 9 ep. 21. Demoſthenem.

Id quidem dubium.

mum possit, & maiorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus: sed tamen difficile dictu est, quamobrem conciliet animos hominũ comitas, affabilitasq; sermonis. extant epistolæ & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad* Cassandrũ, & Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum: (sic enim accepimus) quibus præcipiũt, vt oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciãt, militesq; blande appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum cõtentione habetur oratio, ea sæpe vniuersam excitat gloriã. magna est enim admiratio copiosè, sapienterq; dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm ceteros, arbitrantur. si verò inest in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoq; magis, si ea sunt in adolescente. Sed cum sint* plurimæ caussarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multiq; in nostra repub. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in iudicijs: quorum ratio* duplex est. nam ex accusatione, & defensione constat: quarum & si laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. dixi paullo ante de Crasso: idem fecit adolescens M. Antonius: etiam P. Sulpicij eloquentiam accusatio illustrauit, cum seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium vocauit. sed hoc quidem

Eius filium: de quo vide Iustinum.

Plura.

Iudiciorum ratio duplex.

quidem non est sæpe faciendũ, nec vnquam, nisi
aut reip. caussa, vt duo * Luculli, aut patrocinij,
vt nos pro Siculis, pro Sardis contra Albutiũ Iu-
lius Cæsar in accusando etiam M. * Aquilio L.
Fusij cognita industria est. semel igitur non sæpe
certe. sin erit, cui faciendũ sit sæpius, reip. tribuat
hoc muneris, cuius inimicos vlcisci sæpe, non est
reprehendendũ, modus tamẽ adsit. dsuri enim ho-
minis, vel potius vix hominis videtur, pericu-
lũ capitis infarre multis. id enim tũ periculosum
ipsi est, tum etiam sordidũ ad famam, committe-
re, vt accusator * nominetur. quod contigit M.
* Bruto, summo genere nato, illius filio, qui iuris
ciuilis in primis peritus fuit. Atq; etiã hoc præ-
ceptũ officij diligenter tenendũ est, ne quem vn-
quam innocentẽ in iudicium capitis arcessas. id
enim sine scelere fieri nullo pacto potest. nã quid
est tam inhumanũ, quàm eloquentiam, à natura
ad salutem hominum, & ad conseruationem da-
tam, ad bonorum pestem, perniciem q; cõuertere?
Nec tamen, vt hoc fugiendum est, ita habendum
est religioni contrarium, nocentem aliquando, &
nefariũ, impiumq; defendere. vult hoc multitu-
do, patitur consuetudo, fert etiam humanitas. in-
dicis est, semper in caussis verum sequi, patroni,
non nunquam veri simile, etiam si minus sit ve-
rũ defendere. quod scribere, præsertim cum de
philosophia scriberem, non auderem, nisi idẽ pla-
ceret grauissimo Stoicorum * Panætio. Maximè

Lucius, & Marcus, fratres, qui Seruilium augurem de peculatu accusarunt. Plutarchus in Lucullo, & Ci. in proœmio Acad. Manilio.

Nominere. De hoc in libro de claris orat.

Innocentem accusare non licet.

Nocentẽ licet interdum defendere.

A quo & hoc ipsum, & alia multa in hos libros Cicero transtulit.

autẽ & gloria paritur, & gratia defensionibus, eoq; maior, si quando accidit, vt ei subueniatur, qui potentis alicuius opibus circumueniri, vrgeriq; videatur, vt nos & sæpe alias, & adolescẽtes contra L.* Syllæ dominantis opes pro §exti. Roscio Amerino fecimꝰ: quæ, vt scis, extat oratio.

Sulla.

Deinceps.

Liberalitatis ratio duplex.

Sed expositis adolescentium officijs, quæ valeant ad gloriam adipiscendam,* deinde de beneficentia, ac liberalitate dicendũ est. cuius est ratio* duplex. Nã aut opera benigne fit indigẽtibus, aut pecunia. facilior est hæc posterior, locupleti præsertim, sed illa lautior ac splẽdidior, & viro forti, claroq; dignior. quanquam enim in vtroq; inest gratificandi liberalis voluntas:* tamẽ altera ex arca, altera ex virtute depromitur. *largitioq; quæ fit ex re familiari, fontẽ ipsũ benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures vsus sis, eo minus in multos vti possis. At, qui opera, id est virtute, & industria benefici, & liberales erunt, primũ, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adiutores habebunt. deinde, consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare in epistola quadam Alexandrum filiũ Philippus accusat, quod largitione beneuolentiam Macedonum consectetur.* Quid se, (malum) inquit, rationis in istam spem induxit, vt eos tibi fideles putaret fore, quos pecunia corrupisset?

Tamen altera ex virtute deprom-

Largitio ex re familiari fontem benignitatis exhaurit.

Quæ te, malum, inquit ratio.

pisses? an tu id agis, vt Macedones non te regem suum, sed ministrum, & præbitorem putent? * quo quid sordidius regi? * Melius etiam, quòd largitionem corruptelam dixit esse. fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, & honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. Non nunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter, atque moderate. multi enim patrimonia * effuderunt inconsulte largiendo. quid autem est stultius, quàm, quod libenter facias, curare, vt id diutius facere non possis? Atq; etiam sequuntur largitionem rapinæ. cum enim dando egere cœperunt, * alienis bonis manus afferre coguntur ita, cum, benevolentiæ comparandæ caussa, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quãta odia eorum, quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est res familiaris, vt eam benignitas aperire non possit: nec ita reseranda, vt pateat omnibus: * modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissime usurpatum, * iamq; in proverbij consuetudinem venit, iam-

Quod sordidum regi. quam quòd accusat de largitione.

Vt Milo, is, qui Clodium interfecit. Pediamus.

Largitionem inconsultè rapina sequuntur.

Modus adhibeatur in largiendo.

largitionem fundum non habere. etenim quis potest esse modus, cũ & ỹdem, qui consueuerũt, & illud idem alij desiderẽt? Omnino duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alteri liberales: * prodigi, qui epulis, & visceratiõnibus, & gladiatorum muneribus, ludorum, venationumq́ apparatu pecunias profundũt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino: * liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimũt: aut æs alienũ suscipiũt amicorum caussa: aut in filiarum collocatione adiuuant: aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. itaq́ mirer, quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem de diuitijs scripsit: in quo multa præclare, illud absurde. est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliumq́ sumptuum facultatem, fructum diuitiarũ putat. mihi autem ille fructus liberalitatis, cuius exempla pauca posui, multo & maior videtur, & certior. quanto Aristoteles grauius, & verius nos reprehẽdit, qui has effusiones pecuniarum non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. at ỹ, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerentur, hoc primo auditu incredibile nobis videri, omnesq́ mirari: sed, cũ * attenderimus, veniam necessitati dare: in his immanibus iacturis, infinitisq́ sumptibus nihil nos magnopere mirari: cum præsertim neque necessi-

Prodigi qui sint.

Liberales qui sint.

Aristoteles, dissentit à Theophrasto, discipulo suo.

Attenderint.

ceſſiati ſubueniatur, nec dignitas augeatur, ipſaq; illa* delenitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura ſit, eaq; à leuiſſimo quoq; animo: in quo tamen ipſo uno cũ ſatietate memoria quoq; moriatur voluptatis. Bene etiam* colligitur, hæc pueris, & mulierculis, & ſeruis, & ſeruorum ſimillimis liberis eſſe grata: graui vero homini, & ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari poſſe* nullo modo. quãquam intelligo, in noſtra ciuitate inueteraſſe iam bonis temporibus, vt ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur.* itaq; P. Craſſus cum cognomine Diues,* tũ copijs, funbrius eſt ædilicio* maxime munere. & paullo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo Q. Mucio magnificentiſſima ædilitate functus eſt. deinde C. Claudius, Ap. filius, multi poſt,* Luculli, Hortenſius, Silanus, omnes antè P. Lentulus, me cõſule, vicit ſuperiores. hũc eſt Scaurus imitatus magnificẽtiſſima vero noſtri Pompeij munera ſecũdo cõſulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides. vitãda tamen eſt ſuſpicio auaritiæ. nam Mamerco, homini ditiſſimo, prætermiſſio ædilitatis cõſulatus repulſam attulit. quare & , ſi poſtulatur à populo, bonis viris ſi non deſiderãtibus, attamen approbantibus, faciẽdum eſt, modo profaculis atibus: nos ipſi ve fecimus: &, ſi quando aliqua res maior* aut vtilior populari largitione* acquiritur: vt Oreſti nuper prandia in ſemitis,* decimæ

Delinitio.

Colligit.

Sũt enim cupiarũ, nõ virtutis, vt ipſe ſcribit in epiſtola ad Curionem.

Itaque & Maxime.

Fratres, Lucius, & Marcus: quos eodẽ anno ædilitatẽ geſſiſſe, Plutarchus, & Pli. li. 8. ca. 7. tradiderunt.

Atque.

Anquiritur.

Herculi cõſecrata de bonis locupletum.

nomine, magno honori fuerunt. ne M. quidem Seio vitio datum est, quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. magna enim se, & inueterata inuidia, nec turpi iactura, quãdo erat ædilis, nec maxima liberauit. sed honori summo nuper nostro * Miloni fuit, quòd, gladiatoribus emptis reip. causſa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodij conatus, furoresq; compressit. Causſa igitur * largitionis est, si aut necesse est, aut vtile. in his autem ipsis mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus, Q. filius magno vir ingenio, in primisq; clarus, gloriari solebat, se sine vllo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. dicebat idem, * Cotta, Curio, nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti sumus * nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominaui, sane exiguus sumptus ædilitatis fuit. Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, naualia, portus, aquarum ductus: omniaq; quæ ad vsum reipub. pertinent. quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, iucundius est: tamen hæc in posterum gratiora, theatra, porticus, noua templa. Verecundius reprehendo propter * Pompeium: sed doctissimi * non probant, vt & hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus, * & Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græ-

ciæ,

Iam mortuo.

Largitionis causſa probatur, necessitas, & vtilitas.

C. Curio.

Quo primum anno per leges petere licuit. de quo scripsimus in lib. de legibus.

Qui theatrũ magnificẽtissimum extruxerat.

Improbant vt

ciæ, * vituperabat, quòd tantam pecuniam in præclara illa Propylæa* coniecit. Sed de hoc genere toto in ijs libris, quos de rep. scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & tum ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

vituperat

coniecerit.

In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non vno modo in disparibus caussis affecti esse debemus. alia caussa est eius, qui calamitate premitur: & eius, qui res meliores quærit, nullis suis rebus aduersis.* propẽsior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui se adiuuari volent, non vt ne affligantur, sed vt ad altiorem gradum ascendãt, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligendis idoneis iudicium, & diligentiam adhibere. nam præclare Ennius:

Propẽsior benignitas debet esse in calamitosos.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Senarius iãbicus.

Quod autem tributum est bono viro, & grato, in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoq; eam studiosius plerique laudant, quòd summi cuiusq; * bonitas communis perfugium est omnium. Danda igitur opera est, vt hos beneficijs quam plurimis afficiamus, quorum liberis, posterisq; prodatur memoria, vt his ingratis esse non liceat: omnes enim immemorem beneficij oderunt:

Bonitas communis perfugiũ est omniũ.

Pro in deterrēdis hominibus à liberalitate minus vsitata loquendi forma.

eamq; iniuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumq; qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reip. vtilis est. redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores quod quidē vulgo solitum fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. hanc ergo consuetudinem benignitatis largitioni muneris anteponō. hęc est grauium hominum, atq; magnorum, illa quasi assentatorum popidi, multitudinis benitatem voluptate quasi titillantium.* Cōuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus, & confiniis æquum, & facilem, multa multis de iure suo cōcedētem: à* litibus vero, quātum liceat, & nescio an paullo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. est enim non modo liberale, paullum non nunquā de suo iure decedere, sed interdū etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris: quam quidē dilabi sinere, flagitiosum est: sed ita, vt illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio. posse enim liberalitate vti, non spoliantem se patrimonio, nimirū* est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata* hospitalitas. est enim, vt mihi videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idq; etiam reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in vrbe nostra nō egere.

Conueniet.

In exigendo acerbitas reprehenditur.

Lites fugiēda.

Is est nimirū.

Hospitalitas à Theophrasto laudata.

est

est etiam vehementer vtile iis, qui honeste posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos ciues fuisse Laciadas hospitale fuisse. ita enim instituisse, & villicis imperasse, vt omnia præberentur, quicunq; Laciades in villam suam diuertisset.

Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur: hæc tum in vniuersam rempub. tum in singulos ciues conferuntur. nam in iure* cauere, consilio iuuare, atq; hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum* quamoptime constitutæ* iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atque interpretatio: quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, vt honores, vt omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cum is esset,* qui omnes superiores quibus honore par esset, scientia facile vicisset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs adstringendos homines accommodata. Atque huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & grauior, & ornatior. quid enim eloquentia laudabilius, & prestabilius, vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus nostris est

Ne quid contra ius committatur.

Quòd optime. Ius ciuile semper in honore fuit.

Intelligit. Ser. Sulpicium, qui dialecticã ad ius ciuile adiũxit: quod Scæuola non non fecerat. vide librũ de claris erat.

in toga, dignitatu

in * tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodq; in patrijs est moribus, multorum caussas & non grauate, & gratuito defendẽtis, beneficia, & patrocinia late patent. Admonebat me res, vt hoc quoque loco * intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem, nisi vererer, ne de me ipso aliquid viderer queri. sed tamẽ videmus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, * quàm in paucioribus facultas, quàm in multis sit audacia. cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti: licet tamen opera prodesse multis, beneficia potentem, commendãtem iudicibus, & magistratibus, vigilantẽ pro re alterius, eos ipsos, qui aut * cõsulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimumq; gratiæ consequuntur, latissimeq; eorum manat industria. Iam, illud non sunt admonendi, (est enim in * promptu) vt animaduertant, cum alios iuuare velint, ne quos offendant. sæpe enim aut eos lædunt, quos non debẽt: aut eos, quos non expedit: si imprudentes, negligentiæ est, si sciẽtes, temeritatis * Vtendum etiam est excusatione aduersus eos, quos inuitus offendas, quacunq; possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: * certisq; operis, & officijs erit, quod violatum est, compensandum.

propter bella ciuilia.

quanto

consulũtur vt iuris periti.

patet per se.

Vtendum ipsa [illegible] etiam.

[illegible] cum aliquid eo præcipue nomine faciẽdum tibi statuas, vt cõpensetur quod violatum est.

Sed cum in hominibus iuuandis aut mores spectari, aut fortuna soleat: dictu quidem est procline,

clive, itaq; vulgo loquimur, sese in beneficijs collocandis mores hominum, non fortunam sequi: honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis, & optimi viri caussa non anteponat in operandā gratiam fortunati, & potentis? à quo enim expeditior, & celerior, remuneratio fore videatur, in eum fere est voluntas nostra propensior. sed animaduertendum est diligentius, quæ natura rerum sit, nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. commode autem, quicunq; dixit: pecuniam qui habeat, non reddidisse: & qui* reddiderit, non habere: gratiam autem, & qui* reddiderit, habere: & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volūt: quin etiam beneficium se* dedisse arbitrantur, cum ipsi quamuis aliquod magnum acceperint: * atque etiam à quibus aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur, patrocinio vero se vsos, aut clientes appellari. mercis instar putāt. At vero ille tenuis, cum* quid factum sit, se se spectatū, non fortunam, * putant, non modo illi, qui est meritus, sed etiā illis, à quibus exspectat, (eget enim multis) gratū se videri studet. neq; vero verbis augebit suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videmq; illud item, quòd, si opulentū, fortunatumq; defenderis, in illo vno, aut forte in liberis eius* manet gratia: sin autem inopem, probum tamen, &

inops potest esse gratus, animo non re.

retulerit,

Hoc idem scribit ad Leptā, lib. vi. fam. ep. 19.

atque quidquid putat,

manet

modestium, omnes non improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum vident. quamobrem * melius apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. dãda omnino opera est, vt omni generi satisfacere possimus: sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, virum bono viro pauperi, an minus probato diuiti filiam collocaret: ego, inquit, malo virum, qui pecunia egeat, quàm pecuniam, quæ viro: sed corrupti mores, depravatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad vnumquemque nostrum pertinet illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed faciuuare: potentior sane sit, honestior vero quo modo? quòd si etiam bonus erit vir, ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur: modo ne adiuuent: sitq; omne iudicium, nõ quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs, operaq; danda est, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per iniuriam. fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

Melius apud bonos viros, quàm apud fortunatos, beneficium collocatur.

Ne beneficiũ in illum ideo nõ cõferamus, quia diuitijs abũdet: si modo vir bonus est: sed rursus eadem diuitiæ me adiuuent: id est ne nos ad beneficium tribuẽdũ magis, quam conuenit, adducant.

Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum est, quæ ad singulos spectãt: deinceps de ijs, quæ ad vniuersos, quæq; ad remp. pertinẽt, disputandũ est. Eorum autem ipsorum partim eiusmodi sunt, vt ad vniuersos ciues pertineant, partim

singulos

singulas vt attingant: quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, vtrisque, nec minus vt etiam singulis consulatur, sed ita, vt ea res aut prosit, aut certe ne obsit reip. C. Gracchi frumentaria magna * largitio fuit, exhauriebat igitur * ærarium: modica M. Octauij, & reip. tolerabilis, & plebi necessaria: ergo & ciuibus, & reip. salutaris. In primis autem videndum erit ei, qui remp. administrabit, vt suum quisque teneat, ne q̃s de bonis priuatorum publice diminutio fiat. pernicioſe enim Philippus in tribunatu, cũ legem agrariam ferret, quam tamen antiquari * facile passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male, non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorũ pertinens, qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causſam maxime, vt sua tenerentur resp. ciuitates q̃ constitutæ sunt. nam & si duce natura cõgregabantur homines, tamen, spe custodiæ rerum suarum, vrbium præsidia quærebãt. Danda etiã opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem, assiduitatem q̃ bellorum, tributum sit conferendum: id q̃ ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui reip. obuenerit? (malo enim alteri quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni rep. disputo) danda

Largitio exhauriebat.

Ad vsum reip. necessario constitutum.

Suffragijs improbari, abrogare vero aliud significat. nempè hoc, legem iam latam tolli.

erit opera, vt omnes intelligant, si salui esse velint, *necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui remp. gubernabunt, consulere debebunt, vt earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, & debeat, non est necesse disputare. *est enim in promptu. *tamen locus attingendus fuit.

Soluendum tributum, necessario impositum.

Satis patet. tantum.

Caput autem est in omni procuratione negotij, & muneris publici, vt auaritiæ pellatur etiam minima suspicio. vtinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me *seruasset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: non essem passus diutius eos imperare. ne illi quidem multa secula exspectanda fuerunt: modo enim hoc malũ in hãc remp. inuasit: itaq; facile patior tunc potius Pontium fuisse. si quidem in illo tantum fuit *roboris. Non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at vero postea tot leges, & proximæ quæque diriores, tot rei damnati, tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum *excitatum, tanta, sublatis legibus, & iudicijs, expilatio, direptio q; sociorum, vt imbecillitate aliorum, non nostra virtute, valeamus. Laudat Africanũ Panætius, quòd fuerit abstinens. quid ni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinẽtiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omnì Macedonum gaza, quæ fuit maxima,

seruasset.

Vt posset Romanum imperium pecuniæ largienda euertere.

eorum opera, qui, ne repetũdarentur accusarentur, metuebant.

laudes.

potitus

potius est Paulus, tantum in erarium *pecuniæ inuexit, vt vnius imperatoris præda finem attulerit tributorum. at hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. Quid qui eius collega in censura fuit, L. Mummius? numquid copiosior, cum copiosissimam vrbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quàm domum suam maluit. quanquam, Italia ornatu, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est terrius, (vt eo, vnde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & remp. gubernantibus. habere enim quæstui remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nulla re alia, nisi auaritia, esse perituram, is videtur non solum Lacedæmonijs, sed & omnibus opulentis populis, prædixisse. Nulla autem re cõciliare facilius *beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui reip. præsunt, quàm abstinentia, & continentia. qui vero esse populares volunt, ob eamq; caussam aut agrariam rem tentant, vt possessores suis sedibus pellãtur, aut pecunias creditas debitoribus cõdonandas putant, *labefactant fundamenta reip. *concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ, deinde æquitatem, quæ vollitur omnis, si habere suum cuique non licet.

*Bis millies centies sestertium, vt scripsit Velleius, id est, vt nũc loquimur, milliones sex, & sentatorũ trecenta millia. Pli. li. 33. cap. 3.

*Abstinentia beneuolentiã multitudinis conciliat.

*ij labefacti.

*Concordia fundamentũ reipub.

Vt conseruentur non modo cines, verum edificia quoque.

id enim est proprium, vt supra dixi, ciuitatis, atque vrbis, vt sit libera, & non solicita suæ rei cuiusque custodia. Atque in hac pernicie reip. ne illam quidem consequimur, quam putant, gratiam. nam cui res erepta est, inimicus, cui data est, etiam dissimulat se accipere voluisse, & maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse soluendo. at vero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præfert dolorem suum. Nec, si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, iccirco plus etiam valent. non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, vt agrum, multis annis, aut etiam sæculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat, qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij *Lysandrum Ephorum expulerunt, Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necauerunt. » ex quo eo tempore tantæ discordiæ secutæ sunt vt tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta resp. dilaberetur. nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorũ, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. Quid? nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi viri, filios, * Africani nepotes, non ne agrariæ contentiones perdiderunt? At vero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos

*Præclarum ducem, optimeq; de rep. meritum. Ex eóque. Licurgi legibus.

Maiorũ: cuius ex filia Cornelia Tib. Gracchus duos filios suscepit, Tiberium & Caium.

annos à tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandestino introitu * vrbe est potitus: cumq; tyrannum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exsules, qui fuerunt eiue ciuitatis locupletissimi, restituit, remq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quod & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus * detinebantur: sine iniuria, iudicauit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse: eiusq; celeriter ad Ptolemæum, suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam, cui eum exposuisset, patriam se liberare velle, caussamq; docuisset, à rege opulento vir summus facilè impetrauit, vt grandi pecunia adiuuaretur. quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus caussas cognouit & eorum, qui aliena * detinebant, & eorum, qui sua amiserant, præfecit æstimandis possessionibus, * & vti persuaderent alijs, vt pecuniam accipere mallent, & possessio-

Vrbem.

Tenebantur.

Tenebant.

vt.

nibus cederent, alijs, vt commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. ita perfectum est, vt omnes, constituta cõcordia, sine querela discederent. O virum magnum, dignumq; qui in nostra rep. natus esset, sic par est agere cum ciuibus, non, vt bis iam* vidimus, hastam in foro ponere, & bona ciuium voci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis viri, omnibus consulendũ putauit: eaq; est summa ratio, & sapientia* summi ciuis, commoda ciuium defendere, non dilacerare, atq; omnes æquitate eadem continere. Habitene gratis in alieno. quid ita? vt, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impendam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, alijs sua eripere, alijs dare aliena?* Tabulæ vero nouæ quid habent argumenti, nisi vt emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, ne sit æs alienum, quod reip. noceat, prouidendum est: quod multis rationibus vaueri potest, *si hoc non fuerit, vt locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. nec enim vlla res vehementius remp. continet, quàm *fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessario solutio verum creditarum. nunquam enim vehementius actum est, quàm me consule, ne solueretur: armis, & castris* tentata res est ab omni genere hominum, & ordine. quibus* sic restiti, vt hoc tantum malum de rep. tolleretur, nunquam

Sylla primũ deinde Cæsare dominantibus.

boni.

Debitam pecuniam largientes.

Non, si fuerit.

Fides maxime remp. continet.

à Catilina.

ita.

quam nec maius æs alienum fuit, nec melius, nec facilius dissolutum est. fraudandi enim spe sublata, soluendi necessitas consecuta est. At vero hic noster victor, *nunc quidē victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccandi libido fuit, vt hoc ipsum eū delectaret, peccare, etiam si caussa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, vt alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui remp. tuebuntur: in primis q̄s operam dabunt, vt iuris & iudicorum æquitate suum quisque teneat, & neque tenuiores propter imbecillitatem circumueniantur, neque locupletibus ad sua vel tenenda, vel recuperanda obsit inuidia. præterea quibuscunque rebus vel *belli, vel domi poterunt, remp. augeant imperio, agris, vectigalibus. hęc magnorum hominum sunt. hęc apud maiores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa vtilitate reip. magnam ipsi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem vtilitatum præceptis Antipater Tyrius, *Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta cēsebat esse à Panætio prætermissa, valetudinis curationem, & pecuniæ, quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè vtiles.

Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione *earum rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse, & continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi caussa, & præ-

tum interfectus à Bruto, Cassio, alijs.

Pro in bello, antiquè, & visitate dicta paullo tamen durius. domi, militiæ, dixisti. de senectute.

Ant. Tyrius Stoicus.

Valetudinis tuendæ ratio. obseruatione, quæ.

Medicorum.

Res familiaris vnde comparanda.

termittendis voluptatibus, postremo arte * eorũ, quarũ ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo, conseruari autem diligentia, & parsimonia, ijsdem etiam rebus augeri. has res cõmodissime Xenophõ Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos, ista fere ætate cum essemus, qua es tu nunc, è Græco in Latinum * conuertimus.

Non satis egregiè, vt putat diuus Hieronym.

Sed vtilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. nam & corporis cõmoda cum externis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corporis, & externa cum externis comparari solent. Cum externis corporis hoc modo comparantur, valere vt malis, quam dines esse: cum corporis externa, hoc modo, dines esse potius, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: * bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, vt gloria diuitijs, vectigalia vrbana rusticis: ex quo genere cõparationis illud est Catonis senis. à quo cum quæreretur, quid maximè in re familiari * expediret, respondit, bene * pascere, quid * secundum, satis bene pascere, quid * tertium, bene vitire, quid * quartum, arare: & cum ille, qui quæ scierat, dixisset, quid fenerari? tum Cato, quid hominem, inquit, * occidere? ex quo, & multis alijs intelligi debet, vtilitatum comparationes

Vt bona.

Expediret? hoc & Plinius tradit.

Secundum? tertium? vestire, quartum? quasi fenerari non liceret.

tiones solere fieri, rectéq; hoc adiunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. sed seto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, *etiam de utenda, cõmodius à quibusdam *optimis viris, ad medium Ianum sedentibus, quàm ab vllis philosophis vlla in schola, disputatur. sunt tamen ea cognoscenda. pertinẽt enim ad vtilitatem, de qua hoc libro *disputandum est. reliqua deinceps persequemur.

*Vellem etiam ironia est. feneratõres enim intelligit.

*disputatum.

M. T. CIC.

DE OFFICIIS AD MARCVM F.

LIBER III.

VB. Scipionem, Marce fili, eum qui primus Africanus appellatus est, dicere solitũ, scripsit *Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam se minus otiosum esse, quàm cum otiosus, nec minus solum, quàm cum solus esset. magnifica vero vox, & magno viro, & sapiente digna, quæ declarat, illum & in otio de negotijs cogitare, & in solitudine secum loqui solitum, vt neque cessare vnquam, & interdum colloquio alterius non egeret. *itaque duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant,

*Qui tamen Scipioni parũ amicus esse creditus est. Liuius.

*Ita.

otium, & solitudo. Vellem, & nobis hoc idem *vere dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, voluntate certe proximè accedimus. nam &, à rep. forensibus q; negotijs armis impijs, viq; prohibiti, otium persequimur: &, ob eam causſam urbe relicta, rura peragrantes, sæpè soli sumus. sed nec otium hoc cum Africani otio, *nec solitudo cum illa comparanda est. ille enim, requiescens à reip. pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat: nostrum autem otium negotij inopia, *nec requiescendi studio, cõstitutum est. extincto enim senatu delesiq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere *possimus? ita, qui in maxima celebritate, atque in oculis ciuiũ quõdam viximus, nunc fugientes conspectũ sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & sæpe soli sumus. sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, nõ solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni, propterea & otio fruor, non illo quidem, quo *debet is, qui quondam *peperisset otium ciuitati, nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. quanquam Africanus maiorem laudem vel meo iudicio assequebatur: nulla tamen eius ingenij monumenta mandata literis,

Quodã enim modo licet, sed non aquè, vt illi: quod & ille ingenio præstiterit, & meliora tempora.

nec hac.

non.

Mortuo Cæsare, non dum libera ciuitas erat.

Debeat.

In consulatu, coniuratione extincta de quo iã antea gloriatus est,

nullum

nullum opus otij, nullum solitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inuestigatione q, earũ rerum, quas cogitãdo consequebatur, nec otiosum, nec solum vnquã fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, vt cogitatione tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium, curamq, conuertimus. itaque plura breui tempore, euersa, quàm multis annis, stante rep. scripsimus. Sed cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera, & fructuosa, nec vlla pars eius inculta, ac deserta sit: *tamen nullus feracior in ea locus est, nec vberior, quam de officijs, à quibus constanter, honesteq, viuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo * nostro, * principe huius memoriæ philosophorum, hoc te assiduè audire, atque accipere confido, tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus vndique circumsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant. * tamen haud scio, an nemini potius, quàm tibi. sustines enim non paruam exspectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, non nullam fortasse nominis. suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi. ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, & decoratem & * vrbis auctoritatem, & magistri. quare, quantũ con-

Tota philosophia frugifera.

tum.

vestro.

Inter peripateticos fam. ep. 16. li. 12, & 21. li. 1.

tum.

Quæ semper bonas artes aluit.

niti animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius, quàm voluptas) tantum fac vt efficias: néve committas, vt, cum omnia suppeditata sint à nobis, tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus, * multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquã partem propositæ diuisionis reuertamur.

Nihil tamen extat, præter partitiones oratorias, & hos libros de officijs, qui tamen ad formandos potius mores, quàm ad versandum scripti sunt.

Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissimè disputauit, quemq; nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus, tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerẽt: vno, cum dubitarent, honestum ne id esset, de quo ageretur, an turpe, altero, vtile ne esset, an inutile, tertio, si id, quod specimen haberet honesti, pugnaret cum eo, quod vtile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit. de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum: nec exsoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptum à discipulo eius Posidonio est, triginta * annos vixisse Panætium postquam illos libros edidisset. quem locũ miror à Posidonio breuiter esse * tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minime vero assentior ijs, qui negant eum locũ à Panætio prætermissum, sed consulto relictũ, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset vtilitas

Annis.

Tactum.

cum

cum honestate pugnare. de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an plane omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed* derelictum. nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est reliquam tertiam. præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis *locuples Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat, vt nemo pictor esset inuentus, qui* Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, & non perfecisset, propter eorum, quæ fecisset, præstantiam neminem esse persecutum. Quamobrem de iudicio Panætij dubitari non potest. Recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendū officium adiunxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. nam siue honestum solum bonum est, vt Stoicis placet: siue, quod* honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodum Peripatetici* nostris videtur, vt omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. itaque accepimus, Socratem solitum exsecrari eos, qui primum hęc, na-

Vtilitas nunquam videtur cum honestate pugnare.

Relictum.

Locupletum.

Hoc exemplo vsus est in eo quoque ad Lentulum, Periucunda.

De summo bono controuersia fere nulla est inter Stoicos, & Peripateticos vestros.

tura coherentia, opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, vt etiam, quidquid honestum esset, id vtile esse censerent, nec vtile quidquam, quod non honestum. Quòd si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens vtilitatis esset, vt ij, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia *metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquãdo cum vtilitate pugnare. sed, cum sit is, qui id *solum bonum iudicet, quod honestum sit, quæ autem huic repugnent specie quadam vtilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec *discessione peiorem: non videtur huiusmodi debuisse deliberationem * introducere, in qua, quod vtile videretur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim, quod summũ bonum à Stoicis dicitur, conuenienter naturæ viuere, id habet hanc, vt opinor, sententiam, naturam cum virtute congruere semper, cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem recte non esse introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem * honestum, quod propriè, vereq; dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute diuelli vnquam potest: in ijs autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti

Epicurei.

Stoicorum opinio.

decessione inducere

Honestum quod vere dicitur, in sapientibus est solis.

esse

esse possunt. Hæc* igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant, & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenij bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. * illud autem, quod rectum ijdem appellant, perfectum, atque absolutum est, &, vt ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia* comparantur, id cumulare videtur esse perfectum: propterea quòd vulgus, quid absit à perfecto, fere non ex toto intelligit, quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. quod* autem in poëmatibus, & in picturis vsu venit, in alijsq; compluribus, vt delectetur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda non sint, ob eam, credo, causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui* quidem, quid in vnaquaque re vitij sit, nequeant iudicare. itaque, cum sint docti à peritis, desistunt facile à sententia. hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia: itaque* ij omnes, in quibus est virtutis indoles, commouentur. Nec vero cum duo Decij, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur, aut cum Fabricius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis* fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tanquam à sapientibus, petitur exe-

enim

Perfectum officium in vnum sapientem cadit.

Illud autem officium compareant.

etiam

Alij legunt ijdem vtrunque recte.

his

Quia prò repub. mortem libenter appetierant.

plum. nemo enim horum sic sapiens, vt sapientem intelligi hic volumus: nec ij, qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerunt, nec illi quidem septem, sed ex mediorũ officiorum frequentia similitudinẽ quãdam gerebant, speciẽq; sapientum. Quocirca nec id, quod vere honestum est, fas est cum* vtilis repugnãtia comparari. nec id, quod cõmuniter appellatum honestum, quodq; colitur ab ijs, qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumẽtis vnquam est cõparandum. tamq; id honestum,* quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, cõseruandumq; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur, vereq; est honestum, sapientibus. aliter enim ingeneri nõ potest, si qua ad virtutem est facta progressio. Sed hæc quidem ne ijs, qui conseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod vtile putant, comparare, boni viri non solent. itaque existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere. etenim non modo plures putare, quod vtile videatur, quã quod honestum: sed hæc etiam inter se comparare, & in his dubitare, turpissimum est. Quid est ergo, quod non nũquam* addubitationem afferre soleat, considerandumq; videatur? credo, si quando

Pro, cum vtile repugnante.

Quod mediũ Stoici appellant.

Honestum & vtile inter se comparare turpissimum.

Dubitationẽ.

quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo cõsideretur. sæpe enim tempore fit, vt, quod plerunque turpe haberi soleat, inueniatur nõ esse turpe. exempli caussa ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest esse maius scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem occidere? num igitur se obstrinxit scelere, si *quis tyrannum occidit quamuis familiarem? populo quidem Romano non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. *vicit igitur vtilitas honestatem: immo vero honestas vtilitatem secuta est.

Itaque, vt sine vllo errore diiudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus vtile, formula quædã constituenda est, quam si sequemur, in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi disciplinæq; maxime consentanea, quam quidem in his libris propterea sequimur, quod, quanquam* à veteribus Academicis,* & Peripateticis *nostris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur ijs, quæ videntur vtilia, tamen splendidius hæc ab eis differuntur, quibus, quidquid honestum est, idem vtile videtur, nec vtile quidquã, quod non honestum, quàm ab ijs, quibus est honestum aliquod non vtile, *aut vtile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat,

qui.

De præterito loquitur, quia iam Cæsaris necem latenter significauit.

& á.

& à. vestris.

&.

Sequitur enim verisimilia, verum esse nihil affirmat.

vt, quodcunque maxime *probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quàm mors, quàm

Paupertas, & dolor contra naturam.

*paupertas, quàm dolor, quam cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. nâ principio tollit commictum humanum, & societatem. si enim sic crimus affecti, vt propter suum quisque emolumentum spoliet, aut violet alterum: disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis *societatem.

Societas generis humani maxime est secundum naturam.

vt, si vnum quodque membrum sensum hunc haberet, vt posse putaret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic si vnusquisq; nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatq;, quod cuique possit, emolumenti sui gratia: societas hominum, & communitas euertatur necesse est. nam, sibi vt quisq; malit, quod ad vsum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est non repugnante natura. illud quidem natura non patitur, vt aliorum spolijs nostras facultates, copias, opes augeamus. neque vero

Ius gentium non discrepat à natura. etiam continetur.

hoc solum natura, id est iure gentium, sed [4] & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus resp. *continentur, eodem modo constitutum est, vt non liceret sui commodi caussa nocere alteri. hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem

esse

esse ciuium coniunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exsilio, vinculis, damno coërcent. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui velit, (omnes autem parebunt qui secundum naturam volent viuere) nunquam committet, vt alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas animi, & magnitudo, itemq; comitas, iustitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm diuitiæ. quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, cõparantem cum vtilitate cõmuni, magni animi, & *excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi caussa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cetera generis eiusdem: itemq; magis * est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuãdis maximos labores, molestiasq; suscipere, *imitantes Herculem illũ, quem hominum fama, beneficiorum memor, in *concilio cælestium collocauit, quàm viuere in solitudine non modo sine vllis molestijs, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantẽ omnibus copijs, vt excellas etiam pulchritudine, & viribus. quocirca optimo quisq; splendidissimoq; ingenio longè illà vitam huic *anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. Deinde, *qui alterum violat, vt ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra

Supplicij genera quatuor, mors, exsilium, vinculæ, damnum.

Excelsus animus voluptatem, vitam, diuitias contemnit.

imitantem

concilium

anteponat. Argumentũ cõtra eos, qui alieno incommodo suum augent commodum.

naturam facere, aut magis fugiẽdum censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri, hominibus violãdis: quid cũ eo *differas, qui omnino hominẽ ex homine tollat? sin fugiendum id quidem censet, *sed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd vllum aut corporis, aut fortunæ vitium, * animi vitijs grauius existimat. Ergo vnum debet esse omnibus propositum, vt eadem sit vtilitas vniuscuiusq; & vniuersorum: quam si ad se quisque rapiat, dissoluetur omnis humana *consociatio. atque si etiam hoc natura præscribit, vt homo homini, quicunque sit, ob eã ipsam caussam tamen, quòd is homo sit, consultum velit: necesse est, *secundum eandem naturam omnium vtilitatẽ esse communem. quod si ita est, vna continemur omnes, & eadem lege naturæ. idq; ipsum si ita est, certe violare alterũ lege naturæ prohibemur. verum autem primum: verum igitur & extremũ. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos cõmodi sui caussa: aliam rationem esse ciuium reliquorum. hi sibi nihil iuris, & nullam societatem communis vtilitatis caussa statuunt esse cum ciuibus: quæ sententia omnem societatem distrahit ciuitatis. Qui autẽ ciuium rationem dicunt esse habendam, externorum negant, hi diuimũt communem

E differs.

sed &

Animi vitia grauiora, quam corporis.

Consortio.

Natura hominibus inter ipsos omnia communicat.

munem humani generis societatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur, quæ qui tollunt, etiã aduersus* deos immortales impij iudicandi sunt. ab ijs enim constitutam inter homines societatem euertunt, cuius societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi caussa, quàm omnia incõmoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacant iustitia. hæc enim* virtus omnium est domina, & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstuleris cibum alteri homini, ad nullam rem vtili? Minime vero, non enim mihi est vita mea vilior, quàm animi talis affectio, neminem vt violem cõmodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur vestitu spoliare possit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima. nam si quid ab homine ad nullam partem vtilitatis tuæ caussa detraxeris, inhumane feceris, contraq; naturæ legem. sin autem is tu sis, qui multam vtilitatem* reip. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam caussam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. sin autem id non sit eiusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis* subtrahendum. Non igitur magis est con-

Societas inter homines à dijs constituta.

Iustitia virtutum omniũ regina.

Communis vtilitas priuata anteponenda.

Detrahendum.

tra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quã detractio, atque appetitio alieni, sed communis vtilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaque lex ipsa naturæ, quæ vtilitatem hominũ conseruat, & continet, decernit profecto, vt ab homine inerti atque inutili ad sapientem, bonum, fortemq; virum transferantur res ad viuẽdum necessariæ, qui si occiderit, multum de communi vtilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, vt ne ipse de se bene existimans, seseq; diligẽs, hanc causſam habeat ad iniuriã: itaque semper officio fungatur, vtilitati consulẽs hominum, & ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est. nulla est enim societas nobis cum tyrannis, sed potius summa distractio: neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atque hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum cõmunitate exterminandum est. etenim, vt mẽbra quędam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cæperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à communi tanquam humanitati corporis segreganda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. Eiusmodi igitur credo res Panætiũ persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præueniſſet. ad quas ipsas cõsultationes

Communis vtilitatis derelictio contra naturam.

Qua leuissima est: grauior autem ratio societatis humanæ omnium,

& Tyrannum necare honestum est.

præmisſet

*tationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum, * quid sit id, quod iccirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non * est. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen absoluto, tanquam fastigium imponimus, vt geometræ solent non omnia docere, sed postulare, vt quædã sibi concedantur, quo facilius, quæ velint, explicent: sic ego à te postulo, mi Cicero, vt mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestum sit, esse propter se expetendum. sin hoc non licet * propter * Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. mihi vtrumuis satis est: & * cum hoc, tũ illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, quòd non vtilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse (neque enim ei fas erat) sed ea, quæ * viderentur vtilia. nihil vero vtile, quod non idem honestum: * nec honestum, quod non idem vtile sit: sæpe testatur: negatq́; vllam pestem maiorem in vitam hominum inuasisse, quàm eorum opinionem, qui ista distraxerint. itaque, non, vt aliquando anteponeremus vtilia honestis, sed vt ea sine errore dijudicaremus. si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, vt dicitur, Marte*

alij legunt, fugiẽdum: quid, quod iccirco sit.

per qui ex Peripateticorum sententia non putat, vt Stoici, solum honestũ propter se expetendũ, sed maxime propter se, non tamen solum.

tum videntur nihil

noſtro. neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de ijs, quæ in manus meas venerunt.

Cum igitur aliqua ſpecies vtilitatis obiecta eſt, nos commoueri neceſſe eſt. ſed ſi, cum animum attenderis, turpitudinem videas adiunctam ei rei, quæ ſpeciem vtilitatis attulerit: tũc vtilitas non requirenda eſt. ſed intelligendum,* vbi turpitudo ſit, ibi vtilitatem eſſe nõ poſſe. quòd ſi nihil eſt tam cõtra naturam, quàm turpitudo: (recta enim, & conuenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatur q, contraria) nihil q, tam ſecundum naturam, quàm vtilitas: certe in eadem re* vtili turpitudo eſſe non poteſt. itemq, ſi ad honeſtatem nati ſumus: eaq, aut ſola expetenda eſt, (vt Zenoni eſt viſum) aut certe omni põdere grauior eſt habenda, quàm reliqua omnia: quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut* ſolum, aut* ſummum bonum: quod autem bonũ, id certe vtile: itaq, quidquid honeſtum, id vtile. quare error hominum nõ proberum cũ aliquid, quod vtile viſum eſt,* arripuit, id cõtinuo* ſecernit ab honeſto. hinc ſicę, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq, ſociorũ, & ciuium: hinc opum nimiarũ potẽtiæ non ferẽdæ: poſtremo etiam in liberis ciuitatibus exiſtũt regnandi cupiditates: quibus nihil nec* tetrius, nec fædius excogitari poteſt. emolumẽta enim rerum

Vbi turpitudo, ibi vtilitas eſſe nõ poteſt.

Et vtilitas & turpitudo.

Solũ, vt Stoici, ſummum, vt Ariſtoteli placet.

Arripiunt.

Decernunt.

Tetrum opponitur claro, fædum pulchro.

num fallacibus iudicijs vident: pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, nõ vident. Quamobrẽ hoc quidẽ deliberãtium genus pellatur è medio, (est enim totum sceleratum, & impium) qui deliberant, vtrum id sequantur, quod honestum esse videant, an se sciẽtes scelere contaminẽt. in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiam si ad id nõ peruenerint. ergo ea deliberãda omnino nõ sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. Atque etiam in omni deliberatione, cælãdi, & occultãdi spes, opinioq; remouenda est. satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes deos, homines q; * cælare possimus, nihil tamẽ auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinẽter esse faciendum. hinc ille Gyges inducitur à Platone: qui, cũ terra discessisset magnis quibusdã imbribus, in illum hiatũ descendit, æneumq; equum, vt ferũt fabulæ, animaduertit, cuius in lateribus fores essent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, anulumq; aureum in digito: quem vt detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in cõcilium pastorum se recepit. ibi cum * palam eius anuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur. ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in locum anulum inuerterat. itaque hac opportunitate anuli vsus, reginæ stuprum inulit: eaq; adiuuante regem dominum in-

Turpis etiam quandoq; deliberatio.

Delicta etiam occultius abstinendum.

Vacuum illud in anulo, quo gemma includitur.

sustulit teremit, * sustulitq́, quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquã eum facinoribus potuit videre. sic repente anuli beneficio rex * ortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum anulum si habeat sapiẽs, nihil plus sibi licere putet peccare, quàm si non haberet. honesta enim bonis viris, non occulta, quæruntur. Atq; hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed nõ satis acuti, fictam, & commenticiã fabulam dicũt prolatam à Platone. quasi vero ille aut factum id esse, aut fieri potuisse defendat. Hæc est vis huius anuli, & huius exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid diuitiarum, potẽtiæ, do..tinationis, libidinis caussa feceris, si id dijs, hominibusq́ futurũ sit semper ignotum: * sis ne facturus. negant id fieri posse. quanquam * non potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerẽt? vrgent rustice sane, negant enim posse, & in eo perstant: hoc verbum quid valeat, non vident. cum enim quærimus, si possint cælare: * quia facturi sint: non quærimus, possint ne cælare, sed tãquam tormenta quædam adhibemus, vt, si responderint, se impunitate proposita, facturos, quod expediat, facinorosos se esse fateantur, si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedãt. sed iam ad propositum reuertamur. Incidunt sæpe multæ caussæ, quæ conturbãt animos vtilitatis specie, non, cum hoc deliberetur, relinquẽda ne sit honestas propter vtilitatis

exortus

sisne facturus. nihil enim dijs, & hominibus ignotum semper esse potest.

quòd

litatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possit ne id quod vtile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino Tarquinio* collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id iniuste: fuerat enim in * regibus expellendis socius Bruti, consiliorum etiam adiutor. cum autem cõsilium hoc principes cepissent: cognationem Superbi, nomenq; Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam, quod erat vtile patriæ consulere, id erat ita honestum, vt etiam ipsi * Collatino placere deberet. itaque vtilitas valuit propter honestatem: sine qua nec vtilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui vrbem condidit, non ita. species enim vtilitatis animũ pepulit eius: cui cum visum esset vtilius, solum se quàm cum altero, regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, vt id, quod vtile videbatur, neque erat, assequi posset. & tamen * muri caussam opposuit speciem honestatis, nec probabilẽ, nec satis idoneã. peccauit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Nec tamen nostræ nobis vtilitates omittendæ sunt, alijsq; tradendæ, cum his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; vtilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendum est. scite Chrysippus, vt multa, Qui stadium, inquit, currit, enitì, & contendere debet, quàm maxime possit, vt vincat: supplantare eum, quicũ certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in vita sibi quemque petere, quod

in consulatu.

vnum regem expulit Brutus, sed in posterum omnẽ sustulit regnãdi consuetudinem.

vt pote ciui patriæ studioso

legẽ enim Romulus tulerat, ne quis mœnia transiliret.

Deripere.

pertineat ad vsum, non iniquum est: alteri* surripere, ius non est.

Perturbantur officia in amicitijs.

Maxime autem* perturbantur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod recte possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. sed huius generis totius breue, & non difficile præceptum est. quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, & cetera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. at neque contra remp. neque contra iusiurandum, ac fidem, amici sui* caussa vir bonus faciet, nec si iudex quidē erit de ipso amico.* ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, vt veram amici caussam esse malit,* vt perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum vero iurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem. id est, vt ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogādi iudicis, si eum teneremus, Quæ salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paullo ante dixi* honeste amico à iudice posse concedi. nam si omnia facienda sint, quæ amici velint: nō amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt. loquor autem de communibus amicitijs. nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale.* Damonem, & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, vt, cum eorū alteri

In q. deest.

Ponit amici personā qui iudicis induit.

Et vt orāda.

Mente humana nihil diuinius.

honesta.

Par amicorū, quos celebrauit antiquitas lib. 1. & 2. de Fin. Valerius Max. li. 4. ca. 7. Hyginius cap. 257.

vi Dionysius tyrannus diem necis destinamisset, & is, qui morti addictus esset: paucos sibi dies commendandorum suorum caussa postulamisset, vas factus* sit alter eius sistendi: vt si ille nō reuertisset ad diem, moriendum esset* sibi ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidē tyrannus, petiuit, vt se* in amicitiam tertium adscriberent. Cum igitur id, quod vtile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur: iacent vtilitatis species, valeat honestas. cū autē in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur: religio, & fides* ante ponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officij.

Vas factus. Est.
In q. deest.
Ad.
Ante ponatur
Religio, & fides anteponātur amicitiæ.

Sed vtilitatis specie in rep. sæpissime peccatur, vt in Corinthi disturbatione nostri. diserius etiam Athenienses, qui scirent, vt Aeginetis, qui classe valebāt, pollices præciderentur. hoc visum est vtile. nimis enim imminebat propter propinquitatem Aegina* Pireæo. sed nihil, quod crudele, vtile. est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas.* Male etiā, qui peregrinos vrbibus vti prohibent, eosq; exterminant, vt* Petronius* apud patres nostros, * Papius nuper. nam esse pro cive, qui ciuis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules, Crassus, & Scævola: vsu vero vrbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ vtilitatis species præ honestate contemnitur, plena exem-

Piræo.
Tale.
Pennus leges Petronia & Papia de ciuibus exterminandis.

cum sæpe, tum

plorum est nostra resp. * cum sæpe alias, tum maxime bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate accepta, maiores animos habuit, quàm vnquam rebus secundis. * nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta vis est honesti, vt speciem vilitatis obscuret. Athenienses, cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, * statuerent q; vt, vrbe relicta coniugibus, & liberis Træzene depositis, naues conscenderent, * libertatem q; Græciæ classe defenderẽt, Cyrsilium quẽdam suadentem, vt in vrbe manerent, Xerxem q; reciperent, lapidibus obruerunt. atq; ille sequi vilitatem videbatur: sed ea nulla erat repugnante honestate. Themistocles post victoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, vt aliquem populus daret, quicum cõmunicaret. datus est Aristides huic. ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad * Gytheum, clam incendi posse: quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cum audiuisset, in cõcionem magna expectatione venit, dixit q; perutile esse cõsilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id ne vtile quidem putarunt, totam q; eam rem, quam ne audiuerãt quidem, auctore Aristide repudiauerũt. Melius hi, quã nos, qui piratas * immunes, socios vectigales habemus. Maneat

nulla timoris

statuerunt

Themistocle suadente.

Demosthenes in oratione de corona.

vide Plutarchum in vita Pompej.

ergo

ergo, quod turpe sit, id nũquam esse vtile, ne tum quidem, cum id, quod esse vtile putes, adipiscare. hoc enim ipsum vtile putare, quod turpe sit, calamitosum est. Sed incidũt, vt supra dixi, sæpe caussæ, cum repugnare vtilitas honestati videatur: vt animaduertendum sit, * repugnet ne plane an possit cum honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones si, exempli gratia, vir bonus, * ab Alexãdria profectus Rhodum, magnum frumẽti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summaq; annonæ caritate, si idem sciat complures mercatores ab Alexãdria soluisse, naues q; in cursu frumẽto onustas petentes Rhodum viderit, dicturus ne sit id Rhodijs, an silentio suum * quamplurimum * venditurus. sapientem, & bonum virũ fugimus: de eius deliberatione, & consultatione quærimus, qui cælaturus Rhodios non sit, si id turpe iudicet, sed dubitet, an turpe non sit. In huiusmodi caussis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno, & graui Stoico: aliud Antipatro, discipulo eius, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefaciẽda, vt ne quid omnino, quod vẽditor norit, emptor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus * iure ciuili cõstitutum sit, dicere vitia oportere, cetera sine insidijs agere, & quoniam vẽdat, velle quamoptime vendere. aduexi, exposui: vendo meum non pluris, quàm ceteri: fortasse etiã minoris, cum maior est copia: cui fit iniuria? Exeritur Antipatri ratio ex alte-

repugnetur

in q deest

Libenter vtitur exemplis: quia rem illustrant, vbi ratio paullo videtur obscurior.

quã plurimo venditurus?

quod non ita late patet, vt ius gentiũ, id est natura.

ra parte. Quid agis? tute, cum hominibus consulere debeas, & seruire humanæ societati: eaq; lege natus sis, vt ea habeas principia * naturæ, quibus parere, & quæ semper sequi debeas: vt vtilitas tua, communis vtilitas sit: * vicissim, & æque communis vtilitas, tua sit: cælabis homines, quid ijs adsit & commoditatis, & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud cælare, aliud est tacere. neq; ego nunc te cælo, si tibi non dico quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum: quæ tibi plus prodessem cognita, quàm tritici vilitas: sed non, quidquid tibi audire vtile est, id mihi dicere necesse est. Immo vero, inquit ille, necesse est: siquidem inter homines naturam meministi coniunctam societatem. Memini, * inquit ille: sed num ista societas talis est, vt nihil suum cuiusq; sit? quod si ita est, * nec vendēdum quidem quidquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione nō illud dici: quamuis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ita expedire, vt turpe non sit: ex * altera autem parte, eare, quia turpe sit, non esse faciendū. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse norit, ceteri ignorent: pestilētes sint, & habeātur salubres: ignoretur, in omnibus cubilibus apparere serpētes: male materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat: quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædesq; vendiderit pluris multo, quàm se venditurum putarit: num id

*iuste,

Natura principia sequi debemus.

Vicissim communis vtilitas.

Inquies.

Ne.

Hæc erat Antipatri opinio.

*iuſte, an improbe fecerit? ille vero, inquit Antipater, improbe facit. quid enim eſt aliud * errantiviam non monſtrare, quod Athenis execrationibus publicis ſancitum eſt [ſi * hoc non eſt,] emptorem patiruere, & per errorem in maximam fraudem * incurrere? plus etiam eſt, quàm viam non monſtrare. * nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Nunte emere coëgit, qui ne hortatus quidem eſt? ille, quod non placebat, proſcripſit: tu quod placebat, emiſti. Quod ſi, qui proſcribunt * villam bonam, [vt * ipſi aſſerunt] beneq; edificatam, non exiſtimantiſe fefelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec edificata ratione: multò minus, qui domum non laudarunt. vbi enim iudicium emptoris eſt, ibi fraus venditoris quæ poteſt eſſe: ſin autem * dictum nõ omne præſtandum eſt: quod dictum non eſt, id præſtandum putas? quid vero eſt ſtultius, quàm venditorem eius rei, quam vẽdas, vitia narrare? * quid autem iam abſurdum, quàm, ſi domini iuſſu ita præco prædicet, domum peſtilentem vẽdo? Sic ergo in quibuſdam cauſſis dubijs, ex altera parte defenditur honeſtas: ex altera ita de vilitate dicitur, vt id, quod vile videatur, non modo honeſtum facere ſit, ſed etiam, non facere, turpe. hæc eſt illa, quæ videtur vtilium fieri non honeſtis ſæpe diſſenſio.

Quæ dijudicanda ſunt: non enim, vt quæreremus, expoſuimus, ſed vt explicaremus. Nam

Iuſte fec.

Ex quo verſus Enny li. 1.

In quibuſdam deeſt.

Incurrere. Al. ita diſtinq. nam eſt ſciẽtem, in errorem, alterũ inducere.

Villam bonã

In al. deeſt.

Dicta non omnia præſtãda.

Quid tam abſurd.

Solum honeſtũ, vt Stoici, Cicero ſequitur. ſentio igitur cũ Antipatro. vtilia nonne

igitur * videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor cælare emptores debuisse. neque enim id est cælare, quicquid reticias: sed cum, quod tu scias, id ignorare emolumenti tui caussa velis eos, quorum interest id scire. hoc autem cælandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non videt? certè non aperti, non simplicis est, non ingenui, non iusti, non viri boni: versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi: veteratoris, vafri. hæc tot, & alia * plura non ne inutile est vitiorum subire nomina? Quòd si vituperandi * sunt, qui reticuerunt: quid de ijs existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C.* Canius, eques R. homo nec infacetus, & satis litteratus, cum se Syracusas * otiandi caussa, non negotiandi, vt ipse dicere solebat, contulisset, dictitabat se hortulos aliquos velle emere, quò immitare amicos, & vbi se oblectare sine * interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariã faceret Syracusijs, dixit, venales quidẽ se hortos non habere, sed licere vti Canio, si vellet, vt suis: & simul ad * cenã inuitauit in posterum diẽ. cũ ille promisisset. * tum Pythius, vt argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se cõuocauit, & ab ijs * petiuit, vt ante suos hortulos postera die piscarentur, dixitq;, quid eos facere vellet. ad cenam * tempore venit Canius. * opipare paratũ erat comnium, * cymba-

rum

In q. dest. Nomen à bestijs acceperunt multæ familiæ, vt Canij, Quij, Gallij, Porcij, Asinij.

Al. otiandi vt ipse dicere solebat, non negotiandi caussa contulisset.

Interpellationibus.

Ad cenam hominem in hortos inuitauit.

Tum Pythius qui esset vt argentarius

commentum simile de Egestæis Siciliæ populis, Athenienses ad bellum Syracusanum hortantibus, narrat Thucydides lib. 8.

argentum enim non solum, sed à finitimis populis com meda-

vñ ante oculos multitudo. pro se quisq; quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebãtur. tum Canius, quæso, inquit, * quid est ô Pythi, tantum ne piscium? tantum ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hîc aquatio: hæc villa isti carere non possunt. incẽsus Canius cupiditate, contendit à Pythio, vt vẽderet. grauate ille primo, quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius voluit, & emit instructos: nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius * postera die familiares suos: venit ipse mature: scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino, num feriæ quędam piscatorũ essent, quòd eos nullos videret. nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hîc piscari nulli solent: ita q; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dũ enim Aquillius, * collega, & familiaris meus, * protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quæreretur, quid esset dolus malus, respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, vt ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi * sunt. nullum igitur factum eorum potest vtile esse, cum sit * tot vitijs inquinatum. quod si Aquilliana definitio vera est: ex omni vita simulatio, dissimulatio q; tollenda est. ita nec, vt emas melius, nec, vt ven-

to acceptum, ostentarunt. Tempori. Opipare à Pythio apparatũ conuiuium. Cumbarum. Quid hoc Pythi? Postridie. In prætura, quod indicat oratio pro Cluentio. sic & in Topicis eum appellauit. Pertulerat. In q deest. Perfidia, improbitate, malitia.

Quidquam vir bonus neque simulat, neque dissimulat.

dat, * quisquam simulabit, aut dissimulabit vir bonus. atque iste dolus malus * etiam legibus erat vindicatus, vt tuela XII. tab. & circumscriptio adolescentium lege * Plętoria, & sine lege, iudicijs, in quibus, Ex fide bona, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc verba maximè excellunt, in arbitrio rei vxoriæ, Melius, æquius: in fiducia, Vt inter bonos bene agier. quid ergo? aut in eo, * quod melius, æquius est, potest vlla pars inesse * fraudis: aut, cum dicitur, * Inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione [& * dissimulatione,] vt ait Aquillius, continetur. tollendum est igitur * in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem venditor, nec, qui * contra se liceatur, emptor * opponet: vterq; si ad eloquendum venerit, non plus, quàm semel, eloquetur. Q. quidem Scævola, P. filius, cum postulasset, vt sibi fundus, cuius emptor erat, semel * indicaretur, idq; venditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc viri boni fuisse neget: sapientis negant: * vt si minoris, quàm potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quòd alios bonos, alios * sapientes existimant: ex quo Ennius: Nequidquam sapere sapientem, qui * sibi ipsi prodesse nequiret. vere id quidem, si, quid esset prodesse, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætij,

Quod melius æquius Fraudi? Vt inter.

In q. deest. Tollendum in reb. contrahendis omne mendacium. ex Contra liceatur. Apponet: Æstimarent.

Vt etiam si.

Cum re vera distingui & disiungi non possint. omnes enim sapientes boni sunt.

Qui ipse sibi.

videa

*video in ijs libris, quos de officijs scripsit Q. Tuberoni, dicere, sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris: neque enim solùm nobis diuites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis. maximeq; reip. singulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ sunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paullo ante dixi, placere nullo modo potest. etenim omnino se * negat facturum compendij sui caussa, quod non liceat. huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed siue & simulatio, & dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: siue vir bonus est is qui prodest, quibus potest, nocet nemini, * recte iustum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est vtile peccare, quia semper est turpe: & quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est vtile. Ac de iure quidem prædiorum * sancitum est apud nos iure ciuili vt in his vendendis vitia * etiam dicerentur, quæ nota essent venditori. nam, cum ex duodecim tabulis satis esset * cautum, ea præstari, quæ essent lingua * nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret; à * iurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. quidquid enim * inest prædio vitij, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. vt, cum in * arce augurium augures acturi essent, iussissentq; T. Claudium,*

Scæuola.

Certè istum malim legere, certè istum.

Sanctum est. In q. deest. In q. deest. lib 1. de oratore.

Iureconsultis

Inesset in præd. Vide Festum In verbo, Arcani, & in Auguraculū.

Centumalum. *Centimalum qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri* eas, * quarum aleitudo efficeret auſpicijs: Claudius proſcripſit, inſulam vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. huic ab auguribus illud idem denuntiatum eſt. itaque Calpurnius, cum demolitus eſſet, cognouiſſetq; Claudium ædes poſteà proſcripſiſſe, quàm eſſet ab auguribus demoliri iuſſus, arbitrum illum adegit: Quid ſibi * de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato ſententiam dixit, * huius noſtri Catonis pater. vt enim ceteri ex patribus, ſic hic, qui illud lumen progemuit, ex filio eſt nominandus. is igitur iudex ita pronuntiauit: cum in vemundando reni eam ſciſſet, & non pronuntiauiſſet, emptori damnum * præſtari oportere.* igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori vitium, quod noſſet venditor. quòd ſi rectè * diiudicauit, non rectè frumentarius ille, non rectè ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed huiuſmodi reticentiæ iure ciuili omnes cõprehẽdi non poſſunt, quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio* Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. hæ Sergio ſeruiebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium eſt. Oratã* Craſſus, Gratidianum defendebat* Antonius. ius Craſſius vrgebat,* quod vitiũ venditor non dixiſſet, ſciens, id oportere* præſtari: æquitatem Antonius

Ea.

Querum.

In q. dare, facere.

Qui ſe Vtica ſua manu occiderat, ne ſeruientem patriam aſpiceret.

Præſtare.

Ergo.

Iudicauit.

Plin lib 9. c. 54. Valer lib. 9. c 1.

Omnium conceſſu principes in eloquentia. vide in lib. de claris orat.

Quod vitij.

Præſtare.

Antonius, quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici, nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset teneret.* quorsum hæc? vt illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter leges, aliter philosophi tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere * res possunt: * philosophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc postulat. ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Sunt ne igitur insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ, nullo insequente, sæpe incidunt. sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tãquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens: hoc quanquam video propter depravationem consuetudinis, neq; more turpe haberi, neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili, natura tamen lege * sancitum est. societas enim est (quod & si sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissimè quidem quæ pateat, hominum inter homines, interior eorum, qui eiusdem gẽtis sunt, propior eorum, qui eiusdem ciuitatis. itaque maiores aliud ius gẽtiũ, aliud ius ciuile esse voluerunt. quod* enim ciuile, non idẽ continuo gẽtium, quod autem gentium, idẽ ciuile esse debet. sed nos veri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullam tenemus: vmbra, & imaginibus vtimur: eas q; ipsas vtinam sequere-

Quorsus.

In q deest. Philosophi plus ad bonitatem afferũt quam leges.

Sanctum.

Autem.

mur. feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & veritatis exemplis, nam quanti verba illa? Vti nè propter te, fidémve tuam captus, fraudatúsve sim. quàm illa aurea? Vt inter bonos bene agier oportet, & sine fraudatione. sed qui sint boni, & quid sit bene agier, magna quæstio est. Quinctus quidem Scævola Pōt. Max. summam vim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in quibus adderetur, Ex fide bona: fideiq; bonæ nomen existimabat manare latissimè, idq; versari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis: quibus vitæ societas continetur. in his magni esse iudicis statuere, præsertim cum in plerisque essent iudicia contraria, quid quemq; cuiq; præstare oporteret. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaq; malitia, quæ vult quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distatq; plurimum. prudentia est enim locata in delectu bonorum, & malorum, malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. Nec verò in prædijs solum ius ciuile, fructum à natura, malitiam, fraudemq; vindicat: sed & in mancipiorum venditione venditorum fraus omnis excluditur. qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. heredum alia caussa est. Ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, vt ex alterius prædetur inscitia. nec vlla pernicies

Fidei bona nomen latissimè manat.

Penit ante.

Etiam. In venditione fraus excluditur.

Inscientia. Nulla perni-

vitæ

vitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascuntur: vt vtilia cum honestis pugnare videantur. quotus enim quisque reperietur, qui, impunitate, & ignoratione omnium proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur, si placet, in ijs quidem exemplis, in quibus * peccari vulgus hominum forte sese non putat. neque enim de sicarijs, veneficis, testamentarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendum est, qui non verbis sunt, & disputatione philosophorum, sed vinculis, & carcere * castigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habentur boni. L. Minutij * Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidam è Græcia Romam attulerunt. quod quo facilius obtinerent, scripserunt heredes secum M. Crassium, & Q. Hortensium, homines eiusdem * ciuitatis * potentissimos. qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscij culpæ, alieni facinoris mumusculum non repudiauerunt. quid ergo: satin hoc est, vt non deliquisse videantur? mihi quidem non videtur. quanquam * alterum amani viuum, alterum non odi mortuum, sed cum Basilius M. * Satirium sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumq; fecisset heredem, * hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum) * non erat æquum, principes ciuitatis rem habere, ad * Satirium nihil præ-

cies vita maior, quam in malitia simulatio intelligentia.

Peccare.

Fatigandi.

Basili.

Ætatis. Crassum diuitys, Hortensium eloquentia. Hortensium, cuius mortem deplorat in libri proœmio, qui inscribitur Brutus. Satirium. Hunc ait, dicto patronum agri Piceni & Sabini. Num. Satirium.

zer nomen peruenire. etenim si is, qui non defendit iniuriam, neq; propulsat à suis, cũ potest, iniustè facit, vt in primo libro disserui: qualis habendus est is, qui nõ modò non repellit, sed etiam adiuuat iniuriam? mihi quidem etiam* veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint malitiosis blanditijs officiorum, non veritate, sed simulatione quæsitæ. Atqui in talibus rebus aliud vtile interdũ, aliud honestum videri solet: falsò. nam eadem vtilitatis, quæ honestatis, est regula. qui hoc nõ præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. sic enim cogitans, est istud quidẽ honestum, verum hoc expedit, res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons est* fraudũ, maleficiorum, scelerũ omniũ. itaq; si vir bonus habeat hanc vim, vt si digitis concrepuerit, possit in locupletiũ testamenta nomen eius irrepere, hac vi non vtatur, ne si exploratiũ quidem habeat, id omnino neminem vnquam suspicaturum. at si dares hanc vim M. Crasso, vt digitorũ percussione heres posset scriptus esse, qui re vera non esset heres, in foro, mihi crede,* saltaret. homo autem iustus, & is, quem sentimus virũ bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit vir bonus, nescire* fatetur. At verò, si quis voluerit animi sui cõplicatam notionẽ euoluere, iam se ipse doceat, eum virum bonũ esse, qui prosit, quibus possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid er-

Testamento legata cum illa, proxime nominata, vera non fuerit.

Fraudium.

Præ gaudio, vtpote qui summum bonum non in honesto, sed in diuitijs, opibusq; ponerent.

Fateatur.

ga?

go? hic nõ noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, vt veros heredes moneat, in eorum locum ipse succedat? Non ergo faciat, dixeris quis, quod vtile sit, quod ẽ expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec vtile esse quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, * bonus esse non poterit. Fimbriam cõsularem, audiebam de patre nostro puer, iudicem M. Lutatio * Pythiae fuisse, equiti Rom. sanè honesto, cum is sponsionem fecisset, Nì bonus vir esset: itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam indicaturum: ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset, aut statuisse videretur virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus cõtineretur. * Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, nouerat, nullo modi videri potest quidquam esse vtile, quod non honestũ sit. itaq; talis vir non modò facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non * audeat prædicare. hæc, nõ ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidẽ dubitẽt? à quibus natũ est id, quod iam * tritum est vetustate prouerbium. cum enim fidẽ alicuius, bonitatem ẽ * laudant, dignum esse dicunt, quicum in tenebris mices. hoc quam habet vim, nisi illã, nihil expedire, quod non deceat, etiã si id possis nullo refellẽte obtinere? Vides ne igitur hoc prouerbio, neque Gygi illi posse veniã dari, neq; huic, quẽ paullo ante fingebam digitorum percussione hereditates

Bonus vir.

Pinthia.

Vir bonus qualis esse debeat.

Bonitas etiã apud rusticos laudem habet.

Contritum.

Laudant.

In q. deest.

omnium posse (* ad se) conuertere? vt enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id vtile vt sit, effici non potest, aduersante etiam, & repugnante natura. At enim, cum permagna præmia sunt, est caussa peccandi. C. Manius, cum à spe consulatus longè abesset, & * sepimum animum post prætoram iaceret, neque petiturus vnquam consulatum videretur, Q. Metellum, cuius legatus erat, summum virum, & ciuem, cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Rom. criminatus est, bellum * illud producere: si se consulem fecissent, breui tempore aut vinum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. itaque factus est ille quidem consul, sed à fide, iustitiaq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuem, cuius legatus, & à quo missus esset, in inuidiam falso crimine adduxerit, * Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumq; * prætorium tribuni pl. adhibuissent, vt res nummaria de cõmuni sententia * constitueretur. (* tabbabant enim temporibus illis nummis sic, vt nemo posset scire quid haberet.) conscripserunt communiter edictum cum pœna, atque iudicio, constituerunt-q;, vt omnes simul in Rostra post meridiem descenderent & ceteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra recta: idq; quod communi-

Cum à consulatu biennio tantum prætura legibus distaret.

Illum ducere.

Ne.

Prætorum.

Hæc omnia in quibusd. desunt.

Pretium moneta neq; aurea, neque argentea consuebat.

ter

ter compositum fuerat, solus edixit. & cares, si quæris, ei magno honori fuit: omnibus vicis statuæ* factæ sunt: ad eas thus, & cerei quid multa? nemo vnquam multitudini fuit carior. In q. deest.

Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur æquitas, non* habetur ita magnum: illud autem, quod ex eo pariter, per magnum videtur: * vt Mario præripere collegis, & tribunis pleb. popularem gratiam, non ita turpe, consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde vtile videbatur. In q. deest. In quibusdam vt Mario, præ collegis, & Tribunis.

Sed omnium vna regula est, quam cupio tibi esse notissimã: aut illud, quod vtile videtur, turpe ne sit: aut, si turpe est, ne videatur esse vtile. Quid igitur? possumus ne aut* illum Marium virum bonum iudicare, aut hunc? explica, atque excute intelligentiam tuam, vt videas, quæ sit in ea* specie, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti sui causſa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto min⁹. Est ergo vlla res tanti, aut commodum vllum tam expetendum, vt viri boni & splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantum vtilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, iustitiamq; detraxerit? quid enim interest, virum ex homine se * conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitate gerat beluæ? Quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam con- Qui criminatus est Q. Metellum spe consulatus adipiscendi. Specie. Conferat.

Pompeium carpit, qui vt augeret potentiam suam Cæsaris filiam duxit vxorẽ.

sequantur, non ne id faciunt, quod is, * qui etiam socerum habere voluit eum, cuius ipse audacia potens esset? vtile enim videbatur plurimũ posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. ipse autẽ * socer in ore semper, Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicã, vt potero: incõdite fortasse, sed tamen vt res possit intelligi:

Suetonius in Iulio.

Senarij iambici.

Nam si violandum est ius, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id vnum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, * exceperit. Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulẽtas? ecce tibi, qui rex populi Rom. dominus q; omnium gentium esse concupierit, id q; perfecerit. hanc cupiditatẽ si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, & libertatis interitum, earum q; oppressionem tetram, & detestabilem, glorioſam putat. qui autem * fateatur, honestum non esse, in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæ q; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse vtile, qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuicio à tãto errore coner auertere? potest enim, dij immortales, cuiquam esse vtile fœdissimum, & * teterrimum paricidium patriæ, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parẽs nominetur? honestate igitur dirigenda vilitas est, & quidem sic, vt hæc duo * verba inter se discrepare, sed tamen

In pietate colenda.

Fateatur.

Antea quoque in hoc libro vtrunque continuit.

Verbo.

men vnũ sonare videãtur. Nunc* abeo ad vulgi opinionem. Quæ maior vtilitas, quàm regnandi, esse possit? nihil contra inutilius ei, qui id iniustè consecutus sit, inuenio, cũ ad veritatem cœpi reuocare rationem. possunt enim cuiquam esse vtiles ærgores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarũ periculorũq́, plenissima? Multi iniqui, atq́, infideles regno, pauci boni sunt, inquit* Attius: at cui regno? quod à Tantalo, & Pelope proditum iure obtinebatur. nam quanto plures ei* regi putas, qui cum exercitu populi Rom. populum ipsum Romanum oppressisset, cinizatẽq́, non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hunc tu quas cõscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? cuius autem vita ipsi potest vtilis esse, cum eius vitæ ea conditio sit, vt, qui illam eripuerit, in maxima* gratia futurus sit, & gloria. Quòd si hæc vtilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis: satis persuasum esse debet, nihil esse vtile, quod non honestũ sit: quanquam id quidem cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cum enim rex* Pyrrhus populo Rom. bellum vltro intulisset, cumq́, de imperio certamen esset cum rege generoso, ac potente, perfuga* ab eo venit in castra Fabricij, eiq́, est pollicitus, si præmiũ ei proposuisset, se, vt clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturũ,

Adeo.

Accius.

Cæsari.

Gratiam, & gloriam tyrannicida consequuntur.

Medicus Pyrrhi: vt ab alijs traditum est.

& cum veneno necaturum. hunc Fabricius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem vtilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitium, qui cum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere superauit. Virum igitur vtilius vel Fabricio, qui talis in hac vrbe, qualis Aristides Athenis, fuit: vel senatu nostro, qui nunquam vtilitatem à dignitate seiunxit, armis cum hoste certare, an venenis? si gloriæ caussa imperium expetendum est: scelus absit, in quo non potest esse gloria. sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo: non poterimus esse vtiles cum infamia. Non igitur vtilis illa L. Philippi, Q. filij, sententia: quas ciuitates L. Sylla, pecunia accepta, ex S. C. liberauisset, vt eæ rursus vectigales essent, ne eis pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio. piratarum enim melior fides, * quàm senatus. At aucta vectigalia: vtile igitur. Quousque audebunt dicere, quidquam vtile, quod non honestum? potest autem vlli * imperio, quod gloria debet fultum esse, & benevolentia sociorum, vtile esse odium, & infamia? ego etiam cũ Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi videbatur præfracte ærarium, vectigaliaq; defendere, omnia publicanis negare, multa sociis: cum

Opes cum infamia nunquam vtiles.

In alijs deest.

Imperium sulcitur gloria, & benevolentia sociorum.

in

in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, vt cum colonis nostris soleremus: eoq; magis, quòd illa* ordinum coniunctio ad salutem reip. pertinebat. Male etiam Curio, cum caussam trãsthadanorum æquam esse dicebat, semper autem addebat, Vincat vtilitas potius diceret, non esse æquam, quia non esset vtilis reip. quàm, cum æquam esse diceret, non esse vtilem faceremus.

Equitum, & senatus, quorum dissentione fracta sunt opes reip.

Plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionum, sit ne boni viri, in maxima caritate annonæ familiam non alere. in vtramq; partem disputat: sed tamen ad extremum vtilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari iactura faciendasit, equi ne pretiosi potius iacturam faciat, an seruili vilis. hic aliò res familiares, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eam sapiens, si potuerit? negat, quia sit iniurium. Quid dominus nauis? eripiet ne suum? minime, non plus, quàm si nauigantem in* altum eijcere de naui velit, quia sua non sit. quoad enim peruentum sit eò, quò suscepta nauis est, non domini est nauis, sed nauigantium. Quid si in vna tabula sint duo naufragi, hiq; sint sapientes, sibi ne* vterque rapiat, an alter cedat alteri? cedat vero, sed ei, cuius magis interfit vel sua, vel reip. caussa viuere. quid, si hæc paria in vtroque? nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut in mitando vi-

Cum tamen præstet eum viuere, qui sit vtilior reip.

Alte.

Vter.

ctus, alteri cedet alter. Quid, si pater sana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidē est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. non igitur patriæ
Præstabit. * præstat omnibus officijs? immo vero sed ipsi patriæ conducit, pios habere ciues in parentes. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo verò obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet,
Reprehendet. Non enim hoc loco est, accusare ad iudices. * accusabit, minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. Quæret etiam, si
Acceperit. sapiens adulterinos nummos * accipiet imprudens pro bonis, cum id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. * Qui vinum
Cui etiam supra assensus est de Rhodio frumentario. fugiens vendat sciens, debeat ne dicere? non necesse putat Diogenes, Antipater viri boni existimat. * Hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicenda ne vitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur mancipium iure ciuili: sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda videntur, alteri non dicenda. si quis aurum vendens, aurichalcum se putat vendere, indicet ne ei vir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit
Mille denarium? * millenarium? Perspicuum iam est, & quid mihi videatur, & quæ sit inter eos philosophos, quos nominaui, controuersia. Pacta, & promissa semper
Pacta, & promissa inter dū non seruanda.

per ne seruanda sint, quæ nec vi, nec dolo malo, vt prætores solent dicere, facta sint? Si * quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq; ne illo medicamento vnquam postea vteretur: si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, vt item eo liceat vti, quid faciendum sit, cum sit is inhumanus, qui non concedat vti, nec ei quidquam fiat iniuriæ? vitæ, & saluti consulendum est. Quid, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, vt ante quàm hereditatem adeat, * luce palam in foro saltet, idq; se facturum promiserit, quod aliter eum heredem scripturus ille non esset: faciat, quod promiserat ille, nec ne? promisisse nollem, & id arbitror fuisset grauitatis: sed quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mẽtietur, si ex hereditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in reip. magnũ aliquod tempus cõtulerit, vt, vel saltare eũ, cum patriæ consulturus sit, turpe nõ sit. Ac ne illa quidem promissa seruanda sunt, quæ non sunt ijs ipsis vtilia, quibus illa promiseris. Sol Phaetonti filio (vt redeamus ad fabulas) facturũ se esse dixit, quidquid optasset: optauit, vt in currum patris tolleretur: sublatus est * insanus: ante quàm constitit, ictu fulminis deflagrauit. quanto melius fuerat in hoc promis-

Qui.

Luci.

Contra vtilitatem.

Contra promissa.

In q. deest.

sum patris non esse seruatum? Quid, quod Theseus exegit promissum à Neptuno? cui cum tres * *optiones Neptunus dedisset, optauit interitum* * *Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de* * *nouerca, quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cum deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natum esset illo anno, immolauit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius, promissum potius* * *non faciendum, quàm tam retrum facinus admittendum fuit. Ergo & promissa non facienda non nunquam. Neque semper deposita reddenda sunt. Si gladium quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens, reddere, peccatum sit, non reddere, officium. Quid, si is qui apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, * reddes ne depositum? non, credo: facies enim contra remp. quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ natura honesta videntur esse, * temporibus fiunt non honesta. facere promissa, stare conuentis, reddere deposita, commutata vtilitate fiunt non honesta. Ac de ijs quidem, quæ videntur esse vtilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem* * *versabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur esse vtilia, neque sunt, quàm sint virtuis inimica. Ac de prudentia quidem, quàm vuls imitari malitia,*

Optationes. In q deest. Phædra.

Contra promissa.

Reddas.

Honesta temporibus perturbantur, fiuntq; non honesta.

Versemur.

ria, itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, & præstantia cernitur, altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Vtile videbatur Vlyssi, (vt quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud* Homerum, optimum auctorem, talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. non honestum consilium. At utile (vt aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ viuere otiosè cum parentibus, cum vxore, cum filio. Vllum tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? ego verò* istam contemnendam, & abiiciendam, quoniam, quæ honesta non sit, ne vtilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Vlyssem, si in illa simulatione perseueraſſet? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc * audiuit ab Aiace:

* Cuiu ipse princeps iurisiurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulauit: ne* coiret, institit:
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepsset malitiosam audaciam,
Fides sacratæ ius perpetuo falleret.

Illi verò non modo cum hostibus, verùm etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius

Aggreditur de fortitudine.

In q deest.

Tranquillitatem.

Audiat.

Cuius Senarij iãbici. Cum reliquis Gracis.

fuit, quàm deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus & * fabulas, & externa: * ad rem, factaq; veniamus. M. Atilius Regulus, cum consul iterum in Africa ex insidijs captus esset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Amilcare, iuratus missus est ad senatum, vt, nisi redditi essent Pœnis captiui nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. is, cum Romam venisset, vtilitatis speciem videbat: sed eam, vt res declarat, falsam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, esse * domi suæ cum vxore, cum liberis, quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ iudicantem tenere consularis dignitatis gradum. quis hæc neget esse vtilia? quid censes? magnitudo animi, & fortitudo negat. * an locupletiores quæris * auctores? * harum enim est virtutum proprium nil extimescere, omnia humana despicere. nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. itaq; quid fecit? in senatum venit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusauit: quàm diu iureiurando hostiũ teneretur, non esse se senatorem. atq; illud etiam: (ô stultum hominem, dixerit quispiam, & repugnantem vtilitati suę) reddi captiuos, negauit esse vtile: illos enim adolescentes, & bonos duces, se iam confectũ senectute. Cuius cum valuisset auctoritas, captiui retenti sunt, ipse Carthaginem rediit, neque eum caritas

Non enim hoc de Vlysse verum putabat, nec omnia de bello Troiano pro certis habebantur.

Ad rem factam nostrãq;

Domini.

Num. Quàm animi magnitudinẽ, & fortitudinem.

tatis patriæ retinuit, nec suorum. neque verum ignorabat, se ad crudelissimum hostem, & ad exquisita supplicia proficisci: sed iusiurandum conseruandum putabat. itaque tum, cum vigilãdo necabatur, erat in *meliore caussa, quàm si domi senex, captiuus, periurus, & consularis remansisset. At stulte, qui non modo non censuerit captiuos remittendos, verum etiam dissuaserit. quo modo stulte? etiam ne, si reip. conducebat? potest autem, quod inutile reip. sit, id cuiquam ciui vtile esse? peruertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ, cum vtilitatem ab honestate seiungunt. omnes enim expetimus vtilitatem, ad eamq; rapimur, nec facere aliter vllo modo possumus. nã quis est, qui vtilia fugiat? aut quis potius, qui ea non studiosissime persequatur? sed quia nusquã possumus, nisi in laude, decore, honestate vtilia reperire, propterea illa prima, & summa habemus, vtilitatis nomen non tam splendidum, quàm necessariũ ducimus. Quid est igitur, dixerit quis, in iureiurãdo? num irati timemus Iouẽ? at hoc quidem commune est omnium philosophorum, non *eorum modo, qui, deum nihil habere ipsum negotij dicunt, & nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui deum semper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec irasci deum, nec nocere. quid autem iratus Iupiter plus nocere potuisset, quã nocuit sibi ipsi Regulus? nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam vtilitatem per-

Felicior erat siquidem ex honeste felicitas pronunt.

Vtilitas vbi sit.

Epicureos intelligit.

uerteret. An, ne turpiter faceret? primum minima
*de malis. mum igitur tantum mali turpitudo
ista* habebit, quantum ille cruciatus? deinde il-
lud etiam apud Attium:

debemus eligere.
habebat

Fregisti ne fidem? neque dedi, neque do infi-
deli cuiquam.

quanquam ab impio rege dicitur, luculente ta-
men dicitur. Addunt etiam: quemadmodum nos
dicamus, videri quædam utilia, quæ non sint, sic
se dicere, videri quædam honesta, quę nõ sint: ut
hoc ipsum videatur honestum, cõseruandi iurisiu-
randi causſa ad cruciatum reuertisſe: ſed ſit non
honestum, quia, quod per vim hostiũ esſet actum,
ratum esſe non debuit. Addunt etiam, quidquid
valde vile ſit, id fieri honestum, etiã ſi antea non
videretur. Hæc fere contra Regulum. ſed prima
videamus. Non fuit Iupiter metuẽdus, ne iratus
noceret, quia neque iraſci ſolet, neq; nocere. hæc
quidem ratio non magis contra Regulum, quàm
contra omne iuſiurãdum valet. ſed in iureiuran-
do, non qui metus, ſed quę vis ſit, debet intelligi.
eſt enim iuſiurandum affirmatio religioſa. quod
autem affirmate, quaſi deo teſte, promiſeris, id te-
nendum eſt. iam enim non ad iram deorum, quæ
*nulla eſt, ſed ad iuſtitiam, & ad fidem pertinet.
nam præclare Ennius.

Vt philoſophi omnes affir-
mant.

O fides alma, apta pinnis, & iuſiurandũ Iouis.
qui igitur iuſiurandũ violat, is fidẽ violat; quam
in Capitolio vicinam Iouis Optimi Maximi, vt

in

in *Catonis oratione est, maiores nostri esse voluerunt. At enim ne iratus quidem Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. certe, si nihil malum esset, nisi dolere. id autem non modo non summum malum, sed nec malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulum nolite, quæso, vituperare. quem enim locupletiorem quærimus, quàm *principem *reip. qui, reprimendi officij caussa, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt minima de malis, id est vt turpiter potius, quàm calamitose, an est vllum maius malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & foeditas turpificati animi debet videri? itaque, *nervosius qui ista differunt, solum audent malum dicere id quod turpe sit: qui autem *remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neq; do fidem infideli cuiquam.

iccirco recte à poëta dicitur, quia, cum tractaretur Atreus, personæ seruiendum fuit. sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, ne quæratur latebra periurio. Est autem etiam iuris belliciũ, fides q; iurisiurandi sæpe *hosti seruanda. quod enim ita iuratũ est, vt mẽs deferentis conciperet fieri oportere, id obseruãdũ est: quod aliter id si non feceris, nullũ periurium

Censorium intelligit.

Erat enim consularis. pop. Rom.

vt Stoici.

vt Peripatetici.

hæc seruanda fides etiam infideli.

cum hoste

est: vt, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris. nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. cum hoc* non fides esse debet, nec iusiurandum commune. non enim, *falsum iurare, peierare est: sed, quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur, more nostro, id nõ facere, periurium est. scite enim Euripides,

nec

Non ex animi sententia.

Iurauí lingua, mentem iniuratam gero.

Senarius in Hippolyto.

Regulus vero non debuit cõditiones, pactionesq; bellicas, & hostiles perturbare periurio. cũ iusto enim, & legitimo hoste res gerebatur: aduersus quem & totum ius fœciale, & multa sunt iura communia. quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset. At vero T. Veturius, & Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub iugum missis, pacẽ cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his: iniussu enim populi, senatusq; fecerant. eodemq; tempore T. Numitius, Q. Melius, qui* tum tribuni pl. erãt, quòd eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, vt pax Samnitum repudiaretur. atq; huius deditionis ipse Postumius, qui debebatur, suasor, & auctor fuit. quod item multis annis post C. Mancius: qui, vt Numantinis, quibus cum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem tulit eam, quam L. Furius,

Cum actum est de Samnitũ pace repudianda, non cum facta pax est. nam extra vrbem esse nisi per vnum diem, tribunis pl. nõ licebat.

Furius, & Sex. Atilius ex S.C. ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quã Q. Pompeius: quo, cum in eadem caussa esset, deprecante, accepta lex non est. hîc ea, quæ videbatur, vtilitas plus valuit, quàm honestas: apud superiores vtilitatis species falsa, ab honestatis auctoritate superata est. At non debuit ratũ esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatũ proficiscebatur, cũ præsertim de captiuis dissuasurus esset? quod maximũ in eo est, id reprehẽditis. non enim suo iudicio stetit, sed suscepit caussam, vt esset iudicium senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essẽt. ita incolumis in patria Regulus restitisset, quod quia patria nõ vtile putauit, iccirco honestũ sibi & sentire illa, & pati credidit. Nã quòd aiũt, quod valde vtile sit, id fieri honestum: immo vero, esse, non fieri. est enim nihil vtile, quod idẽ non honestũ. nec, quia vtile, honestum est, sed, quia honestum, vtile. quare ex multis mirabilibus exẽplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstãtius. Sed ex tota hac laude Reguli, vnum illud est admiratione dignum, quòd captiuos retinẽdos censuerit. nã quòd rediit, nobis nunc mirabile videtur, illis quidem temporibus aliter facere non potuit. itaque ista laus non est hominis, sed temporum. nullum enim * vinculum ad astringendam fidem iureiurando maiores arctius esse voluerũt.

* Iusiurandum vinculum arctissimum ad adstringendã fidem.

id indicant leges in Duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides, indicat notationes, animaduersiones q; censorum. qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurando, iudicabant L. Manlio, A. filio, cum dictator fuisset, M. Pomponius tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui *Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cum audiuisset adolescens filius, negotium exhiberi patri, accurrisse Romam, & prima luce Pomponij domum venisse dicitur. cui cum esset nuntiatum, quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotis q; arbitris ad se adolescentē iussit venire. at ille, vt ingressus est, confestim gladium distrinxit, iurauit q; se illum statim interfecturū, nisi iusiurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi à caussa desistere necesse esset: Manlium missum fecit. tantum temporibus illis iusiurandum valebat. atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomen inuenit: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus vir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem *acerbus,

Hic postea filium suum interfici iussit quòd praeter mandatum cum hoste conflixisset.

Acerbe seuerus.

huic, & seuerus in filium. Sed vt laudandus Regulus in conseruando iureiurando: sic decem illi, quos post Cannensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castra redituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimendis captiuis impetrauissent, si non redierunt, vituperandi de quibus non omnes vno modo. nam Polybius, bonus* auctor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tunc erant missi, nouem reuertisse, à Senatu re non impetrata: vnum ex decem, qui paullo post, quàm egressus erat à castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: non recte: fraus enim* distringit, non dissoluit periurium. fuit igitur stulta callidi tas, peruerse imitata prudentiam. itaque decreuit senatus, vt ille retinerentur, & callidus vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum, octo hominum millia tenebat Annibal, nõ quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissẽt à Paullo, & Varrone consulibus. eos Senatus non censuit redimendos, cũ id parua pecunia fieri potuisset: vt esset* insitum militibus nostris aut vincere, aut mori. quæ quidem res audax, fractum animum Annibalis scribit idem, quòd senatus populusq; Romanus rebus afflictis tam excelso animo fuit. Sic honestatis comparatione ea, quæ videntur utilia, vincuntur. *Atilius autem ille, qui græce scripsit historiam,

maxime dignus cui aliquid varanti fides habeatur.

abstringit.

Romanis militibus insitum, aut vincere, aut mori.

Acilius.

plures ait fuisse, qui in castra reuertissent, eadem fraude, vt iureiurando liberarentur, eosq; à censoribus omnibus ignominijs notatos. Sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale fuisset Reguli factum, si aut de captiuis, quod ipse opus esse videret, non quod reipub. censuisset, aut domi remanere voluisset, non esse *vtilia, quia sunt flagitiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continẽtia, temperantia continetur. Potest igitur quidquam esse vile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? atque ab Aristippo Cyrenaici, atque [4] Annicerij philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt, virtutem q; censuerunt ob eam rem esse laudandam, quòd efficiens esset voluptatis. quibus obsoletis, floret Epicurus, eiusdem fere adiutor, auctorq; semẽtiæ. cum his, velis equis q; (vt dicitur) si honestatem tueri, ac retinere sententia est, decertandum est. nam si nõ modo vtilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, eius q; constitutionis spe explorata, vt à Metrodoro scriptũ est, continetur: certe hæc vtilitas, & quidẽ summa, (sic enim censens) cũ honestate pugnabit. nam vbi primũ prudentiæ lucis dabitur? an, vt conquirat vndique suauitates? quàm miser virtutis famulatus fuerit eis voluptati? quod autẽ munus prudẽtiæ? an legere *intelligẽter voluptates? fac nihil isto esse iucun-

Turpia non sunt vtilia.

ab Annicere philosopho.

Alij legunt, intelliget, vtrũque sententiam aliquam habet.

iucundius: quid excogitari potest turpius? Iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore: tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminauerit, mala dolore: vt si illum audiam de continentia, & temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, vt aiunt: nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim tẽperantia libidinum inimica, libidines autem cõsectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiuersantur. prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendiq; doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Iustitia vacillat, vel iacet potius, omnesq; eæ virtutes, quæ in cõmunitate cernũtur, & in societate generis humani. neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, vtilitatem ve referantur. Conferamus

Non progreditur eius oratio impedimentis retinetur, vt aqua.

igitur in pauca. nam vt vtilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria: sic omnem* voluptatem dicimus honestati esse contrariam. quo magis* reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum indico: qui se dirempturos controuersiam putauerunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulauissent. non recipit istam coniunctionem honestas, aspernatur, repellit. nec vero finis bonorum, & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri, & temperari potest. *Sed de hoc hactenus: magna enim res, *alio loco pluribus verbis disputata, nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur vtilitas, honestati repugnat, diiudicanda res sit, satis est supra disputatum. sin autem speciem vtilitatis etiã voluptas habere dicatur, nulla potest esse ei cum honestate cõiunctio. nam vt tribuamus aliquid voluptati: condimenti fortasse non nihil, vtilitatis certe nihil habebit. Habes à patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, vt acceperis. quanquam tibi hi tres libri* Cratippi inter commentarios, tanquam* hospites erunt recipiendi. sed vt, si ipse venissem Athenas, quod quidem esset factum, nisi me de medio cursu clara voce patria reuocasset, aliquando me quoque audires: sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea est, tribues his temporis, quantum poteris,

poteris

Voluptas omnis honestati contraria.

voluptas cũ honestate tãquam cum homine pecu. &c.

prehendẽdos

Sed de hoc, magna enim res est, alio loco pluribus. In libris de finibus.

Inter Cratippi commẽtarios plus igitur Cratippo, quam sibi ipsi, tribuere videtur. fam. ep. 16. li. 12. & 22. lib. 10.

poteris autem, quantum voles. cum vero intellexero, te hoc sciẽtiæ genere gaudere: tum & præsens tecum propediem, vt spero, &, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero: tibiq; persuade, te mihi quidem esse carissimum, sed multo fore cariorem, si talibus monumentis, præceptisq; lætabere.

M. T. CIC.

CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE, AD

T. Pomponium Atticum.

Dialogi personæ,

SCIPIO, CATO, LAELIVS.

*O Tite, si quid ego * adiuro, curámve leuasso,*
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmi?

pro adiuuero. alij mendose legunt adiuto.

*Licet enim versibus ijsdem mihi affari te Attice, quibus affatur * Flamininum.*
Ille vir haud magna cum re sed plenus fidei.
Quanquam certo scio, non vt Flamininum,
Sollicitari te Tite sic noctesq; diesq;.

qui ex Macedonia, & Philippo rege triũphauit anno ab V.C DLIX.

noui enim moderationem animi tui, & æquitatem, teq; non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius commoueri. quarum consolatio & maior est, & in aliud tempus differenda. nunc autem mihi visum est aliquid ad te de senectute conscribere. hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut iam vrgentis, aut certe aduentantis senectutis, & te, & me ipsum leuari volo. etsi te quidem id modice, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, & laturum esse certo scio. sed mihi, cum de senectute vellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo vterque nostrum communiter vteretur. mihi quidem ita iucunda huius libri confectio fuit, vt non modo omnes absterserit senectutis molestias. sed effecerit mollem etiam, & iucundam senectutem. nunquam igitur satis laudari philosophia poterit: cui qui pareat, omne tempus ætatis sine molestia possit degere. Sed de ceteris & diximus alias multa, & sæpe dicemus. hunc vero librum de senectute ad te misimus. omnem autem sermonem tribuimus non Tithono, vt Aristo Chius, ne parum esset auctoritatis in fabula: sed M. Catoni seni, quo maiorem auctoritatem haberet oratio: apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè senectutem ferat. ijsq; eum respondentem. qui si eruditius videbitur disputare,

Pro, modeste. sic alibi locutus est, sic etiam habent veteres libri.

HVNC

Africanum minorem, Paulli filiũ.

uere, quàm consueuit ipse in suis libris: attribuito græcis litteris, quarum constat eum perstudiosum fuisse in senectute. Sed quid opus est plura? iam enim ipsius Catonis sermo explicabit nostram omnem de senectute sententiam. SCIP. Sæpenumero admirari soleo cum C. hoc Lælio, cum ceterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectamq; sapientiã, tum vel maximè, quòd *nunquam grauem tibi *senectutem esse *persenserim: quæ plerisque senibus sic odiosa est, *vt onus se Aetna grauius dicant sustinere. CAT. Rem haud sane, Scipio, & Læli, difficilem admirari *videmini. quibus enim nihil est in ipsis opis ad bene, beateq; viuendum, ijs omnis ætas grauis est: qui autem omnia bona à se ipsis petunt, ijs nihil potest malum videri, quod naturæ necessitas afferat: quo in genere est in primis senectus: quam vt adipiscantur, omnes optant: eandem accusant *adepti: tanta *est inconstantia, stultitia, etq; peruersitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm *putassent. primũ, quis coëgit eos falsum putare? qui enim citius adolescẽtiæ senectus, quàm puritiæ adolescẽtia, obrepit? deinde, qui minus grauis esset ijs senectus, si octingentesimum annum agerent, quàm si octogesimum? præterita enim ætas quamuis longa, cum effluxisset, nulla *cõsolatione permulcere posset stultã senectutẽ. quocirca, si sapientiam meam admirari soletis, quæ vtinam digna esset opinione vestra, nostroq; *cogno-

senectutem sapienti grauis senectus non est.
senserim
difficilem
adeptam inest
putauissent
consolatio M. Cato. & C. Lælius nominati sapientes. vide lib. 3. de offi.

mine, in hoc sumus sapientes, quod naturam optimam ducem, tanquam deum, sequimur, eiq; paremus: à qua non verisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremum actum, tãquam ab inerti poëta, esse neglectum. sed tamen necesse fuit esse * aliquod extremũ, & tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tempestiua quasi vietum, & caducum: quod ferendum est molliter sapienti. quid* enim est aliud, gigantum more bellare cũ dijs, nisi naturæ repugnare? LAE. Atqui, Cato, gratissimum nobis, vt etiam pro Scipione polliceare, feceris, si, quoniam * volumus (speramus quidem certe) senes fieri, multo ante à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingrauescentem ætatem ferre possimus. CA. Faciam vero, Læli, præsertim si vtrique vestrum gratũ, vt dicis, futurum est. LAE. Volumus sane, nisi molestum est tibi, Cato, tanquam longam aliquam viam confeceris, qua nobis quoq; ingrediendum sit, istuc, quò perueneris, videre quale sit. CA. Faciam, vt potero, Læli: sæpe enim interfui querelis æqualium meorum, (pares autem cum paribus, veteri prouerbio, * facillime congregantur) * quas C. Salinator, * quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri fere æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent: tum, quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti. qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum.

aliquid

modo

speramus (volumus quidẽ certe)

facile
Alij putãt legendũ, queis: quod latine parũ videatur dici, deplorare querelas queis antẽ pro quibus, latinũ usitatũ. Vir. li. 1. Æn. Queis ante ora patrum.
qua

dum. nam si id culpa senectutis accideret, eadem mihi usu euenirẽt: reliquisq́, omnibus maioribus natu. quorum ego multorum cognoui senectutem sine querela: qui, se, & libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerẽtur. sed omnium istius modi querelarum in * moribus est culpa, non in ætate. moderati enim, nec difficiles, * nec inhumani senes tolerabilem senectutem agunt: importunitas autem, & inhumanitas omni ætati molesta est. LAE. Est, vt dicis, Cato. sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri, * id autem non posse multis contingere. CA. Est istud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: vt Themistocles fertur Seriphio cuidam in iurgio respondisse. cum ille dixisset, non eum sua, sed patriæ gloria splendorem assecutum: Nec herele, inquit, si ego Seriphius, * nobilis, nec tu, si Atheniensis esses, clarus vnquã fuisses. quod eodẽ modo de senectute dici potest. nec enim in summa inopia leuis esse senectus potest, ne sapienti quidem, nec inspecti: etiã in summa copia, non grauis. Aptissima omnino sunt, Scipio, & Læli, arma senectutis, artes, exercitationesq́, virtutis: quæ in omni ætate cultæ, cẽ diu multumq́, vixeris, mirificos * afferunt fructus: non solum, quia numquam deserunt, ne extremo quidem tempore ætatis: (quãquam id quidem maximum est) verum etiam, quia conscien-

mores, non ætas, querelas excitãt cõtra senectutem. & nec &c.

id non posse

Notat & patriam, & hominem. alij legunt, ignobilis cõtra Plutarchi, Herodoti, Platonis auctoritatem, apud quos hoc Themistoclis dictũ narratur.

efferunt

uia bene actæ vitæ, multorumq́, beneficiorũ recordatio iucundissima est. Ego Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, senem adolescens ita dilexi, vt æqualem. erat enim in illo viro comitate condita grauitas: nec senectus mores mutauerat. quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, sed tamen iam ætate prouectum. anno enim post, quàm consul primum fuerat, ego natus sum. cumq́, eo quartum consule adolescentulus miles ad Capuam profectus sum, quintoq́, anno post ad Tarentum quæstor: deinde * ædilis, * quadriennio post factus sum prætor: quem magistratum gessi consulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum senex suasor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic & bella gerebat, vt adolescens, cum plane grandis esset: & Hannibalem, inueniliter exsultantem, patientia sua * molliebat: de quo præclare familiariv noster Ennius:

quem magistratum gessi cõsulibus Tuditano, & Cethego, cũ admodũ ille senex suasor legis &c.

quadriennio prætura distabat ab ædilitate.

moliebatur

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo * magisq́, magisq́, viri nunc gloria claret.

eosdẽ recitat versus li. 1. off. postque

Tarentum vero qua vigilantia, quo consilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori, qui, amisso oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque dicenti: mea opera Q. Fabi, Tarentum recepisti, certe, inquit, ridens: nam, nisi tu amisisses, ego nunquam recepissem. Nec vero in armis præstantior, quàm in toga: qui consul iterum, Sp. Carui-

lio

lio collega quiescente, C. * Flaminio tribuno pl. quoad potuit, restitit, agrum * Picenum, & Gallicum viritim contra senatus auctoritatẽ dividensi: augurq; cum esset, ausus est dicere, optimis auspicijs ea geri, quæ pro * reipub. salute gererẽtur: quæ contra remp. fierent, contra auspicia fieri. Multa in eo viro præclara cognoui: sed nihil est admirabilius, quàm quo modo ille mortem Q. filij tulit, clari viri & consularis. est in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philosophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atq; in oculis ciuium magnus, sed intus, domiq; præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanea notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurij? multæ etiam, vt in homine * Romano, litteræ: omnia memoria tenebat, non domestica solum, sed etiam externa bella. cuius sermone ita tum cupidè fruebar, quasi diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, vnde discerem, neminẽ. Quorsum igitur hæc tam multa de * Maximo? quia profecto videtis, nefas esse dictu, miseram fuisse talem senectutem. nec tamen omnes possunt esse * Scipiones, aut * Maximi, vt vrbium expugnationes, vt pedestres, nauales ve pugnas, vt bella à se gesta, vt triumphos recordẽtur: est etiam quiete, & pure, atq; eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualẽ accepimus Platonis: qui vno & octogesimo anno scribẽs est mortuus: qualem Isocratis: qui eum librum, qui Panathenaicus in-

Qui consul ad Thrasimenum in prælio cæsus est.

Picentem

Laudauit filiũ in funere.

Litterarum laudẽ Romani Græcia cõcedebãt: militarem sibi assumebant.

Maximo?

maiorem Africanum significat.

Maximi.

scribitur, quarto & nonagesimo anno scripsisse dicitur, * vixitq; quinquēnium postea: cuius magister Leontinus Gorgias centum & septem compleuit annos: neque vnquam in suo studio, atque opere cessauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu esse vellet in vita, Nihil habeo, inquit, quòd accusem senectutem. præclarum responsum, & docto homine dignum. sua enim vitia insipientes, & suam culpam in senectutē conferunt: quod nō faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius:

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit,

Et qui fortis, & victoris senectuti cōparat suam: quem quidē meminisse probe potestis: anno enim vndeuigesimo post eius mortē hi consules, T. Flamininus, & M. Acilius, facti sunt: ille auē Cæpione, & Philippo iterum cōsulibus mortuus est, cum ego, quintū & sexagintā annos natus, legem * Voconiam magna voce, & bonis lateribus suasissem. sed annos septuaginta natus (tot enim vixit) Ennius ita ferebat duo, quæ maxima putantur, onera, paupertatem, & senectutem, vt eis pæne delectari videretur. etenim, cū cōplector animo, quatuor reperio causas, cur senectus * misera videatur: vnā, quòd auocet à rebus * gerendis: alteram, quòd corpus faciat infirmum: tertiam, quòd priuet omnibus ferè voluptatibus: quartam, quòd haud procul absit à morte. earum, si placet, causarum * quantum quæque valeat, quamq; sit iusta,

vixisse

sua vitia insipientes conferunt in senectutem.

de mulierum hereditatibus.

senectus misera videtur ob quatuor causas.

gerundis:

quanta quāq; sit iusta vna quæq; videamus.

iusta, videamus. A rebus gerẽdis senectus abstrahit: quibus? an ijs, quæ iuuentute geruntur, & viribus? nullæ ne igitur res sunt seniles, quę vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paullus, pater tuus Scipio, socer* optimi viri, filij mei? ceteri senes, Fabricij, Curij, Coruncanij, cum remp. consilio, & auctoritate defendebant, nihil agebant? ad App. Claudij senectutem accedebat etiã, vt cæcus esset: tamen, cum sententia senatus inclinaret ad pacem cum Pyrro fœdusq́, faciendum, non dubitauit illa dicere, quæ versibus persecutus est Ennius:

Ideo laudat, quia perierat iã infra quo q́ probitatẽ eius commendat.

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Ante hac* dementi sese flexere* ruina?

dementes via

Ceteraq́, grauissime. notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appij extat oratio. atque hæc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum: cum inter duos consulatus anni* decem interfluxissent, censorq́, ante superiorem cõsulatũ fuisset. ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grãdem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur* asserunt, qui in re gerenda versari senectutem negant: similes sunt, vt si quis* gubernatorem in nauigãdo nihil agere dicat, cũ alij malos scandant, alij per foros cursent, alij sentinam exhauriant: ille autem clauum tenens, quietus sedeat in puppi. Non facit ea, quæ iuuenes. At vero multo maiora, & meliora facit.

Quod lex tũ quidem nulla iubebat, vt exempla declarãt, sed postea iussit, lata à L. Sylla.

asserunt, senex gubernatori similis.

suspicor hoc abūdare: cum sequatur proxime, Aut celeritate.

non enim viribus,* aut velocitatibus, aut celeritate corporis res magnæ gerūtur, sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modo non orbari, sed etiam augeri senectus solet. nisi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul* versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cum bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo: & Carthagini, malè iam diu cogitāti, bellum multò ante denuntio. de qua vereri non ante desinam, quàm illam excisam esse cognouero. quam palmam vtinam dij immortales, Scipio, tibi reseruēt, vt* aui reliquias persequare: cuius à morte* sextus hic & vigesimus annus est. sed memoriā illius viri omnes excipient anni consequētes. anno ante me censorem mortuus est, nouem annis post meum consulatum, cum consul iterum, me consule, creatus esset. num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cōminus gladijs vteretur, sed consilio, ratione,* sententia. quæ nisi essent in senibus, non summum cōsilium maiores nostri appellassent senatum. Apud* Lacedæmonios quidem ij, qui amplissimum magistratum gerunt, vt sunt, sic etiam nominantur senes. Quòd si legere, aut audire voletis externa: maximas respub. ab adolescētibus labefactatas, à senibus sustentatas reperietis.

præsertim in Hispania. Liuius. Plutarch. alij.

qui tributariam, Hannibale victo, Carthaginem fecerat. tertius.

in senatu. cōcio vero ad populum.

senes apud Lacedæmonios summus magistratus.

Credo, qui vestram rem tantā amisistis tam cito?

Sic

Sic enim percũctanti, vt est in Næuĩ Ludo, respondentur & alia, & * hæc in primis:

hoc

Proueniebant oratores noui, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur: credo, nisi eã exerceas, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium perceperat nomina: num igitur censetis eũ, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachum salutare solitum? equidem non modo eos, qui sunt, noui, sed eorum patres etiam, & auos: nec, sepulchra legens, vereor (quod aiunt) ne memoriam * perdã. his enim ipsis legẽdis in memoriam redeo mortuorum. Nec vero quẽquam senem audiui oblitum, quo loco thesaurum obruisset. omnia, quæ curant, meminerũt, vadimonia constituta, qui sibi, cui ipsi debeant. Quid iurisconsulti, quid pontifices, quid augures, quid philosophi senes? quàm multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studiũ, & industria: nec ea solum in claris, & honoratis viris, sed in vita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summam senectutem tragœdias fecit. qui propter studiũ cum rem familiarem negligere videretur, à filijs in iudicium vocatus est, vt, quemadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici soleat, sic illum, quasi desipientem, à re familiari remouerẽt iudices. tum senex dicitur eam fabulam, quã in manibus habebat, & proximè scripserat, Oedipum Coloneum

Temeritas est florentis ætatis, prudentia senectutis.

legendis enim multorum nominibus perturbatur, & confunditur memoria.

recitasse iudicibus, quæsisseq́, num illud carmen desipientis videretur: quo recitato, sententijs iudicum est liberatus. num igitur hũc, num Hesiodũ, Simonidem, Stesichorũ, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, * num Homerum, num Philosophorum* principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num posteà Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiã Romæ vidistis, Diogenem Stoicũ coëgit in suis studijs obmutescere senectus? an non in omnibus his studiorũ agitatio vitæ æqualis fuit? Age, iste diuina studia omittamus. possum nominare ex agro Sabino rusticos* Romanos, vicinos, & familiares meos, quibus absentibus nũquã fere vlla in agro maiora opera fiunt, non* serẽdis, non* percipiendis fructibus, non* condendis. quãquam in his vinus hoc mirum. nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse viuere, sed ijsdẽ in ijs elaborant, quæ sciunt nihil omnino ad se pertinere: Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint,

mirer cur non hunc coniunxerit cũ poetis.

principem

Sic in epistola Ciceronis filij ad Tironem: Rusticus Romanus factus es fam. lib. 16. epist. 19.

serundis

percipiundis

condundis

Vt ait Statius noster in Synephebis. nec vero dubitat agricola, quamuis senex, quærenti, cui * serat, respondere: dijs immortalibus, qui me non accipere modo hæc à maioribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Melius Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud:

serit

Æpol pro Ædepol: vt stet versus senarij enim sunt.

* Æpol senectus, sit* nil quidquam aliud vitij
Apportes tecum, cum aduenis, vnum id sat est:
Diu quis viuendo, multa, quæ non volt, videt:

nihil.

Et

Est multa fortasse, quæ velit: atque in ea, quæ non velit, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud vero idem Cæcilius vitiosius:

* Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimũ, Sentire ea ætate esse odiosum se alteri.

& hi senarij.

Iucundum potius, quam odiosum. vt enim adolescentibus bona indole præditis sapientes senes delectantur: leuiorq; * est eorum senectus, qui à iuuentute coluntur, & diligũtur: sic* adolescẽtes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutũ studia ducũtur. nec minus intelligo me vobis, quàm vos mihi esse iucũdos. sed videtis, vt senectus nõ modo languida, atq; iners non sit, verum etiam sit operosa, * semper agẽs aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cuiusq; studium in superiore vita fuit. Quid, quod etiam addiscunt aliquid? vt Solonem versibus gloriantem videmus: qui se, quotidie aliquid addiscentẽ, senem fieri dicit: vt ego feci, qui* Græcas* litteras senex didici: quas quidem sic auide arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens: vt ea ipsa mihi nota esse nt, quibus me nũc exemplis vti videris. quod cũ fecisse Socratem in fidibus audirẽ: vellem equidem* & illud: (discebãt enim fidibus antiqui) sed in litteris certè elaborami. Nec nunc quidem vires desidero adolescẽtis (id enim locus erat alter de vitijs senectutis) nõ plus, quàm adolescẽs tauri, aut elephãti desiderabã. quod enim homini naturaliter institũ est, eo vti decet, & quidquid agas, age-

sit adolescentes ad studia virtutum senum præceptis ducuntur.

&

qui

Ennio poetæ docẽte, quem secum in prouinciã duxisse.

etiam

re pro viribus. quæ enim vox potest esse contemptior, quàm* Milonis Crotoniatæ? qui cũ iam senex athletas se in curriculo exercẽtes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse: At hi quidem mortui iam sunt:

Maximis quondam viribus praditi, vt sublatum in humeros bouem per stadium ferret. de quo infra?

Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator. neque enim ex te vnquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sext. Aelius tale. nihil multis annis ante Ti. Coruncanius, nihil modo P. Crassus: à quibus inermibus ciuibus præscribebantur: quorum vsq; ad extremum spiritum est protecta prudentia. orator, metuo, ne languescat senectute. est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam, & virium. omnino canorum illud in voce splendescit etiã nescio quo pacto in senectute: quod equidem adhuc nõ amisi: & videtis annos meos: sed tamẽ est decorus senis sermo quietus, & remissus: faciteq; persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio.

quam

quod si ipse exsequi nequeat, possit tamen Scipioni præcipere, & Lælio. quid enim iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? anne eas quidem vires* senectuti relinquemus, vt adolescentes doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? quæ quidem opere quid potest esse præclarius? mihi vero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo, L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium inuenũ fortunati videbantur. nec vlli bonarum artium magistri non boni putandi, quamuis

senectus doceat adolescẽtes.

uis consenuerint vires, atq; defecerint. & si ista ipsa defectio viriũ, adolescẽtiæ vitijs efficitur sæpius, quàm senectutis: libidinosa enim & * intemperans adolescentia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cum admodum senex esset, negat se vnquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer, qui cum quadriẽnio post alterum cõsulatũ pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio prę fuit, ita bonis esse viribus extremo tempore ætatis, vt adolescentiam non * requireret. Nihil necesse est mihi de me ipso dicere. quanquam est id quidem senile, ætatiq; nostræ conceditur. videtis enim, vt apud Homerũ sæpissimè Nestor de virtutibus suis prædicet. tertiam enim iam ętatẽ hominum viuebat: nec erat ei verendum, ne, vera prædicãs de se, nimis videretur aut insolens, aut loquax. etenim (vt ait * Homerus) ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suauitatem nullis egebat corporis viribus. & tamen * dux ille Græciæ nũquam optat, vt Aiacis similes habeat decem, at vt Nestoris: quod si acciderit, nõ dubitat quin breui sit Troia peritura. sed redeo ad me. Quartũ ego annum & octogesimum vellem * id quidem posse, quod Cyrus: sed tamẽ hoc queo dicere, nõ me quidẽ ijs esse viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæstor eodẽ bello, aut con-

exhauriuntur enim vires ea, quibus sustentari senectutẽ oportebat.

anquireret.

Ill. primo

Agamennon.

equidem id posse

sul in Hispania fuerim, aut quadriennio post cum tribunus militum depugnaui apud* Thermopylas Man. Acilio Glabrione cõsule: sed tamen, vt videtis, non planè me eneruauit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat, non Rostra: nõ amici, non clientes, non hospites. nec enim vnquam fum assensus illi veteri, laudatoq; prouerbio, quod monet* maturè fieri senem, si diu velit senex esse. ego vero me minus diu senẽ esse mallem, quàm esse senem ante, quàm essem: itaq; nemo adhuc conuenire me voluit, quin fuerim occupatus. At minus habeo virium, quàm vestrum viuentium.* nec vos quidẽ T. Pontij centurionis vires habetis. num iccirco est ille praestãtior? moderatio modo virium adsit, & tãtum, quantum potest, quisque habeat: ne ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cum humeris sustineret bouem. vtrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenij dari? Denique isto bono vtendum adsit: cum absit, ne requiras. nisi forte adolescentes pueritiam, paullulum ætate progressi adolescẽtiam debẽt requirere. cursus est certus ætatis, &* via vna naturæ, eaq; simplex, suaq; cuique parti ætatis tempestiuitas est data. vt enim infirmitas puerorum est,* ferocitas iuuenum, grauitas iam constantis ætatis: sic senectuti maturitas naturale quiddam* habet, quod suo tempore percipi debeat.* Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus

contra regem Antiochum.

maturè fieri senem oportet, si diu velis senex esse

ve vos

Crotoniata heluo, de quo paulo ante.

vna via

ferocitas iuuenum est.

habeat

Audire te arbitror

tuus Massanisa quæ faciat hodie, nonagintà* annos natus: cum ingressus iter pedibus sit, in equũ omnino non ascendere: cum equo, ex equo nõ descẽdere: nullo imbre, nullo frigore adduci, vt capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaq; exsequi omnia regis officia, & munera. potest igitur* exercitatio, & temperantia in senectute etiam aliquid cõservare pristini roboris. Non sunt in senectute vires, nec postulãtur quidẽ vires à senectute. ergo & legibus, & institutis, vacat ætas nostra muneribus ijs, quæ nõ possumus sine viribus sustineri. itaq; non modo, quod non possumus, sed ne quãtum possumus quidem, cogimur. At ita multi sunt imbecilli senes, vt nullum officij, aut omnino vitæ munus exsequi possint. At id quidem nõ proprium senectutis est vitium, sed cõmune imualetudinis, quàm fuit imbecillus P.* Africani filius, is, qui te adoptauit: quã senui, aut nulla potius valetudine? quòd nisi ita fuisset, alterum* ille extitisset lumen ciuitatis. ad paternam enim magnitudinẽ animi doctrina vberior accesserat. quid uirũ igitur in senibus, si infirmi sunt aliquãdo, cum ne id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli, & Scipio, senectuti est, eiusq; vitia diligentia* compensanda sunt: pugnandum, tanquã contra morbum, sic contra senectutem: habenda ratio valetudinis: vtendum exercitationibus modicis: tantum cibi, & potionis adhibendum, vt reficiantur

natus annos

exercitatio, & temperãtia robur in senectute conseruat.

maioris fratris Cornelia Gracchorũ matris illud

resistendum senectuti. compescenda

vires, non opprimantur. Nec vero corpori solum
menti, atq; a- * subueniendum est, sed menti, atq; animo mul-
nimo magis, tò magis. nam hæc quoque, nisi tanquam lumini
quã corpori, oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpo-
in senectute ra quidem exercitationũ defatigatione ingraue-
subueniẽdum. scunt: animi autem * exercendo leuantur. nam,
exercitando. quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hoc signi-
ficat credulos, obliuiosos, dissolutos. quę vitia sunt
nõ senectutis, sed inertiæ, ignauæ, somniculosæ se-
nectutis. vt petulãtia, vs * libido magis est adole-
lubido scentium, quàm senum, nec tamen omnium ado-
lescentium, sed non proborum: sic ista senilis stulti-
Deliratio ap- tia, quæ deliratio appellari solet, senum leuis est,
pellatur, seni- non omnium. Quatuor robustos filios, quinq; fi-
lis stultitia. lias, tantam domum, tãtas clientelas, Appius re-
gebat & senex, & cæcus. intẽtum enim animũ,
tanquam artum, habebat: nec languescens suc-
cumbebat senectuti: tenebat nõ modo auctorita-
tem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum
serui, verebantur liberi, carum omnes habebant.
vigebat in illa domo mos patrius, & disciplina. ita
enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius
suum retinet, si nemini mancipata est, si vsque ad
vltimũ spiritum dominatur in suos. vt enim ado-
adolescens, in lescentem, in quo aliquid senile, sic senem, in quo
quo aliquid aliquid est adolescẽtis, probo. quod qui sequitur,
senile, proba- corpore senex esse poterit, animo nunquam erit.
tur, & senex Septimus mihi liber Originum est in manibus:
in quo aliquid omnia antiquitatis monumenta colligo: equissarũ
adolescentis.

illu-

illustrium, quascunq; defendi, nunc quam maxime * orationes conficio: ius augurum, pontificum, ciuile tracto: multum etiam Græcis litteris vior: Pythagoreorumq; more, exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro vesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudans, atque elaborãs, corporis vires nõ magnopere desidero: adsum amicis: venio in senatum frequens: vltroq; affero res multum & diu cogitatas, easq; tueor animi, non corporis viribus. quæ si exsequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret, ea ipsa cogitantẽ, quæ iam agere non possem: sed, vt possim, facit acta vita. semper enim in his studijs, laboribusq; viuenti non intelligitur, quando obrepat senectus. ita sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis: siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescẽtia vitiosissimum. accipite enim, optimi adolescẽtes, veterem orationẽ Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo. nullam capitaliorem pestem, quàm * voluptatem corporis, hominibus dicebat à natura datam. cuius voluptatis auidæ * libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarẽtur: hinc patriæ proditiones, hinc rerump. euer-

in quibus cum Lysia cõparat Cicero in lib. de clar. orat.

semper egregijs in studijs viuenti nõn intelligitur, quãdo obrepat senectus.

pestis nulla capitalior, quã voluptas corporis.

libidines

fiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod * suscipiendum non * libido voluptatis impelleret: stupra verò, & adulteria, & omne tale flagitium * nullis alijs illecebris excitari, nisi voluptatis. cumq; homini siue natura, siue quis Deus nihil * mètre præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil esse tam inimicum, quàm voluptatem: nec enim, * libidine dominante, temperantiæ locum esse, nec omnino in voluptatis regno virtutem posse consistere. quod quo magis intelligi posset, fingere animo iubebat tanta incitatum aliquem voluptate corporis, quanta posset maxima. nemini consebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocirca nihil esse tam detestabile, tamq; pestiferum, quàm voluptatem: si quidem ea, cum maior esset, atque longinquior, omne * animi lumen exstingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo Caudino prælio Sp. Postumius, T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hospes noster, qui in amicitia populi Rom. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat: cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quem Tarentum venisse L. Camillo, P. Claudio consulibus, reperio.

non suscipiendum libido nullis excitari illecebris alijs menti nihil tam inimicum, quàm voluptas. libidine

animi lumen voluptas extinguit.

Quorsus hæc?

* Quorsum hæc? vt intelligeretis si voluptatem asperuari ratione, & sapientia non possemus, magnam

magnam habendam senectuti gratiam, quæ efficeret, vt id non liberet, quod non oporteret. impedit enim * consilium voluptas, rationis inimica: ac mentis (vt ita dicam) præstringit oculos: nec habet vllum cum virtute commercium. Inuitus feci, vt fortissimi viri T. Flaminini fratrem, L. Flaminimum è senatu eijcerem septem annis post quàm consul fuisset: sed notandum putaui * libidinem. ille enim, cum esset consul in Gallia, exoratus in conuiuio à scorto est, vt securi feriret aliquem eorum, qui in * vinculis essent damnati rei capitalis. hic Tito, fratre suo, cẽsore, qui proximus ante me fuerat, elapsus est. mihi vero, & Flacco nostro nequaquam probari potuit tam flagitiosa, & tam perdita * libido, quæ cum probro priuato coniungeret * imperij dedecus. Sæpè audiui à maioribus natu, qui se pueros puero à senibus audisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd cum apud Pyrrhum regem legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, esse quendam Athenis, qui se sapiẽtem profiteretur, eumq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda: quod ex eo audientes * Man. Curium & Ti. Coruncanium, optare solitos, vt id Samnitibus, ipsiq; Pyrrho persuaderetur: quo facilius vinci possent, cum se voluptatibus dedidissent. vixerat * Man. Curius cum P. Decio, qui quinquẽnio ante eum consulem se pro rep. quarto consulatu * deuouerat. norat eundem Fabri-

voluptas nullum habet cum virtute commercium.

libidinem

vinclis

libido

eum id flagitij consul admisisset.

M'

M'

Gallico prælio. Liuius.

cius, norat Connicanius: qui cum ex sua vita, tum ex eius, quem dico, Pub. Decij facto iudicabant esse profecto aliquid natura pulchrum, atque præclarum, quod sua sponte peteretur, quódque, spreta, & contempta voluptate, optimus quisque sequeretur. * Quorsum igitur * hæc tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. caret epulis, extructisq; mensis, & frequentibus poculis: caret * etiam vinolentia, & cruditate, & insomnijs. sed, si aliquid dandum est voluptati, quoniam eius blanditijs non facilè obsistimus: (* diuinitus enim * Plato escam malorũ appellat voluptatem, quòd ea videlicet homines capiantur, vt pisces) quanquam immoderatis epulis caret * senectus, modicis tamen * delectari potest. C. Duilium, M. filium, qui Pœnos * primus classe deuicerat, redeuntẽ à cena senem sæpe videbam puer. delectabatur * cereo * funali, & tibicine: quæ sibi, nullo exemplo, priuatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad me ipsum reuertor. primum habui semper sodales. sodalitates autẽ me, quæstore constitutæ sunt, sacris Idæis * Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cũ sodalibus, omnino modice: sed erat quidam feruor ætatis, quæ progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. neque enim ipsorum conuiuiorum delectationem voluptatibus

Quorsus tam multa.

Caret vinolentia.

Diuine.
Voluptas malorum esca.
Senectus modicis epulis delectari potest.
Conuiuijs delecta.
Classe primus Crebro.
Vide lib. de viris illustribus.
Qua Pessinũte antea simulacrum ac templum habuerat.

patibus corporis magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar. bene enim maiores accubationem epulatorum amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, * conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concenationem vocant: vt, quod in eo genere minimũ est, id maxime probare videantur. ego vero, propter sermonis delectationem * tempestiuis quoque conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci iam admodum restant, sed cum vestra etiam ætate, atque vobiscum: habeoq; senectuti magnam gratiã, quæ mihi sermonis auidissimum auxit, potionis, & cibi sustulit. quòd si quem etiam ista delectant, ne omnino bellum indixisse videar voluptati, cuius est etiam fortasse quidam naturalis motus; non intelligo, ne in istis quidẽ voluptatibus ipsis carere sensu senectutem. me vero & * magisteria delectant à maioribus instituta, & is sermo, qui more maiorum, à summo magistro adhibetur in pocudo, & pocula, sicut in Symposio Xenophontis, minuta, atq; rorantia, & refrigeratio æstate, & vicissim aut sol, aut ignis hibernus: quæ quidẽ etiam in * Sabinis persequi soleo: conuiuiumq; vicinorum quotidie compleo, quod ad multam noctem, quàm maximè possumus, vario sermone producimus. At non est voluptatium tãta quasi stillatio in senibus, credo: sed nec desideratio quidem: nihil autem molestum, quod

in epist. ad Patum, lib. 9 fam.

alibi quoq; sic appellat Cicero eã conuiuia, quibus interesse licet. nec enim omnibus honestè licet. epist. 1. lib. 9. ad Att.

vnde magister conuiuij.

vbi villã habuit, similiter & rudi forma ædificatam.

non desideret. Bene Sophocles, cum ex eo quidam iam affecto ætate quæreret, uteretur ne rebus Venereis, Dij meliora inquit, libenter verò istinc, sicut à domino agresti, ac furioso, profugi. cupidis enim rerum talium odiosum fortasse, & molestum est carere: satiatis verò, & expletis iucundius est carere, quàm frui. quanquam non caret is, qui non desiderat. hoc ego non desiderare, dico esse iucundius. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentius: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus, deinde ijs, quibus senectus, si non abundè potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cauea spectat: delectatur tamen etiam, qui in vltima: sic adolescentia, voluptates prope intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantum, quantum sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendijs libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secumq; ut dicitur, vivere? si verò habet aliquod tanquam pabulum studij, atque doctrinæ, nihil est otiosa senectute iucundius. Mori videbamus in studio dimetiendi pæne cæli atque terræ Gallum, familiarem patris tui, Scipio, quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cũ mane cœpisset? quàm delectabat eum, defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædicere? Quid

Potest etiam legi, die meliora: vt ad Græcam loquendi consuetudinem respondeat, ἐυφημεῖ. sic & Plutarchus in Catone maiore, & Plato Politicorum 1. locutus est.

libentius.

libidinis.

Sulpicium Gallum, de quo lib. 1. & in Lælio, in extremo, & apud Plinium

in

in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento * Plautus? quàm Pseudolo? vide etiam senem Liuium: qui, cum * septem annis antè, quàm ego natus sum, fabulam docuisset, Centhone, Tuditano q, consulibus, vsque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinij Crassi & pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? atque eos omnes, quos commemorauj, his studijs flagrãtes senes vidimus. M. verò * Cethegum, quem rectè suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo videbamus etiam senem? Quæ sunt igitur epulorum, aut ludorum, aut scenorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem studia doctrinæ prudentibus, & bene institutis pariter cum ætate crescunt: vt honestum illud Solonis sit, quod ait versiculo quodam, vt ante dixi, senescere se multa in dies * discentem: qua voluptate animi nulla certè potest esse maior. Venio nunc ad voluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec vlla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis vitam proximè videntur accedere. habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recusat * imperium, nec vnquam sine vsura reddit, quod accepit, sed aliàs minore, plerumq, maiore cum fœnore. quan-

Vixit igitur Catonis ætate Sex.

Vide lib. de claris erat.

Addiscentem

Impendium, legendum videtur, vt ad Att. l. 6. ep. 1.

quam me quidem non fructus modò, sed etiam ipsius terræ vis, ac natura delectat. quæ cũ gremio mollito, ac subacto sparsum semen excepit, primum id occatum cohibet, ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata est: deinde tepefactum vapore, & complexu suo diffundit, & elicit herbescentem ex eo viriditatẽ: quæ nixa fibris stirpium sensim adolescit, culmoq; erecta geniculato, vaginis iam quasi pubescẽs includitur: è quibus cum emersit, fundit frugem spicæ ordine structã, & contra auium minorum morsus munitur vallo aristarum. Quid ego vitium satus, ortus, incrementa commemorem? satiari delectatione non possum: vt meæ senectutis requietem, oblectamentumq; noscatis. Omitto enim vim ipsam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano aut ex acino vinaceo, aut ex ceterarum frugum, ac stirpium minutissimis seminibus tantos truncos, ramosq; procreat: malleoli, plantæ, sarmenta, vitis radices, propagines non ne ea efficiunt, vt quemuis cum admiratione delectẽt? vitis quidẽ, quæ natura caduca est, nisi fulta est, fertur ad terram, eadem, vt se erigat, clauiculis suis, quasi manibus, quidquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne siluescat sarmentis, & vt omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere, in eis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum ea,

Compressu vide quàm eleganter ea quæ ad agriculturam pertinent, explicet: cum latina orationis facultatem, quacunque vellet, ingenij præstantia traduceret.

& vinaceo.

ea, quæ gemmæ dicitur: à quo oriens una se ostendit: quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primo est peracerba gustatu, deinde maturata dulcessit, vestitaq; pampinis nec modico tempore caret, & nimios solis * defendit ardores: quæ quid potest esse cum fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cuius quidem non vtilitas me solum, vt ante dixi, sed & cultura, & natura ipsa delectat, adminiculorum ordines, capitum iugatio, religatio, & * propagatio vitium, sarmentorum ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de vtilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro, * quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri scriberet, at Homerus, qui multis, vt mihi videtur, ante sæculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrũ, & eum stercorantẽ facit. Nec verò segetibus solum, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed hortis etiam * atq; pomarijs, tum pecudum pastu, apum examinibus, florum omnium varietate, nec consitiones modo delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil inuenit agricultura solertius. Possum persequi * multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi * fuisse sentio longiora. ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarũ pro-

Sic dicebant, littus mare defendit, præarcet.

Propagatio sarmentorum.

Qui nunc extat.

Rei rusticæ partes, sepetes, prata, vinea, arbusta, horti, apum examina &c.

Permulta.

Sentio fuisse.

nectus sum: & senectus est natura loquacior: ne ab omnibus eam vitijs videar vindicare. Ergo in hac vita* Man. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, cõsumpsit extremum tempus ætatis. cuius ego* villam contemplans (abest enim non longè* à mea) admirari satis non possum vel hominis continentiam, vel temporum disciplinam. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cum attulissent,* repudiati ab eo sunt. non enim, aurum habere, præclarum sibi videri dixit, sed ijs, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non efficere iucundam senectutem? Sed venio ad agricolas, ne à me* ipso recedam. In agris erant tunc senatores, id est senes: siquidem aranti L. Quinctio Cincinnato nuntiatum est, eum dictatorem esse dictum, cuius dictatoris iussu, magister equitum C. Seruilius Ahala Sp. Melium, regnum appetentem,* occupatum interemit. à Villa in senatum* accersebantur & Curius, & ceteri senes, ex quo, qui eos* accersebant, viatores nominati sunt. num igitur eorum senectus miserabilis fuit, qui se agriculturæ oblectabant? mea quidem sententia, haud scio, an vlla possit esse beatior vita, neque solùm officio, quòd hominum generi vniuerso cultura agrorum est salutaris, sed & delectatione* quam dixi, & saturitate, copiaq; rerum omnium, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent.

M.

Villa Curij, nullo sumptu nullo ornatu extructa. a me.

Repudiati sunt.

Ipse. & ijdem.

Oppressum ante quam potiretur. elegans, nec tamen satis notum, loquendi genus. alibi, occupauit te fortuna. Arcessebãtur Arcessebant. Quæ.

pertinent.* Et quoniam hæc quidem desiderant, in gratiam iam cum voluptate redeamus. semper enim boni, assiduiq; domini referta cælla vinaria, olearia* & pœnaria est: villaq; tota locuples abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam, hortum ipse agricolæ succidiam alteram appellant. conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atq; venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborũ ordinibus, aut vinearum, oliuetorum ve specie dicam? breui præcidam, agro bene culto nihil potest esse nec vsu vberius, nec specie ornatius: ad quem* fruendum non modò non retardat, verum etiam inuitat, atq; allectat senectus, vbi enim potest illa ætas aut calescere vel apricatione melius, vel igni, aut vicissim umbris aquis ve refrigerari salubrius? Sibi habeant igitur arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauum, & pilam, sibi natationes, atq; cursus, nobis* senibus ex lusionibus multis talos relinquant, & tesseras, id ipsum, vtrum lubebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt: quos legite, quæso, studiosè, vt facitis. quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur? atq; vt intelligatis nihil ei tam regale videri, quàm studiũ agricolendi, Socrates in eo libro loquitur cũ Critobulo, Cyrum minorem, Persarum regem, præstanti ingenio, atq; imperij gloria, cum

Vt.

Etiam.

Hortum agricola succidiam alteram appellant.

Fruendum.

Senibus talorum, & tesserarum lusus conceditur.

Xenophontis libri perutiles.

In re militari tamen à Cononе nauali pugna postremo victus est. Iustinus lib. 6.

Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eiq; dona à ſocijs attuliſſet, & ceteris in rebus comem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe, & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum, oſtendiſſe: cum autẽ admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum ſubactam, atque puram, & ſuauitatem odorum, qui afflarentur è floribus, tum eum dixiſſe, mirari ſe non modò diligentiam, ſed etiam ſolertiam eius, à quo eſſent illa dimenſa atq; deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego ſum omnia iſta dimenſus: mei ſunt ordines, mea deſcriptio: multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ: tum Lyſandrum, intuentem purpuram eius, & nitorem corporis, ornatumq; Perſicum multo auro, multisq; gemmis, dixiſſe: recte vero te Cyre beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna coniuncta eſt. Hæc igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & ceterarum rerum, & in primis agricolendi ſtudia teneamus vſq; ad vltimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Coruinum ad centeſimum annum accepimus vitam perduxiſſe, cum eſſet acta iam ætate in agris, eaſq; coleret: cuius inter primum & ſextum conſulatum octo & quadraginta anni interfuerunt. ita, quantum ſpatium ætatis maiores ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit. atq;

Coruum, quẽ Liuius Alexandro magno comparat in re bellica.

Accepimus perduxiſſe.

Exacta iam.

Honor.

huius

huius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis habebat plus, laboris minus. apex* autem senectutis auctoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Atilio Calatino, in quem illud elogium* vnicũ: VNO ORE PLVRIMAE CONSENTIVNT GENTES, POPVLI PRIMARIVM FVISSE VIRVM. notum est carmen incisum sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omnium esset fama consentiens. Quem virum nuper P. Crassum, pontificem maximum, quem postea M. Lepidum, eodem sacerdotio præditum, vidimus? quid de Paullo, aut Africano loquar? aut iam ante de* Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas. Habet senectus, honorata præsertim tantam auctoritatem, vt ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ voluptates, sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo efficitur id, quod ego magno quondam cum assensu omnium dixi, miseram esse senectutem, quæ se oratione defenderet, non cani, non rugæ repente auctoritatem* assere possunt: sed honeste acta superior ætas senectus* capit auctoritatis extremos. hæc enim ipsa sunt honorabilia, quæ videntur leuia, atque communia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, vt quæq; optime mo-

Est.
Apex senectutis auctoritas.
Sic lege ex e. vel vnicum i. singulare, præclarum.
Fabio, cum qua se militasse iam dixit.
Miseram senectus, qua se oratione defendit.
Arripere.
Carpit.

ta, ita diligentissimè obseruantur. Lysandrum Lacedæmoniũ, cuius modo mentionem feci, dicere aiunt solitum, se Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis. nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum est: cum Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu venisset, magno consessu locum ei nusquam datum à suis ciuibus: cum autem ad* Lacedæmonios accessisset, qui, legati cum essent, certo in loco consederant, consurrexisse omnes, & senem sessum recepisse: quibus cum à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex ijs quẽdam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in* nostro collegio præclara, sed hoc, de quo agimus, in primis, quòd, vt quisque ætate* antecedit, ita sententiæ principatum tenet: neque solum honore antecedentibus, sed ijs etiam, qui cum imperio sunt, maiores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui splendide vsi sunt, ij mihi videntur fabulam ætatis peregisse, nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxij, & iracundi, & difficiles senes. si quærimus, etiam auari: sed hæc* morum vitia sunt, non senectutis. ac morositas tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem iustæ, sed quæ probari

Lacedæmone domicilium senectutis honestissimum.

Qui senectuti honorem habebant. Gellius lib. 11. c. 15

Augurum.

Antecellit.

Morum vitia sunt, quæ senectuti tribuuntur.

probari posse videatur. contẽni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est. quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idq́, cum in vita, tum in scena intelligi potest exijs fratribus, qui in Adelphis sunt. quanta in altero * diritas, in altero comitas? sic se res habet. vt enim non omne vinũ, sic* non omnis natura vetustate coacessit.* seueritatẽ in senectute probo. sed eam, sicut alia, modicam, acerbitatem nullo modo. auaritia vero senilis quid sibi velit, nõ intelligo, potest enim quid quã esse absurdius, quàm, quo minus viæ restat, eo plus viatici quærere? Quarta restat caussa, quæ maxime angere, atque solicitam habere nostram ætatẽ videtur, appropinquatio mortis, quæ certè à senectute non potest longe abesse. ô miserum senem, qui mortem contemnendam esse in tam longa ætate non viderit: quæ aut planè negligenda est, si omnino extinguit animum: aut etiam optanda, si aliquò eum deducit, vbi sit futurus æternus. atqui tertium certè nihil inueniri potest. quid igitur timeam, si aut non miser post mortem, aut beatus etiam futurus sum? quanquam quis est tam stultus, quamuis sit adolescẽs, cui sit exploratum, se ad vesperum esse victurũ? quin etiam ætas illa multo plures, quàm nostra, mortis casus habet: facilius in morbos incidunt adolescentes: grauius ægrotant: tristius curantur: itaq́, perpauci veniunt ad senectutem. quod

Diritas.

Non omnia natura vetustate coacescit.

Seuera non acerba, debet senectus esse.

ni ita accideret, melius, & prudẽtius viueretur.
Mens, ratio, consilium in senibus.
* mens enim, & ratio, & consiliũ in senibus est: qui si nulli fuissent, nullæ omnino ciuitates fuissent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud est crimen senectutis, cum illud videatis cũ adolescentia esse commune? sensi ego * tum in optimo filio meo, tum in exspectatis ad amplissimam dignitatem * fratribus tuis, Scipio, * omnũ ætati mortem esse communem. At sperat adolescens, diu se esse victurum, quod sperare idem senex non potest. Insipienter sperat. quid enim stultius, quàm incerta pro certis habere, falsa pro veris? At senex ne quod speret quidem habet. At est eo melivre condicione, quàm adolescens, cum id, quod sperat ille, hic iã consecutus est. ille vult diu viuere: hic diu vixit. quamquam, ô dij boni, quid est in hominis vita diu? da enim supremum tempus: expectemus Tartessiorum regis ætatem. fuit enim, vt scriptum video, Arganthonius quidam Gadibus, qui octogima regnauit annos, * centum & viginti vixit. sed mihi ne * diuturnum quidem quidquam videtur, in quo est aliquid extremum. cum enim id aduenit, tũc illud, quod præteriit, effluxit: tantum manet, quod virtute, & recte factis sis consecutus: horæ quidem cedũt, & dies, & menses, & anni: nec præteritum * tempus vnquam reuertitur: nec, quid sequatur, sciri potest. quod cuique temporis ad viuendum datur, eo debet esse contentus. neq, enim hi-

Cum.

Paulli filijs, qui adhuc pueri sunt extincti Liuius, & alij.

Scipio mortẽ.

centũ viginti sic & Plinius.

nihil diuturnum, in quo est aliquid extremum

tempus reuertitur.

histrioni, vt placeat, peragenda fabula est, modo, in quocunque fuerit actu, probetur: neq; sapienti vsque ad, Plaudite, *veniendum. breue enim tempus ætatis satis est longum ad bene, honesteq; viuendum. sin processeris longius, non magis dolendum est, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis suauitate, æstatem, autumnumq; *venisse. ver enim, tãquam *adolescentia, significat, ostenditq; fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & *percipiendis accommodata sunt, fructus autem senectutis est, vt sæpe dixi, ante partorum bonorum memoria, & copia. omnia vero, quæ secundum naturam fiunt, sunt habenda in bonis. quid est autem tam secundum naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, aduersante & repugnante natura. itaque adolescentes sic mihi mori videntur, vt cum aquæ multitudine flammæ vis opprimitur, senes autem, sicut cum sua sponte, nulla adhibita vi, consumptus ignis extinguitur. & quasi pomis ex arboribus, si cruda sunt, *vi auellũtur, si matura, & cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis auferi, senibus maturitas: quę mihi quidem tam iucunda est, vt, quo propius ad mortem accedam, quasi *terram videre videar, aliquandoq; in portum ex longa nauigatione esse ueniendum. senectuti autẽ nullus certus est terminus: recteq; in ea viuitur, quoad munus officij exsequi, & tueri possis, & tamen mortem con-

veniundum.

deuenisse adolescentia ver ætatis.

percipiendis

auellantur

mors quasi terra nauigantibus.

Respondit senectuti.

Solonis dictum.

appetendum.

deserendum.

Solonis & Ennij sententia diuersa.

moriendi.

Mors negligenda.

zemnere. ex quo fit, vt animosior etiam senectus sit, quã adolescentia, & fortior. hoc illud est, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est, cũ ille illi quærenti, qua tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, *respondisse dicitur, *senectuti. Sed viuẽdi finis est optimus, cum, integra mẽte, certis q́, sensibus, opus ipsa sibi eadem, quæ coagmentauit, natura dissoluit. vt nauem, vt ædificium idem destruit facillime, qui constituxit: sic hominem eadem optime, quæ conglutinauit, natura dissoluit. nam omnis conglutinatio recens, ægre, inueterata, facile diuellitur. ita fit, vt illud breue vitæ reliquum nec auide *appetendum senibus, nec sine caussa *deserendum sit. vetat Pythagoras, iniussu imperatoris, id est dei, de præsidio, & statione vitæ decedere. Solonis quidẽ sapientis elogium est, quo se negat velle suã mortem dolore amicorum & lamentis vacare. vult credo se esse carum suis. sed haud scio, an melius Ennius:

Nemo me lachrymis decoret, nec funera fletu
Faxit.

Non censet lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur. Iam sensus *moriendi, si quis potest esse, is ad exiguũ tempus durat, præsertim seni. post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, *mortem vt negligamus, sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. moriendum

riendum enim certe est, & id incertum, an eo ipso die. mortem igitur, omnibus horis impendentem, timens, qui poterit animo consistere? de qua non ita longa disputatione opus esse videtur, cum recorder non L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus, non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitauerunt, non M. Atilium, qui ad supplicium est profectus, vt fidem hosti datam conseruaret, non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt, non aunum tuum L. Paullum, qui morte sua luis collegæ in Camensi ignominia temeritatem. non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est, sed legiones nostras, quod scripsi in Originibus, in eum sæpe locum profectas alacri animo, & erecto, vnde se nunquam redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes eximescent? omnino, vt mihi quidem videtur, rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & iuuentis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ media dicitur? sunt etiam eius ætatis: ne ea quidem à senectute quærenda. sunt extrema quædam studia senectutis. ergo, vt superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cũ

Recorder ab Arunte, Tarquinij regis filio: & ab ipso item Aruns occisus est.

morte luit.

Annibal.

Idem Tusculana 1.

Ex agris enim in militiam proficiscebantur.

societas.

Occidunt studia omnium ætatum.

euenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiã de morte, non audeam dicere. quod eo mihi cernere videor, quo ab ea *propius absum. Ego vestros patres, P. Scipio, tuq; C. Læli, viros clarissimos, mihi amicissimos, viuere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita * nũmerenda, nam, dum sumus in his inclusi cõpagibus corporis, munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur. est enim cœlestis animus ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, vt essent, qui terras tuerentur, quiq; cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo, atque constantia. Nec me solum ratio, at disputatio impulit, vt ita crederem, sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreosq;, * incolas pæne nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex vniuersa mente diuina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio: * cum tanta celeritas sit animorum, tanta memoria præteritorum, futurorumq; prudentia, tot artes, tot scientiæ,

pro minus dixisse locutus est epi. 1. ad Atticum. nominanda.

Tenuerant enim Italiæ partem, quæ magna Græcia vocabatur.

Argumenta quattuor ad probandam animorũ immortalitatẽ, ex Platone sumpta.

tiæ, tot inuenta, non posse eam naturam, quæ res eas cõtineat, esse mortalem: cumq; * animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, * nec finem quidem habiturum esse motus, * quia nunquam se ipse sit relicturus: &, cum * simplex animi sit natura, neque habeat in se quidquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum diuidi: quod si non possit, nõ posse interire: magnoq; esse argumento, homines scire pleraque ante quã nati sint, quod iam pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, vt eas non tum primum accipere videantur, sed reminisci, & recordari. Hæc Platonis fere. Apud * Xenophontem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: * Nolite arbitrari, ô mihi carissimi filij, me, cum à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore. nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis, sed, eum esse in hac corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundem igitur esse credite, etiamsi nullum videbitis. Nec vero clarorum virorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriam sui teneremus. mihi quidem nunquam persuaderi potuit, * animos, dum in corporibus essent mortalibus, viuere, cum exissent ex ijs, emori: nec vero tum animum esse insipientem, cum ex insipienti corpore euasisset: sed, cum omni admistione corporis liberatus, purus, & in-

agitetur animus.

ne.

qui

contra Aristoteles in fine lib. 7. ethicorum

Argumenta ex Xenophontis pro animorum æternitate.

teger esse cæpisset, tum esse sapientẽ, atq; etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, ceterarum rerũ, perspicuum est, quò quæq; discedat. abeunt enim illuc omnia, vnde orta sunt: animus autem solus nec, cum adest, nec, cum discedit, apparet. Iam vero, videtis nihil morti tã esse simile, quàm *somnum. atqui dormiẽtium animi maxime declarant diuinitatem suam. multa enim, *cum remissi & liberi sunt, futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cum se planè corporis* vinculis relaxarint. Quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, inquit, vt Deum: sin interiturus vna est animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui* hanc omnem pulchritudinem tuẽntur, & regunt, memoriam nostri pie, inuiolateq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens: nos si placet, nostra videamus. Nemo vnquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paullum, aut duos auos, Paullũ, & Africanũ, aut Africani* patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare nõ est necesse, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent, nisi animo cernerẽt, posteritatem ad se pertinere. An censes (vt de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores, diurnos nocturnosq; *domi, militiæ suscepturũ fuisse, si ijsdẽ finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? non ne melius multo fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine vllo* labore, aut contentione traducere?

Ouidius l. 2. Am. Stulte, quid est somnus gelida nisi mortis imago?

Quoniam Vinclis.

Mundũ vniuersum.

Vterque perijt in Hispania.

Lib. 11. off. in extremo dixit, vel belli, vel domi. auo.

cere? sed nescio quomodo animus erigẽs se, posteritatem semper ita prospiciebat, quasi, cũ excessisset è vita, tũ denique victurus esset. quod quidem ni ita se haberet vt animi immortales essẽt: haud optime cuiusq; animus maxime ad immortalitatis gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? non ne vobis videtur animus, is, qui plus cernat, & longius, * videre se ad meliora proficisci, ille autem, cuius obtusior sit acies, non videre? equidem efferor studio patres vestros, quos colui, & dilexi, videndi. neq; vero eos soltũ cõuenire aueo, quos ipse cognoui, sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, nec tanquam * Peliam recoxerit. quòd si quis Deus mihi largiatur, vt ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam: valde recusem. nec vero velim, quasi decurso spacio, ad carceres à calce reuocari. quid enim habet vita cõmodi? quid non potius laboris? sed habeat sanè: habet certè tamen aut satietatem, aut modum, non * libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ij docti, sæpè fecerũt. nec me vixisse pœnitet: quoniam ita vixi, vt non frustra me natum existimem, & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. commorandi enim natura * diuersorium nobis dedit, non habitandi locum. ô præclarum diem, cum ad illud diuinorum

Non æque vident omnes animi.

Iasonis patrẽ quem à Medea, in Iasonis gratiam, medicatis aquis recoctum, & iuuentuti restitutum, poëta fingunt.

libet.

Diuersorium non habitandi.

animorum concilium, cœumq; proficiscar, cumq; ex hac turba, & colluuione discedã. proficiscar enim non ad eos solũ uiros, de quibus ante dixi, *uerum etiam ad Catonem meum, quo nemo uir *melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus *crematum est: quod contra decuit ab illo meum: animus uero, non me deserens, sed respectans, in ea profecto loca discessit, quo mihi ipsi cernebat esse veniendũ. quem ego meũ casum fortiter ferre uisus sum, nõ quod æquo animo ferrẽ, sed me ipse cõsolabar existimans non longinquũ inter nos digressum, & discessem fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiam iucunda. quod si in hoc erro, *quòd animos hominũ immortales esse credam: libenter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, vt quidam minuti philosophi censent, nihil sentiam: non vereor, ne hunc errorem *meum philosophi mortui irrideant. quòd si non sumus immortales futuri: tamen, *extingui homini suo tempore, optabile est. nam habet natura, vt aliarum omnium rerum, sic viuendi modum. senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiuncta satietate. Hæc habui, de senectute quæ dicerem: ad quam utinã perueniatis, vt ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. T.

*Verum ad Plutarc. in Catone maiore, filium eius virum optimum ab eo sæpe in libris nominari, prodidit: perisse autem, cum bellum gereret reip. caussa.

*crematum: quod qui

*meum mortui

*extingui suo

M. T. CIC.

LAELIVS, VEL DE AMICITIA

AD

T. Pomponium Atticum.

Dialogi personæ,

FANNIVS, SCAEVOLA,

LAELIVS.

QV. Mucius augur multa narrare de C. Lælio, socero suo, memoriter, & iucunde solebat, nec, dubitare illum in omni sermone appellare *sapientem. ego autem à patre ita eram deductus ad Scævolam, sumpta virili toga, vt, quoad possem, & mihi liceret, à senis latere nunquam discederem. itaque multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter, & commodè dicta, memoriæ mandabam, fierique studebam eius prudentia doctior. quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli: quem vnum nostræ ciuitatis & ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere, sed de hoc alias. nunc redeo ad augurem. Cum sæpe *multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo sedentem, vt solebat, cum & ego essem vna, & pauci admodum

*sic & ipse, & Cato censorius appellati sunt. vide lib. 3. off. & in proœmio de senectute, & hic infra etiam.

*multa, tum

familiares, in eum sermonem illum incidere, qui tum fere erat multis in ore. meministi enim profecto, vt opinor, Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio vtebare multum, cum is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat cõsul, disiderat, quicem coniunctissimè, & amantissimè vixerat, quanta hominũ esset vel admiratio, vel querela. itaque tum Scæuola, cum in eam ipsam mentionem incidisset, exposuit nobis sermonem Lælij de amicitia, habitum ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus post mortem Africani. cuius disputationis sententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro exposui meo arbitratu. * quasi enim ipsos * introduxi loquentes, ue, inquam, & inquit, sæpius interponeretur. atque id eo feci, vt tãquam à præsentibus coram haberi sermo videretur: cum enim sæpe mecũ ageres, Attice, vt de amicitia scriberẽ, aliquid digna mihi res tum omnium cognitione, tum nostra familiaritate visa est: itaque feci non inuitus, vt * prodessem multis tuo rogatu. sed, vt in Catone maiore, * qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputãtem, quia nulla videbatur aptior persona, quæ de illa ætate loqueretur, quã eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præ ceteris floruisset: sic, cũ accepissemus à patribus, maxime memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatem fuisse, idonea mihi Lælij persona visa est, quæ de amicitia

Orator egregius, qui loquitur in libris de oratore.

Quòd reuera non loquerentur, cum essent mortui. Induxi.

Nihil entm vtilius, quam ea cognoscere, quæ tum, ad instituendam, tum ad conseruandã amicitiam pertinent. feci.

citia ea ipsa differeret, quæ disputata ab eo *meminisset *magister meus Scævola. genus autem hoc sermonum, positum in hominum veterum auctoritate, & eorum illustrium, plus nescio quo pacto videtur habere grauitatis. itaq; ipse mea legens sic afficior interdum, vt Catonem, nõ me, loqui existimem. sed, vt tum ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicum amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius, & sapiens, (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. tu velim à me animum parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mucius ad socerum veniunt post mortem *Africani: ab ijs sermo oritur: respondet Lælius: cuius tota disputatio est de amicitia: quã legens tu ipse cognosces. FAN. Sunt ista vera, Læli. nec enim melior vir fuit Africano quisquã, nec clarior. sed existimare debes, omnium oculos in te esse cõiectos, vnum te sapientem, & appellant, & existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni. scimus L. *Acilium apud patres nostros appellatum esse *sapientem: sed vterque alio quodã modo: *Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerũ vsum habebat, *multaq; eius & in senatu, & in foro vel prouisa prudenter, vel acta cõstanter, vel responsa acutè ferebantur, propterea quasi cognomen iam habebat

*Meminisset Scaeuola in iure ciuili.

*minoris, quem à propinquis occisũ esse, suspicio fuit, de somnio Scip.

*Atilium hunc non nominat. li. 3. off. sed Catonem dũtaxat & Lalium.

*Atilius multa eius.

in senectute sapiētis, te autem alio quodam modo dicunt, non solum natura, & moribus, verum etiam studio, & doctrina esse sapientem, nec sicut vulgus, sed vt eruditi solent appellare sapientē, qualem in reliqua Græcia neminem. nam, qui septem appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero *sapientū non habent. Athenis* vnum accepimus, & eum quidē etiā Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. hāc esse in te sapientiam existimāt, vt omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus virtute inferiores putes. itaque ex me quærunt, credo ex hoc item Scævola, quonam pacto mortē Africani feras, eoq; magis, quòd his proximis *nonis, cum in hortos D. Bruti auguris, commentandi caussa, vt assolet, venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè *semper illum diem, & illud munus solitus esses obire.

sapientium Socrat. 215.

chimos l. 1. de Diuin. significatur. diligentiss. illum diem.

SCAE. Quærunt quidem, C. Læli, multi, vt est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorem, quem acceperis *tum summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse nō commoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd *autem his nonis in collegio nostro non affuisses, *valetudinem caussam, non mæstitiam fuisse. LAE. Rectè tu quidem, Scævola, & verè. nec enim ab isto officio, quod semper *vsurpaui cum valerē, abduci incōmodo meo debui: nec vllo casu arbitror hoc cōstanti homini posse contingere, vt vlla intermissio fiat officij. Tu autem

eum

autem nonis inualitudinem.

pro, obire solitus sum nam hoc verbum consuētudinem significat. de off. lib. 2.

autem, Fanni, *quòd mihi tantum tribui dicis, quantũ ego nec agnosco, nec postulo, facis amice. sed, vt mihi videris, non rectè iudicas de Catone. aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, si quisquam, ille sapiens fuit. quo modo enim (vt alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paullum, videram *Caium, *sed hi *nec comparãtur Catoni, maximo, & spectato viro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo, vt ais, sapientissimũ iudicauit: huius enim facta, illius dicta laudantur. De me autem, (vt iam cum vtroque loquar) sic habetote, Ego si Scipionis desiderio me moueri negem, quàm id rectè faciam, *viderint sapientes: sed certè mentiar. moueor enim tali amico orbatus, qualis, vt arbitror, nemo vnquam erit, &, vt confirmare possim, nemo certè fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quod eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. nihil enim mali accidisse Scipioni puto. mihi accidit, si quid accidit. *suis autem incommodis grauiter angi, non amicum, sed se ipsum amantis est. Cum illo vero quis neget actum esse præclarè? nisi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summam spem ciuium, quam de eo iam puero habuerant, continuo adolescens incredibili virtute su-

qui mihi

Gallum c. Sulpicium Gallum, vide 220. & Iam. lib. 4. sidij in pueris: Cato in perfecto & spectato.

est n. cõtrouersia, vtrũ nihil omnino dolendũ.

hoc & in libro de clar. orat. dixit, cum de obitu Hortensij loqueretur.

petiuit.

perauit: qui consulatum *petijt nunquam, factus est consul bis, primũ ante tempus, iterum sibi suo tẽpore, reip. pęne *sero: qui, duabus vrbibus euersis, inimicissimis huic imperio, *nõ modo præsentia, verum etiã futura bella deleuit. quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrẽ, liberalitate in sorores, *benignitate in suos, iustitia in omnes? hęc nota sunt vobis. quàm autem ciuitati carus fuerit, mærore funeris indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio iuuare potuisset? senectus enim, quamuis non sit grauis, vt memini Catonem anno ante, quàm mortuus est, mecum, & cum Scipione disserere, *tamẽ aufert eam viriditatem, in qua etiã *nunc erat Scipio. quamobrem vita quidẽ talis fuit vel fortuna vel gloria, vt nihil posset accedere. *moriẽdi autẽ sensum celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines *suspicentur, videtis. hoc tamen verè licet dicere, P Scipioni ex multis diebus, quos in vita celeberrimos, lætissimosq; viderit, illũ diẽ clarissimũ fuisse, cum, senatu dimisso, domũ reductus ad *vesperam est à patribus conscriptis, *à populo Rom. *Socijs, & Latinis, pridie quàm excessit è vita: vt ex tam alto dignitatis gradu ad *superos videatur potius, quã ad inferos, peruenisse. neq; enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere cœperunt, cũ corporibus simul animos interire, atq; omnia morte deleri. plus apud me antiquorum auctoritas valet

Ortis iam seditionibus. quod non modo.

bonitate.

de præterito pro etiã tunc. quod alibi quoque legimus.

moriundi autem sensum suspicabãtur, veneno sublatum.

vesperum.

pop. Rom. socij, & Latini, veteres dicebant, pro, socij, Latini: quod alio loco multis verbis ostendimus.

deos.

let, vel nostrorum maiorum, qui mortuis tam religiosa iura tribuerunt, quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur, vel eorũ, qui in hac* terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis* erudierunt, vel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus. qui non tum hoc, tum illud, vt in pleris q; sed idẽ dicebat semper, animos hominum esse diuinos, ijs q; cum* è corpore excessissent, reditum ad cælum patere, optimo q;, & iustissimo cuiq; expeditissimum. quod idem Scipioni videbatur: qui* idẽ quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cũ & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, tum etiam, Scæuola, mecũ venisses, triduum disseruit de rep. cuius disputationis fuit* extremũ ferè de immortalitate animorũ: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ita est, vt optimi cuiusq; ue animus in morte facillime euolet tanquã è custodia, vinculisq; corporis: cui censemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? quocirca, mærere hoc eius* euentu, vereor, ne inuidi magis, quã amici sit. Sin autem illa* veriora, vt idem interitus sit animorum, & corporum, nec vllus sensus maneat: vt nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. sensu enim amisso, sit idem, quasi natus non esset omnino: quem tamẽ esse natum, & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. Quamobrẽ cum illo qui-

de Italia sentit. Pythagoram, & Pythagoreos significat. vide 206.

erudiuerunt.

ex corpore.

quidem.

In somnio Scipio. quæ pars fuit extrema. lib. 6. de rep.

euentum

vereor.

dem, vt supra dixi, actum optimè est, mecum autem incommodius, quem fuit æquius, vt prius introieram in vitam, sic prius exire de vita. sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, vt beate vixisse videar, quia cũ Scipione vixerim: quo cum mihi coniuncta cura de republica, & de priuata fuit: quo cum* domus fuit, & militia communis, &, id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatũ, studiorum, sententiarum summa consensio. itaque non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius cõmemorauit, fama delectat, falsa præsertim, quam, quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam forè: idq; mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus sæculis vix tria, aut *quattuor nominantur paria amicorum. quo in genere sperare videor Scipionis amicitiã, & Lælij notam posteritati fore. FAN. Istud quidem, Læli, ita necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratũ mihi feceris, spero item Scævolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quæritur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi verò pergratum hoc erit. atque id ipsum cum tecum agere conarer, Fannius anteuerit. quamobrem vtrique nostrum gratum admodum feceris. LAE. Ego verò non grauarer, si mihi ipse confiderim, nã & præclara visa res est: & sumus, vt dixit Fannius, otiosi. sed quis ego sum? aut quæ in me est facul-

& domus.

Theseus & Pyrithous: Achilles, & Patroclus: Orestes & Pylades: Damon, & Pythias, vide lib. 1. de Fin.

tas? doctorũ est ista consuetudo, eaq; Græcorũ, vt ijs proponatur, de quo disputent quamuis subitò. magnum opus est, egetq; exercitatione nõ parua. quamobrem, quę disputari de amicitia possunt, ab eis, censeo, petatis, qui ista profitẽtur. ego vos hortari tantum possum, vt amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. nihil est enim tam naturæ aptum, tam conueniens, ad res vel secundas, vel aduersas. Sed hoc primũ sentio, nisi in bonis *amicitiã esse non posse. neq; id ad viuũ reseco, vt illi, qui hæc subtilius disserunt, fortasse vere, sed ad communem vtilitatem parum. negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. sit ita sanè: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est cõsecutus. nos autem ea, quæ sunt in vsu, vitaq; communi, nõ ea, quæ finguntur, aut optantur, *sperare debemus. nunquam ego dicam C. Fabricium. *Man. Curium. Ti. Coruncanium, quos sapientes nostri maiores iudicabant, ad istorum normã fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomẽ, & inuidiosum, & obscurum, *concedant q;, vt hi boni viri fuerint. ne id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. agamus igitur *pingui Minerua, vt aiunt. Qui ita se gerunt, ita viuunt, vt eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas, nec sit in eis vlla cupiditas, *vel libido, vel audacia, sintq; magna constantia, vt hi fuerint, quos modo nominaui: hos viros bonos, vt

Nisi in bonis amicitia esse non potest.

spectare M.

concedant vt

non exquisitis argumentis.

cupiditas libido.

habiti sunt, sic etiam appellandos putemus, qui
Sequuntur quasi prorsus non liceat.
*sequuntur, quantum homines possunt, naturam, optimam rectè viuẽdi ducem. sic enim mihi perspicere videor, ita natos esse nos, vt inter omnes esset societas quædam, maior autem, vt quisque proximè accederet. itaq; ciues potiores sunt, quàm peregrini, & propinqui, quàm alieni. cum his enim amicitiam natura ipsa peperit: sed ea non satis habet firmitatis. nanq; hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate beneuolentia tolli potest, *ex amicitia autem non potest.
Amicitia præstat propinquitati.
sublata enim beneuolẽtia, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. quanta autẽ vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maxime potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam cõciliauit ipsa natura, ita cõtracta res est, & *adducta
abducta
in angustum, vt omnis caritas aut inter duos, aut inter paucos iungeretur. Est* autẽ* amicitia nihil aliud, nisi omnium diuinarum, humanarumq; rerum cum beneuolentia, & caritate summa consensio. qua quidem haud scio an, excepta sapientia, quidquam melius homini sit à diis immortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonam alij valetudinem, alij potentiam, alij honores, multi etiam voluptates, belluarum hoc quidẽ extremũ
enim
Amicitiæ definitio.
est: illa autem superiora *caduca, & incerta, posita non tam in nostris consilijs, quàm in fortunæ temeritate. qui autem in virtute summũ bonum ponunt, præclare illi quidem, sed hæc ipsa virtus
sunt
amicitiam

amicitiam gignit, & continet: nec sine virtute
*amicitia esse vllo pacto potest. iam, virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisq; nostri interpretemur: nec metiamur eam, vt quidam docti, verborum magnificentia: virosq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paullos, Catones, * Gallos, Scipiones, Philos. his communis vita contẽta est. eos autem omittamus, qui omnino nusquam reperiuntur. tales igitur inter viros amicitia tantas oportunitates habet, quãtas vix queo dicere. Principio, * quis potest esse vita vitalis, vt ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolẽtia cõquiescat? quid dulcius, quàm habere, quocũ omnia audeas sic loqui, vt tecum? quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? aduersas verò ferre difficile esset sine eo qui illas grauius etiã, quàm tu, ferret. denique cæteræ res, quæ expetũtur, oportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: diuitiæ, vt vtare: opes, vt colare: honores, vt laudere: voluptates, vt gaudeas, valetudo, vt dolore careas. & muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet: quoquò te verteris, præsto est: nullo loco excluditur: nunquam intempestiua, nunquã molesta est: itaq; non aqua, non igni, vt aiunt, pluribus locis * vtimur, quàm amicitia. neq; ego nunc de vulgari, aut de mediocri, quæ tamẽ ipsa delectat, & prodest, sed de vera, & perfecta loquor: qualis eorum, qui pauci nominãtur, fuit. nam & secundas

amicitia sine virtute esse non potest.

C. Sulpicium Gallum. vide 215.

pro, quis omnino viuit.

amicitia sic vtimur, vt aqua, & igni.

res splẽdidiores facit amicitia, & aduersas partiens communicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. verum enim amicum qui intuetur: tanquam exemplar aliquod intuetur sui. quocirca & absentes adsunt: & egentes abundant: & * imbecilles valent: &, quod difficilius dictu est, mortui viuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum benevolentiæ * coniunctionem: nec domus vlla, nec vrbs stare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. Id si minus intelligitur: quanta vis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atq; ex discordijs percipi potest. quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ non odijs, atq; dissidijs funditus possit euerti? ex quo, quantum boni sit in amicitia, iudicari potest. * Agrigentinum quidem, doctum quendam virum, carminibus Græcis vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, * dissipare discordiam. atq; hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis

imbecilli

vinctionem

Empedoclem. vide Plutar. in li. de Iside, & Osiride: quãquam aliter Arist lib. 8. ethicorum, & Simpl. lib. 1. Phys. & li. 1. de cæl.

dissupare

effe-

efferat laudibus? qui clamores tota* cauea nuper hospitis, & amici mei, M. Pacuuij in noua fabula? cum, ignorante rege, uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, vt pro illo necaretur: Orestes autem, ita vt erat, Orestem se esse perseueraret. * stantes autem plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura vim suam: cum homines quod facere ipsi nõ possent, id rectè fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi videor, de amicitia, quod sentirem, potissime dixisse. si qua præterea sunt, (credo autẽ esse multa) ab ijs, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius, quanquam etiam ab istis sæpè quæsiui, & audiui, nõ inuitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. SCAE. Tũ magis id diceres Fãni, si nuper in hortis Scipionis, cum de republica* disputatum est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidem fuit, iustitiam, iustissimo viro, defendere. SCAE. Quid amicitiam? nõ ne facile ei erit, qui ob eam, summa fide, constantia, iustitiaq; seruatã, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre. quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certè. studijs enim generorum, præsertim in re bona, cum difficile est, tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissimè igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud considerandum videri solet,

ridiculi nemẽ tragœdia cauea nonnulli putarũt, cum sit area in theatro.

stantes plaudebant.

hanc disputationem Cicero sex. li. de rep. complexus est

vtrum desiderata vt dandu recipiundis

num propter imbecillitatem, atque inopiam desideranda sit amicitia,* vt in dandis,* recipiendisq; meritis, quod quisq; minus per se posset, id acciperet ab alio, vicissimq; redderet? an esset hoc quidem propriũ amicitiæ, sed* antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia caussa esset. amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiam coniungẽdam. nam vtilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpè, qui simulatione amicitiæ coluntur, & obseruantur temporis caussa: in* amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum: &, quidquid in ea est, id & verum, & voluntarium est. quapropter à natura mihi videtur potius, quàm ab* indigentia, *orta amicitia, applicatione magis animi cũ quodam sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa* vtilitatis esset habitura. quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdã animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amãtur, vt facile earum appareat sensus. quod in homine multo est euidentius: primum ex ea caritate, quæ est inter natos, & parẽtes, quæ dirimi nisi detestabili scelere nõ potest: deinde, cum similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cuius cum moribus, & natura congruamus: quod in eo quasi lumen aliquod probitatis, & virtutis perspicere videamur. nihil est enim amabilius * virtute: nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe

amicitia causſa quaritur.

in amicitia nihil fictum.

imbecillitate.

à natura, nõ ab indigentia, orta est amicitia.

res

virtus maxime omniũ rerũ beneuolentiam cõciliat.

cum

cum propter virtutem, & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus. quis est, qui C. Fabricij, M. Curij cum caritate aliqua, & beneuolentia memoriã non vsurpet, quos nunquam viderit? quis autem est, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. * Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho, & Annibale. ab altero, propter probitatẽ eius, non * alienos animos habemus: alterum, propter crudelitatem eius semper hæc ciuitas oderit. quod si tãta vis * probitatis est, vt eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod maius est, in hoste etiam diligamus: quid mirum, si animi hominum moueantur, cum eorum, quibuscum vsu coniũcti esse * possunt, virtutem, & bonitatem perspicere videantur? quanquam confirmatur * amor & beneficio accepto, & studio perspecto, & consuetudine adiũcta. quibus rebus ad illum primum motum animi, & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardescit beneuolentiæ magnitudo. quam si qui putant ab imbecillitate proficisci, vt sit per * quam quisque assequatur quod desideret: humilem sane relinquunt, & minime generosum, vt ita dicam, ortum amicitiæ: quam ex inopia, atque indigentia * natam volunt. quod si ita esset: vt quisque minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus. quod lõge secus est. * vt enim quisque sibi plurimum confidit, & vt

cui Viscellino cognomẽ fuit.

nimis

probitatem etiam in hoste diligimus.

possint,

amorem quæ confirment.

quem assequatur.

nasci

quis excellat in expetendis, colẽdisq; amicitijs.

quisq; maxime virtute, & sapiẽtia sic munitus est vt, vt nullo egeat, suaq; omnia in se* ipso posita iudicet: ita in amicitijs expetẽdis, colendisq; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigẽs mei? minime hercule.* at ne ego quidẽ illius. sed ego admiratione quadã virtutis eius, ille vicissim opinione fortasse non nulla, quã de meis moribus habebat, me dilexit.* auxit beneuolentiam consuetudo. sed quanquam vtilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt: non sunt tamen ab earũ spe caussæ diligẽdi profectæ. vt enim benefici, liberalesq; sumus, non vt exigamus gratiam, (neq; enim beneficium feneramur) sed natura propensi ad liberalitatẽ sumus: sic* amicitiam, nõ spe mercedis adducti, sed quòd eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. Ab ijs vero, qui pecudũ ritu ad voluptatem omnia referunt, longe dissentimus: nec mirum: nihil enim aliud, nihil magnificum,* nec diuinum suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptam. quamobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus,* à natura gigni sensum diligẽdi, & beneuolentiæ caritatem, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicãt sese, & propius admouent, vt & vsu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: sintq; pares in amore, & æquales, propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum, atq; hæc

ipse

Africanus indigens ac ne ego

auget beneuolentiam consuetudo.

amicitia non spe mercedis, sed propter se ipsam expetitur.

& diuinum

à natura gignitur diligẽdi sensus.

hæc inter eos sit honesta certatio. sic & vtilitates ex amicitia maxime capientur: & erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, & verior. nam si vtilitas amicitias cõgluti naret, eadem cõmutata dissolueret: sed, quia * natura mutari non potest, iccirco veræ amicitiæ sempiternæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis: nisi quid * adhuc forte vultis. FAN. Tu vero perge, Læli pro hoc enim, qui minor est natu, meo iure respõdeo. SCAE. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAE. Audite vero optimi viri ea, quæ sæpissime inter me, & Scipionem de amicitia disserebãtur. quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm * amicitiam vsq; ad extremum vitæ diem permanere. nam, vel vt nõ idem * expediret vtriq; incidere sæpe, vel vt de republica non idem sentirent. mutari etiam mores hominũ sæpe dicebat, alias aduersis rebus, alias ætate ingrauescente. atque earum rerum exemplum ex similitudine capiebat ineuntis ætatis: quòd summi puerorum amores sæpe vna cũ * prætexta, * Sumpta toga, deponerẽtur. sin autem ad adolescẽtiam perduxissent, dirimi tamen interdum vel luxuriæ contẽtione, vel commodi alicuius, quod idẽ adipisci vterque non posset: quod si qui longius in amicitia prouecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem incidissent: * pestem enim maiorem esse nullam in amicitijs, quàm in plerisque pecuniæ cupiditatem, in optimis qui-

natura non mutatur.

adhuc

amicitia non facile permanet ad extremũ vitæ diẽ.

expediret incidere sæpe.

prætexta toga

puto hoc delendum.

luxuria, ait Festus, morũ est solutio.

pestes in amicitia sunt pecuniæ cupiditas, & ambitio.

busq; honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas sæpe inter amicissimos extitisse: magna etiam dissidia, & plerumq; iusta nasci, cũ aliquid ab amicis, quod rectum non esset, postularetur, vt aut libidinis ministri, aut adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusarent, quamuis honeste id facerent, ius tamen amicitiæ deserere arguerẽtur ab ijs, quibus obsequi nollẽt: illos autem, qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici caussa esse facturos: eorum querela inueterata nõ modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima, atq; sempiterna: hæc ita * *multa, quasi fata, impendere amicitijs, vt omnia, subterfugere, non modo sapientiæ, sed etiam felicitatis diceret sibi videri. Quamobrem id primum videamus, si placet,* * *quatenus amor in amicitia progredi debeat.* * *Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano* * *debuere? num Viscellinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium iuuare debuerũt? Tiberium quidem Gracchum, remp. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibus q; amicis derelictum videbamus. at C. Blossius Cumanus, hospes familiæ vestræ, Scæuola, cum ad me,* * *qui aderam Lænati &* * *Rutilio consulibus in* * *consilio, deprecatum venisset, hanc, vt sibi ignoscerem, caussam* * *afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum fecisset, vt, quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret. tum*

multa impendent amicitijs.

quatenus amor in amicitia progredi debeat.

Num ne debuerunt.

quod Rupillio in quo, quid agendum contra socios afferebat Ti. Gracchi deliberabatur.

ego,

ego, etiam ne, inquam, si te in Capitolium faces ferre vellet? nunquam, inquit, voluisset id quidē: sed, si voluisset, paruissem. videtis, quàm nefaria vox. & hercle ita fecit, vel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit: nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaq; hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit: ad hostes se contulit: pœnas reip. graues, iustasq; persoluit. * nulla est igitur excusatio peccati, si amici caussa peccaueris. nam cum * conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit: difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint: vel impetrare ab * amicis, quidquid velimus: perfecta quidem sapiētia * sumus, si nihil habeat res vitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, * quos nouit vīta communis. ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maxime, qui ad sapientiam proxime accedunt. * Vidimus Papum Aemilium C. Luscino familiarem fuisse, (sic à patribus accepimus) bis vna cōsules, & collegas in censura, tum etiā cum ijs, & inter se coniunctissimos fuisse Man. Curiū, & Ti. Coruncanium, memoriæ traditum est. igitur ne suspicari quidem possumus, quēquam horum ab amico quippiam cōtendisse, quod contra fidem, contra iusiurandū, contra remp. esset. nam

non est peccādum amicitiæ caussa.

conciliatrix amicitiæ virtutis opinio.

his

simus

aut

Vidimus

hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio interpretaturum non fuisse: cui illi sanctissimi viri fuerint: æque autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatu, & rogare. At vero T. Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minime tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus hostis. Hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. turpis enim excusatio est, & minime accipienda cui in ceteris peccatis, tum si quis contra remp. se amici caussa feciſſe fateatur. et enim eo loco, Fanni, & Scævola, locati sumus, vt nos longe prospicere oporteat futuros casus reip. deflexit enim iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorum. Ti. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnauit: in quidem paucos menses. num quid simile populus R. audierat, aut viderat? hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui quid in P. Scipionem effecerint, sine lachrymis non queo dicere, nam Carbonem quoque, quem modo posuimus, propter recentem pœnam T. Gracchi sustinuimus. de C. Gracchi autem tribunatu quid exspectem, non libet augurari. serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cum semel cœpit, labitur. videtis, in tabella iam ante quanta sit facta labes, primo Gabinia lege, biennio autem post Cassia. videre iam videor populum R. à senatu distractum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi, plures enim

contendisset impetrat.

amicitia prima lex.

deflexit iam

regnauit enim nemo post eiectos reges.

Nasicam.

quoquo modo.

casus est ab Opimio consule.

enim discent, quẽadmodũ hæc fiant, quàm quẽadmodum his resistatur. Quorsum hæc? quia sine socijs nemo quidquam tale conatur.* Præcipiendum est igitur* bonis, vt, si in eiusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, ne existiment ita se alligatos, vt ab amicis in * magna re aliqua in rep. peccantibus non discedant,* improbis autem pœna statuenda est, nec* minor vero ijs, qui secuti erunt alterum, quàm ijs, qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle, quis potentior? qui cum Imperator bello Persico seruitute Græciam * liberasset, propterq́; inuidiã in exsilium pulsus esset, ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit. fecit idẽ, quod viginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus est nemo. itaq; mortem sibi vterque * consciuit. quare talis improborum consensio non modo excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potius omni supplicio vindicanda, vt ne quis sibi concessũ putet, amicũ, bellum patriæ inferentem, sequi. quod quidẽ, vt res ire cœpit, haud scio an aliquando futurum sit. mihi autẽ non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit. Hæc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, amicorũ caussa honesta faciamus, nec exspectemus quidem, dum * rogemur, sed studium semper adsit. cunctatio absit, consilium * liberè dare gaudeamus, plurimum in

Præcipiundũ bonis præcipiendum.

magnam aliquam rem improbis pœna statuenda.

vero

liberauisset aliter Liuius, & Atticus de Corialano: de Themistocle autem Clitarchus, & Stratocles. vide li. de claris orat.

rogemur, studium. verum dare gaudeamus libere.

amicitia amicorum bene suadentium valeat auctoritas: eaq; adhibeatur ad mouendum non modo aperte, sed etiam * acriter, si res postulabit, & adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam. sed nihil est, quod illi non * persequantur suis argutijs, partim fugiendas esse nimias amicitias, ne necesse sit, vnum solicitum esse pro pluribus, satis superq; esse sibi suarum cuiq; rerum curam, alienis nimis implicari molestum esse, commodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cũ velis, vel remittas: * caput enim esse ad beatè viuendum securitatem: qua frui non possit animus, si tanquam parturiat vnus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multo inhumanius: quem locum breuiter perstrinxi paullo ante: præsidij, adiumenti q; caussa, non beneuolentiæ, neque caritatis, amicitias esse expetendas: itaq; vt quisque minimum firmitatis * habeat, minimum q; virium, ita amicitias appetere maximè: ex eo fieri, vt mulierculæ magis amicitiam ũ præsidia quærant, quàm viri, & inopes, quàm opulenti, & calamitosi, quàm ij, qui putantur beati. O præclaram sapientiam. * solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucundius. quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed * re ipsa multis locis repudianda

Non aperte solum, sed acriter etiam monendi.

Sunt amici. persequantur argutius.

Caput est ad beatè viuendum securitas

Haberet.

Solem è mundo tollunt, qui amicitiam è vita tollunt

Re apse.

pudianda est.* neque enim est consentaneum, vllam honestam rem, actionem ve, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. quòd si curam fugimus, virtus fugienda est, quæ, necesse * est, vt cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit, vt bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignauiam fortitudo itaq; videas rebus iniustis iustos maximè dolere, * imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc proprium est* animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profectò cadit, nisi ex eius animo exstirpatam humanitatem arbitremur: quæ caussa est,* cur amicitiam funditus tollamus è vita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem,* & saxum, aut truncũ, aut quiduis generis eiusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est* tum multis in rebus, tum in amicitia tenera, atque tractabilis, vt & bonis amici quasi* diffundatur, & incommodis * contrahatur. quamobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantũ valet, vt tollat è vita amicitiam, non plus, quàm vt virtutes, quia non nullas curas, & molestias afferunt, repudientur. Cum autem* contrahat virtus amicitiam, vt supra dixi, si qua significa-

Securitatis caussa non est honestum negligendum.

Est cum.

Imbellibus.

Animi bene constituti proprium est, lætari bonis rebus, dolere contrarijs.

Vt.

& truncum aut saxum.

Cum.

Diffundatur lætitia.

Contrahatur mœrore.

Contrahit virtus amicitiam.

tio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adiungat: id cum contingit, amor ibi exoriatur necesse est. quid enim tam absurdũ, quàm delectari multis inanibus rebus, vt honore, vt gloria, vt ædificio, vt vestitu, cultuq; corporis, animo autem virtute prædito, ea, qui vel amare, vel,* vt ita dicam, redamari possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem vllam tam alliciat, * & contrahat, quàm * ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, vt bonos boni diligant, adsciscant q; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura. nihil est enim appetentius simili sui, * nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni, & Scævola, cõstat, vt opinor, * bonis inter bonos quasi necessariam benevolẽtiam esse. qui est amicitiæ fons à natura constitutus. sed eadẽ bonitas etiam ad multitudinem pertinet. non est enim inhumana virtus, neq; * superba, quæ etiam populos vniuersos tueri, * eiq; optimè consulere soleat: quod non faceret profectò, si à caritate vulgi abhorreret. Atq; etiam mihi quidẽ videntur, qui vtilitatis causſa fingunt amicitias, amabilissimũ nodum amicitiæ tollere. non enim tam vtilitas parta per amicũ, quàm * amici amor ipse delectat: tũq; illud fit, quod ab amico

excusat verbi nouitatem. nam redamo, inusitatum.

tam trahat. ad amicitiam similitudo afficit.

nec. bonis inter bonos quasi necessaria benevolentia.

immunis neque eis.

plus, quàm vtilitas, delectat amici amor.

mico est profectũ, iucundum, * si cum amore, & studio est profectum: tantumq́, abest, vt amicitiæ propter indigentiam colantur, vt ij, qui opibus, & copijs, maximeq́, virtute præditi, in qua plurimum est præsidij, minimè alterius indigeant, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil vnquam omnino deesse amicis. vbi enim studia nostra viguissent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam opera nostra nec domi, nec militiæ Scipio eguisset? non igitur * vtilitatẽ amicitia, sed vtilitas amicitiam * secuta est. non ergo erunt homines * diuitijs affluentes * audiendi, si quando de amicitia, quam nec vsu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. nam quis est, pro * deũm fidem, atque hominum, qui velit, vt neque diligat quenquam, nec ipse ab vllo diligatur, circumfluere omnibus copijs? atque in omnium rerum abundantia viuere? hęc enim est * tyrannorum vita nimirum: in qua nulla fides, nulla caritas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta, atq; solicita, nullus locus est amicitiæ. quis enim aut eum diligat, quem * metuit, aut eum, à quo se metui * putat? coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus. quòd si fortè, vt fit plerunque, ceciderint, tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum. quod Tarquinium dixisse ferunt, tum, * cum exsul esset, se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quos q, infidos, cũ

si cum studio.

non vtilitatẽ amicitia, sed vtilitas amicitiam sequitur.

consecuta est.

delitijs.

audiendi.

deorum.

tyrannorum vita.

nemo diligit quem metuit. ex quo illud Ennij, Quem metuunt, oderunt, lib. 11. off.

puteti

exulantem se. intellexisse.

iam neutris gratiam referre posset. quanquam
Mirer illa. * miror, in illa superbia, & importunitate si quē-
quam habere potuit. atque vt huius, quem dixi,
Potuerunt. mores veros amicos parare non* potuere: sic mul-
torum opes præpotentium excludunt amicitias
fideles. non enim solum ipsa fortuna cæca est, sed
eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa
est. itaque illi efferuntur fastidio ferè, & contu-
macia: neque quidquam insipiente fortunato in-
tolerabilius fieri potest. Atq; hoc quidem videre
licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus,
Mutari, mores fortuna mutantur. imperio, potestate, prosperis rebus * immutari,
sperniq; ab ijs veteres amicitias, & indulgeri
nouis. quid autem stultius, quàm, vt plurimum
copijs, facultatibus, opibus possint, cetera parare,
Parantur pecunia. quæ* parant, pecuniam, equos, famulos, vestes
Amici, optima vita supellex. egregias, vasa pretiosa, amicos non parare, * op-
timam, & pulcherrimam vitæ, vt ita dicam, su-
pellectilem? etenim cetera cum parant, cui pa-
rent, nesciunt, nec cuius caussa laborent: eius
Quidā Vicit. enim est istorum* quod q;, qui* vincit viribus: a-
micitiarum sua cuiq; permanet stabilis, & certa
possessio, vt, etiam si illa maneant, quæ sunt quasi
dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab
amicis, non possit esse iucunda. sed hæc hactenus.
Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fi-
De amicitia terminū. nes, & quasi termini * diligendi. de quibus tres
Deligendi. video ferri sententias, quarum nullam probo, v-
nam, vt eodem modo erga amicum affecti simus,

quo

quo erga nosmet ipsos, alterā, vt nostra in amicos beneuolentia, illorū erga nos beneuolentiæ pariter, æqualiterq; respondeat, tertiam, vt, quanti quisq; se ipse facit, tanti fiat ab amicis. harū triū sententiarum nulli prorsus assentior. nec enim illa prima vera est, vt quemadmodum in se quisq; sic in amicum sit animatus. quàm multa enim, quæ nostra causſa nunquam faceremus, facimus causſa* amicorū? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquē inuehi, insectariq; vehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. multæ quoq; res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, vt ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac voluntatibus. hoc quidem est nimis exigue, & exiliter ad calculos* reuocare amicitiam, vt par sit ratio acceptorum, & datorum.* ditior mihi, & affluentior videtur esse *vera amicitia, nec obseruare strictè, ne plus reddat, quàm acceperit. neq; enim vendum est, ne quid excidat, aut* ne aliquid in terrā defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia cōgeratur. Tertius verò ille finis* deterrimus, vt quanti quisq;* se ipse faciat, tāti fiat ab amicis. *sæpe enim in quibusdam aut animus abiectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. nō est igitur amici, talem esse in eū, qualis ille in se est, sed potius eniti, & efficere, vt amici iacentem a-

Amicorum causſa multa facimus, quæ nostra non faceremus.

Vocare.

Ditior.

Vera amicitia non obseruat, ne plus reddat quam acceperit.

Ne quid.

Deterrimus.

Sese.

Sæpe in quibusd.

nimum excitet, inducat q; in spem, cogitationem q; meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si prius, * quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat vllam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm eius qui dixisset, ita amare oportere. vt * aliquando esset osurus: nec vero se adduci posse, vt hoc, quemadmodum putaretur, à * Biante dictum esse crederet, qui * habitus esset vnus * è septem, sed impuri cuiusdam, aut ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam reuocantis esse sententiam. quonam enim modo quisquam amicus eius esse poterit cuius se putabit inimicum esse posse? quin etiam necesse erit cupere, & optare, vt quamsæpissimè peccet amicus, quo plures det sibi tanquam ansas ad reprehẽdendum. Rursum autem rectè factis, commodis q; amicorum necesse erit angi, dolere, inuidere. Quare hoc quidem præceptum, cuiuscunq; est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, vt eam diligentiam * adhiberemus in amicitijs comparandis, vt ne quando * amare inciperemus eum quem aliquando odisse possemus. quin etiã, si minus felices in deligendo fuissemus, ferẽdum id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. His igitur finibus vtendum arbitror, vt, cum emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, * consiliorum, & voluntatum sine vlla exceptione communitas, vt etiam

Quod

vt si

Biantis dictũ, ita amare nos oportere, vt aliquando simus osuri. Val. Max. li. 7. c. 3.

sapiens habitus e septem: impuri.

adhibeamus videndum est quem amare incipiamus. putabat Africanus amicorum vitia ferenda.

consiliorum, voluntatum

etiam si qua fortuna acciderit, vt minus iustæ amicorum voluntates sint adiuuandæ, in quibus eorum aut * de capite agatur, aut de fama, dedinandum sit de via, modò ne summa turpitudo sequatur. est enim, * quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet beneuolentiam ciuium, quàm blanditijs, & * assentationibus colligere, turpe est. virtus, quam sequitur caritas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent capras, & oues quot quisque haberet, dicere posse: amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis adhibere * quasi signa quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes deligendi: cuius generis est magna * pænuria: & iudicare difficile est sanè, nisi expertum: experiendum autẽ est in ipsa amicitia: ita præcurrit amicitia iudicium, tollitq; experiendi potestatẽ. est igitur prudẽtis sustinere, vt cursum, sic impetum beneuolentiæ, quo vtamur, quasi * aquis * tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorũ. Quidam sæpe in parua pecunia perspiciuntur, quàm sint leues. quidam autem, quos parua mouere non potuit, * agnoscuntur in magna. si verò erunt ali-

caput agatur aut fama.

est quatenus amicitiæ venia dari possit.

assentando

curam

constantium amicorum magna pænuria.

equis vt in transitu fluminis

cognoscuntur

qui reperti, qui, pecuniam præferre amicitiæ, sordidum existiment: vbi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponant, vt, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera * vis amicitiæ, non multo illa malint? * imbecilla enim natura est ad contemnendam potentiam: quam, etiam si neglecta amicitia consecuti sunt, * excusari se arbitrantur, quia non sine magna caussa sit neglecta amicitia. itaq; veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in ijs, qui in honoribus, req; publicæ versantur. vbi enim * inuenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc vt omittam) quàm graues, quàm difficiles pleriq; videntur calamitatum societates? ad quas, non est facile inuentus, qui descendat. quanquam Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosq; conuincunt, aut si in bonis rebus * contemnunt, aut si in malis * deserunt. qui igitur, vtraque in re grauem, constantem, stabilemq; se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominum genere iudicare debemus, & pæne diuino. firmamentum autem stabilitatis, constantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides est. nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicē præterea, & communem, & consentientem, * id est qui rebus ijsdem moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. neque enim * fidum potest

esse

Ambitio sæpe amicitiam peruertit.

Ius.

Imbecilla natura ad contemnendam potentiam.

Obscuratum iri se arbitrantur.

Istū inuenias.

senarius.

contemnere, leuitatis: deserere, infirmitatis.

& qui reb. fidum non potest esse multiplex ingenium, & tortuosum.

esse multiplex ingenium, & tortuosum. neque vero, qui non iisdem rebus mouetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Adde dum eodem est, vt ne criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eam, quam iam dudū tracto, constantiam. ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse. est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, hæc duo tenere in amicitia, primum, ne quid fictum sit, neue simulatum, (aperte enim vel odisse, magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam) deinde non solum ab aliquo * oblatas criminationes * repellere, sed ne ipsum quidē esse suspicionem, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suauitas quædam, oportet, sermonum atque morum, haud quaquam mediocre condimentum amicitiæ. tristitia autem, & in omni re seuritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem, facilitatemq; proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis, nunquādo amici noui, digni amicitia, veteribus sint anteponendi, vt equis vetulis teneros anteponere solemus. indigna homine dubitatio. non enim * amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. veterrimæ quæque (vt ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suauissimæ. ve-

Mouetur naturaque.

Bonus vir duo teneat in amicitia.

Allatas. Depellere.

Abest ab amicitia seueritas.

multi modij salis simul edendi, vt expleatur munus amicitiæ.

rumq; illud est, quod vulgo dicitur, multos * modios salis simul edendos esse, vt amicitiæ munus expletum sit. nouitates autem, si spem afferunt, vt tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conseruanda est: maxima est enim vis vetustatis, & consuetudinis.

Quia ipso equo.

* atque in ipso equo, cuius modo mentionem feci, si nulla res impediat, nemo est, qui non eo quo consuevit, libentius vtatur, quàm * intrectato, & nouo. nec * modo in hoc, quod est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt * inanimata, consuetudo valet, cum * locis etiam ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed * maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori. sæpe enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis in nostro, vt * ita dicam, grege. nunquam se ille Philo, nũquam Rupilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quinctum vero * Maximum, fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, * quod is ameibat ætate, tanquam superiorem colebat, suosq; omnes per se esse posse ampliores volebat. quod * faciendum, imitandumq; est omnibus, vt, si quam præstantiam virtutis, ingenij, fortunæ consecuti sunt, impartiant eam suis, communicentq; cum proximis: vt, si parentibus nati * sunt humilibus, si propinquos habeãt imbecil-

intractato vero.

inanima locis ipsis

maximum est in amicitia superiorem parem esse inferiori.

etiam

fratrem eiusdem Paulli filium, sed à Q. Fabio Max. adoptatum.

faciundum

sint

imbecilliores vel animo, vel fortuna eorum. augeant opes, eisq; honori sint, & dignitati: vt in fabulis, qui aliquandiu, propter* ignorantiam stirpis, & generis, in famulatu fuerint, cum cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filij inuenti: retinent tamen caritatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerũt. quod quidem est multo profecto magis in veris patribus, certisq; * faciendum.* fructus enim ingenij, & virtutis, omnisq; præstantiæ tum* maxime capitur, cum in proximum quemq; confertur. Vt igitur ij, qui sunt in * amicitia coniunctionisq; necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic* inferiores dolere non debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum plerique aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant, eoq; magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,* aut amice, & cum labore aliquo suo factum queant dicere. odiosum sanè genus hominum officia exprobrantium: quæ meminisse debet is, in quem collata sunt, non commemorare, qui contulit. quamobrem, vt ij, qui superiores sunt, submittere se debent in amicitia, sic quodam modo inferiores extollere. sunt enim quidam, qui molestas amicitias faciunt, cum ipsi se contemni putant. quod non fere contingit nisi ijs, qui etiam contemnendos se arbitrantur: qui hac opinione non modo verbis, sed etiam opere leuandi sunt, tantum

ignorationem

faciundum fructus virtutis est caritas.

per maximum amicitia

inferiores dolere non debent, se ab amicis aliqua præstantia superari

& odiosum genus hominum officia exprobrantium.

quantũ amicu tribuendũ.

autem cuique tribuendum est, primum, quantum ipse efficere possis, deinde etiam, quantum ille, quem diligas, atque adiuues, possit sustinere. non enim tu possis, quantumuis licet excellas, omnes tuos ad honores amplissimos perducere: vt Scipio P. Rupilium potuit consulem efficere, * fratrem eius Lucium nõ potuit, quòd si etiam possis quibuis deferre ad alterum, videndum est tamen, quid ille possit sustinere. Omnino * amicitiæ, corroboratis iam, confirmatisq́, & ingenijs, & ætatibus, iudicandæ sunt: neo, si qui ineunte ætate venandi, aut pilæ studiosi fuerint, eos habere necessarios oportet, quos tum eodem studio præditos dilexerunt. isto enim modo nutrices, & pædagogi iure vetustatis plurimum beneuolentiæ postulabunt: qui negligendi quidem non sunt, sed alio quodam modo colendi. aliter enim amicitiæ stabiles permanere non possunt. * dispares enim mores dispariæ studia sequuntur. quorum dissimilitudo dissociat amicitias. nec ob aliam causam vllam boni improbis, improbi bonis amici esse non possunt, nisi quòd tanta est inter eos, quanta maxima potest esse, morum, studiorumq́, distantia. Rectè etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intemperata quadam beneuolentia, quod persæpe fit, impediat magnas * vtilitates amicorum. nec enim (vt ad fabulas redeam) Troiam Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis

Thusc. 4. & Plu. lib. 7. c. 16.

Amicitia, corroboratis ingenijs, & ætatibus iudicanda.

Dispares mores dispariæ studia sequũtur.

Vtilitates amicorum impediendæ non sunt.

lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset: & sæpe incidunt magnæ res, vt discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd desiderium non facile* ferat, & infirmus est, mollisq; natura, & ob eam ipsam caussam in amicitia parum iustus. Atque in omni re* considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis non nunquam necessaria. iam enim à sapientum familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. tales igitur amicitiæ sunt remissione vsus eleuandæ, &, vt Catonem* dicere audiui,* dissuendæ magis, quàm* discindendæ sunt, nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit, vt neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, vt non statim alienatio, disiunctioq;* facienda sit. sin autem morum, aut studiorum commutatio quædam, vt fieri solet, facta erit, aut in reip partibus dissensio intercesserit, (loquor enim, vt paullo ante dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitijs) cauendum erit, ne non solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. nihil enim turpius, quàm cum eo bellum gerere,* quicum familiariter vixeris. ab amicitia Q. Pompeij eo nomine se remouerat, vt

ferat, is considerandum, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari.

dissuunda dissuenda amicitia, non discindenda discindunda, nisi faciunda

nihil turpius, quam inter quos fuerit amicitia, inimicitias ex oriri.

quocum.

scitis, Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro * Metello. utrumque egit graviter, auctoritate, & offensione animi non acerba. quamobrem primum dãda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, vt extinctæ potius amicitiæ, quam oppressæ * videantur. Cauendum vero * est, ne etiam in graues inimicitias conuertant se amicitiæ: * è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur: quæ tamen si tolerabiles erunt, * ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ * tribuendus est, vt is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. Omnino omnium horum vitiorum, atque incommodorum vna cautio est, atque vna prouisio, vt * ne nimis citò diligere * incipiamus, néve indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest caussa, cur diligantur. * rarum istud genus: & quidem * omnia præclara rara, nec quidquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni * ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit, & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque * pulcherrima illa, & maxime * naturali carent amicitia, per se, & propter se * expetenda. nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc vis amicitiæ qualis, & quanta sit. ipse enim se quisque diligit, non vt aliquam

Macedonico: collega autem Scipionis, & Lælij in auguratu.

esse etiam in gra.

ex quibus

ferenda tribuundus

ne nimis cito diligere incipiamus.

incipiant

Rarum genus omnia præclara rara, Græcum adagium.

ex parte perfectum

pulcherrima est amicitia, quæ per se, & propter se expetitur.

naturabili expetita

quam à se *ipso mercedem exigat caritatis suæ, sed quòd per se sibi quisque carus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. est* enim is amicus quidem, qui est tanquam * alter idem. quòd si hoc appareat in bestijs, volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris, primum, vt se ipsæ diligant, (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, vt requirant, atque appetant, ad quas se applicent eiusdem generis animantes, idq; faciunt cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quanto id magis in homine fit natura? qui & se ipse diligit, & alterum * acquirit, cuius animum ita cum suo * commisceat, vt efficiat pæne vnum ex duobus? Sed plerique * peruersè, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæq; ipsi non tribuunt amicis, hæc ab ijs desiderant. par est autem, primum, ipsum esse virum bonum, tum, alterum similem sui quærere. in *talibus ea, quam iam dudum * tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cum homines beneuolentia coniuncti, primum cupiditatibus ijs, quibus ceteri seruiunt, imperabunt, deinde æquitate, iustitiaq; gaudebunt, omniaq; alter pro altero suscipiet, neque quidquam vnquam, nisi honestum, & rectum, alter ab altero postulabit, neq; solum colent * se inter se, ac diligent, sed etiam verebuntur. nam

ipse

enim is quidem amicus tanquam alter idem.

anquirit

misceat.

vitium in amicitia.

in quibus amicitia stabilitas confirmari possit.

tractabamus

colent inter se

verecundia maximum est amicitiæ ornamentum.

* maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. itaq; in ijs pernitiosus est error, qui existimant libidinum, peccatorumq; omnium patere in amicitia licentiam. virtutum enim amicitia adiutrix à natura data est non

non vitiorum comes, sed virtutum adiutrix amicitia est.

* vitiorum comes: vt quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, peruenire, cõiũcta, & consociata cum altera perueniret. quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus, beatissimusq; comitatus. hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque iucunditas, vt, cum hæc adsint, beata vita sit. & sine his esse non possit. quod cum optimum, maximumq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est: sine qua neque amicitiam, neque vllam rem expetendam consequi possumus. ea vero neglecta, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. Quocirca, (dicendum est enim sæpius)

cum indicaueris, diligere oportet, non, cum dilexeris, indicare.

* cum indicaueris, diligere oportet, non, cum dilexeris, indicare. sed, cum multis in rebus negligentia plectimur, tũ maxime in amicis & deligendis, & colendis. præposteris enim vtimur consilijs, & acta agimus: quod vetamur veteri prouerbio. nam implicati vltro & citro vel vsu diuturno, vel etiam officijs, repentè in medio

cursu

cursu amicitias, exorta aliqua offensione, * dirumpimus. quo etiam magis vituperanda est rei * maxime necessariæ tanta incuria. una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius vtilitate omnes vno ore consentiunt. * quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque * ostentatio esse * dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo contentos tenuis victus, cultusq; delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnunt, vt nihil inanius, nihil esse leuius existiment? * itemq; cetera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. de amicitia omnes ad vnum idem sentiunt, & ij, qui ad remp. se contulerunt, & ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur, & ij, qui suum negotium gerunt * otiosi, postremo ij, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia * vitam esse nullam, si modò velint aliqua ex parte liberaliter viuere. * Serpit enim nescio quo modo per omnium * vitam amicitia, nec vllam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quin etiam, si quis ea asperitate est, & immanitate naturæ, vt * congressus, societatemq; hominum fugiat, atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus, tamen is pati non possit, vt non acquirat aliquem, apud quem euomat virus acerbitatis suæ. atque hoc maximè indicaretur, si quid tale

dissumpimus

tam max.

namque à mul.

virtus à quibusdam ostentatio dicitur.

conceditur

item cetera qua

otiose

sine amicitia vitam esse nullam, omnes consentiũt

serpit amicitia per omnium vitam.

vitas

congressus & hominum fugiat.

posset cõtingere, vt aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine vspiam collocaret, atq; ibi suppeditans omniũ rerum, quas natura desiderat, abundantiam, & copiam, hominis omnino * aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset? cuiq; non auferret fructum voluptatum omniũ solitudo? verum * igitur illud est, quod à Tarentino Archyta, * vt opinor, dicti solitum, nostros senes commemorare audiui, ab alijs senibus auditum, si quis * cælum ascendisset, naturam q; mundi, & pulchritudinem syderum perspexisset, insuauem illam admirationem ei fore, quæ iucundissima fuisset, nisi aliquem, cui narraret, habuisset. sic * natura solitarium nihil amat: semper q; ad * aliquod tanquam adminiculũ annititur: quod in amicissimo quoq; dulcissimum est. sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, * ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. est enim varius, & multiplex vsus amicitiæ, multæ q; caussæ suspicionum, offensionum q; dantur. quas tum euitare, tum * eleuare, tum ferre sapientis est. vna illa subleuanda offensio est, vt & vtilitas in amicitia, & fides retineatur. nam & monẽdi amici sæpe sunt, & obiurgandi: & hæc * accipienda amice, cũ benevole fiunt, sed nescio quo * modo verum est, quod in Andria * familiaris meus Terentius dixit:

aspiciendi

ergo Architæ dictum contra solitudinem. in calum

natura solitarium nihil amat. aliquid

anquirat, desideret

pro, minuere, vt alibi.

accipienda modo hoc est adeo familia-, vt à La

Obse-

Obsequium amicos, veritas odium parit,

Molesta* veritas est, siquidem ex ea nascitur odium, quod est venenum amicitiæ: sed obsequiũ multo molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit: maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudẽ obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habẽda ratio, & diligentia est, primũ vt monitio acerbitate, deinde* obiurgatio contumelia careat. in obsequio autem (quoniam Terentiano verbo* libenter vtimur) comitas adsit, assentatio, vitiorũ adiutrix, procul amoueatur, quæ non modo amico, sed ne libero quidem digna est. aliter enim cũ tyranno, aliter cum amico viuitur. cuius autem aures clausæ veritati sunt, vt ab amico* vera audire* nequeant, huius salus desperanda est. sciti est enim illud* Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. atq; illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eam molestiam, quam* debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua* debent carere. peccasse enim se, non anguntur, obiurgari, molestè ferunt. quod* contra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere. Vt igitur & monere, & moneri propriũ est veræ amicitiæ: & alterũ libere facere, non aspere, alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitia* pestem esse maiorem, quàm adula-

lio scripta putentur, qua Terentij nomine comœdia circumferuntur.

Cic. ad Att. lib. 6.

veritas siquidem.

vt obiurg. luculenter

verum nequeat,

Catonis dictum contra assentatores.

debeant debeant

id idem locutus est in extremo de senectute.

pestis in amicitia nulla maior

assẽ

blanditiam

tionem,* blanditias,assentationem. quamuis enim multis nominibus est hoc vitium notandũ,

voluptatem

leuium hominum, atque fallacium, ad* voluntatem loquentium omnia,nihil ad veritatem. cũ autem omnium rerum simulatio est vitiosa,(tollit* enim iudicium veri,idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè. delet enim veritatẽ,

etiam

sine veritate nomen amicitiæ valere non potest.

* sine qua nomen amicitiæ valere non potest. nã cum amicitia vis sit in eo,vt vnus quasi animus fiat ex pluribus: qui fieri* potuit, si* nec in

fieri id pot. ne quoque

vno quidem* vnus animus erit idem semper, sed varius,commutabilis,multiplex? quid enim potest esse tam flexibile,tam deuium, quàm animus eius, qui ad alterius non modò sensum, ac

voluptatem

* voluntatem, sed etiam vultum, atque nutum conuertitur?

Negat quis,nego: ait aio. postremo imperauí egomet mihi
Omnia assentari:

Vt ait idem Terentius: sed ille sub Gnatonis persona: quod amici genus adhibere,omnino leuitatis est.multi autem Gnathonum similes cum sint,* loco,fortuna,fama superiores, horum est assentatio molesta, cum ad vanitatem accessit auctoritas. secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibita diligẽtia,quam omnia fucata, & simulata à sinceris, atq; veris. concio,quæ ex imperitissimis constat,tamen indicare solet,quid interfit inter popularem,id est assentatorem,

pro dignitate posuit, vt in epist. ad Terentiam. Videte quid ali a faciant isto loco femina.

sentatorem, & leuem ciuem, & inter constantem, seuerum, & grauem. Quibus blanditijs C. * Papirius consul nuper insuebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis pl. reficiendis? dissuasimus nos. sed nihil de me. de Scipione dicam * libentius. quanta * illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maiestas, vt facile ducem pop. Rom. non comitem diceres. sed assuistis, & est in manibus oratio. itaque lex popularis suffragijs populi repudiata est. Atque (vt ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino coss. quàm popularis lex de Sacerdotijs C. Licinnij Crassi * videbatur. cooptatio enim collegiorum ad populi * beneficium transferebatur. atque is primum instituit in forum versus agere cum populo. tamen illius vendibilem oratorem religio deorum immortalium, nobis * defendentibus, facilè vincebat. atq; id actum est prætore me, quinquennio ante, quàm consul fierem. itaque re magis, quàm auctoritate, causa illa defensa est. quòd si in * scena, id est in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum, & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi, vt dicitur, apertum pectus videas, tuumq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut * amari possis, cum id quàm verè fiat, ignores. quanquam ista as-

Papirius nuper

lubentius, illa

iubebatur vt populus sacerdotes crearet, cum ea potestas antea ipsorum sacerdotum fuisset. vide lib. nostrum de legibus.

deferentib.

scena in qua

amari, cum

sentatio, quanuis perniciosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, vt is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. omnino est * amans sui virtus: optimè enim se ipsa nouit, quamq; amabilis sit, intelligit. ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. virtute enim ipsa non tam multi prædìti esse, quàm videri volunt. hos delectat assentatio: his fictus ad * eorum voluntatem sermo cum adhibetur, orationem illam vanam testimonium esse laudum suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites gloriosi.

amans sui virtus est.

ipsorum

scharius ex Eunucho Terentij.

* Magnas verò agere gratias Thais mihi? Satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit, semper auget assentatio id, quod is, cuius ad voluntatẽ dicitur, vult esse magnum. quamobrem, quanquam blanda ista vanitas apud eos valet, qui ipsi illam allectant, & inuitant: tamen etiam grauiores, constantioresq; admonendi sunt, vt animaduertant, ne callida assentatione capiantur: * apertè enim adulantẽ nemo non videt, nisi qui admodum est excors: callidus ille, & occultus ne se insinuet, studiosè cauendum est. nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui * aduersando sæpe

duplex assentatio, aperta, & occulta

etiam

pe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vinciq; se patiatur, vt is, qui illusus sit, plus vicisse videatur. quid autem turpius quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: vt in * Epicureo,

Hodie me ante omnes comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissimè:

legendum puto, Epiclero, Cacilij comœdia.

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improuidorũ, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominũ, id est sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leues amicitias defluxit oratio. quamobrem ad illa prima redeamus, eaq; ipsa cõcludamus aliquando. Virtus inquam, C. Fanni, & tu Q. Muci, & conciliat amicitias, & conseruat. in ea est enim cõuenientia rerum, * in ea constantia, quæ cum se extulit, & ostendit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se admouet, vicissimq; accipit illud, quod in altero est. ex quo eorum exardescit siue amor, siue amicitia. vtrumq; enim dictum est ab amando: amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla vtilitate quæsita: quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitia, etiam si tu eam minus secutus sis. hac nos adolescentes benuolentia senes illos L. * Paullum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. hæc etiam magis elucet inter æquales, vt inter me, &

vide Prisc. l. 6. & 10. sunt autem, qui sequuntur, Caciliũ versus.

vide in Catone.

virtus conciliat, & conseruat amicitias.

in ea stabilitas

patrem Scipionis.

Lucij fratrĕ, de quo in Bruto, & ad Att. li. 13. vt

Scipionem, & L. Furium, P. Rupilium, Sp. * Mũmium: viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus, vt in veſtra, * & Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adoleſcentis P. Rutilij, & A. Virginij familiaritate delector. Quoniamq; ita ratio comparata eſt vitæ, naturæq; noſtræ, vt alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum eſt, vt cum æqualibus poſſis, quibuſcum tanquam * è carceribus emiſſus ſis, iiſdem ad calcem, vt dicitur, peruenire: ſed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; ſunt, ſemper aliqui acquirendi ſunt, quos diligamus, & à quibus diligamur. caritate enim, benenolentiaq; ſublata, omnis eſt è vita ſublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubitò ereptus, viuit tamen, ſemperq; viuet. virtutem enim amaui illius viri, quæ exuncta non eſt: nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui: ſed etiam poſteris erit clara, & inſignis. nemo vnquam animo, aut ſpe maiora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam, atq; imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut * natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. in * hac mihi de rep. * conſenſus, in hac rerum priuatarum conſilium, in * hac requies plena oblectationis fuit. nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audiui ex eo ipſe, quod nollem

à carce.

res humana fragiles, caducæ ſunt.

à quo ſunt animi quoque bona.

perfecta amicitia deſcriptio.

ſunt

ea

nollem. vna domus erat, idem victus, iisq; communis, neque solùm militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nam quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium, tempus q; contriuimus. quarum rerum recordatio, & memoria si vna cum illo occidisset, desiderium coniunctissimi * viri, atque amantissimi ferre * nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, aluntur q; potius, & augentur cogitatione, & memoria *, & si planè illis orbatus essem, magnum tamen * afferret mihi ætas ipsa solatium. diutius enim iam in hac desiderio esse non possum: omnia autem breuia tolerabilia esse debent, etiam si magna * sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. vos autem hortor, vt ita virtutem locetis, * sine qua amicitia esse non potest, vt, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

atque amantiss. viri quando illa cum ipse mihi essent prorsus erepta mea affert

sint.

sine virtute amicitia esse non potest.

M. T. CIC.

PARADOXA SEX, AD M. BRVTVM.

Fratrem Seruilia, Bruti matris: qui postea cum se Vtica occidisset, Vticensis est appellatus. nunc autem viuere videtur, cum haec Cicero scribit.

ANIMADVERTI, Brute, sæpe *Catonem, auunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc vsu forensi, & publico, sed dicendo consequi tamen, vt illa etiam populo probabilia viderentur, quod eo magis est illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos ea philosophia plus vtimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur, ea quæ non multum discrepant ab opinione populari: Cato autem, perfectus, mea sententia, Stoicus, & ea sentit, quæ non sane probantur in vulgus, & in ea hæresi est, quæ nullum sequitur florem orationis, neque dilatat argumentum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tã horridum, tã incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiã audacius, quam ille ipse, de quo loquor. Cato enim dũtaxat de magnitudine animi, de cõtinentia, de*

morte

morte, de omni laude virtutis, de dijs immortalibus, de caritate patriæ Stoice ſolet, oratorijs ornamẽtis adhibitis, dicere. ego* vero tibi illa ipſa, quæ vix in gymnaſijs, & in otio Stoici probant, ludens conieci in communes locos. quæ quia ſunt admirabilia, contraq́, opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, poſſent ne proferri in lucem, id eſt in forum, & ita dici, vt probarentur, an alia quædã eſſet erudita, alia popularis oratio. eoq́, ſcripſi libentius, quòd mihi iſta, παράδοξα quæ* appellantur, maximè videntur eſſe* Socratica, longeq́, veriſſima. Accipies igitur hoc paruum opuſculum, lucubratum his iam contractioribus noctibus: quoniam illud maiorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. & deguſtabis genus hoc exercitationũ mearum, quibus vti conſueui, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis θετικὰ, ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamẽ opus in apertũ vt referas, nihil poſtulo. non enim eſt tale, vt in arce poni poſſit, quaſi illa* Minerua Phidiæ: tale tamen eſt, vt ex eadem officina exiſſe videatur.

Quod attinet ad opiniones, verum adhibitis oratorijs ornamentis, dicendo conſequitur, vt illa etiam populo probabilia videãtur.

autem. appellant non modo Stoica.

ex ebore Plinii, 34. c. 8

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

Quòd ſolum bonum, honeſtum.

Vereor, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu, depromptæ hæc videatur oratio: dicam tamen, quod ſentio: & dicam breuius quam res tãta dici poſſit. Nunquam* mehercule ego neque* pecunias

mehercle ego

pecunias M. Crassi, tecta L. Lucilli, opes & imperia Cn. Pompeij.

istorum neque *tecta magnifica, neque *opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates in bonis rebus *esse numerandas duxi, quippe cum viderem, *homines his rebus circũfluentes ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent. neque enim vnquam explentur, nec satiatur cupiditatis suis: neque ea solum, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem cõtinentissimorum hominum maiorum nostrorum sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla, & communibilia, pecuniæ *membra solo verbo *bona putauerint appellanda, cum re, ac factis longe aliter *indicauissent. potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia videmus, vt etiam improbi habeant, & obsint probis. Quamobrem, licet irrideant, si quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quàm vulgi opinio. neq; ego *vnquam illum bona perdidisse dicam, *si quis pecus, aut supellectilem amiserit. necnon sæpe laudabo sapientem illum, Thalem, vt opinor, qui numeratur *inter septem: cuius cum patriam Prienem cepisset hostis, ceteriq; ita fugerent, vt multa de suis *rebus secum asportarent, cum esset admonitus à quodam, vt idem ipse faceret, ego vero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiam

membra verbo.

bona nõ rectè dicuntur, quæ fortuna tribuit.

indicauissent.

vnquam bona.

si quis

in

rebus asportarent.

etiam bona. Quid est igitur, quærere aliquis, *bonum? si quid recte fit, & honeste, & cum virtute, id bene fieri vere dicitur, & quod rectum, & honestum, & cum virtute est, id solum opinor bonum. Sed hæc videri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorum lentius disputantur: vita, atque factis *illustranda sunt summorum virorum hæc, quæ verbis subtilius, quàm satis est, disputari videntur. Quero enim à vobis, num vllam cogitationem habuisse videantur ij, qui hanc rempub. tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atque argenti ad auaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut supellectilis ad delitias, aut opularum ad voluptates. ponite ante oculos vnumquemque regum. vultis, incipiam à Romulo? vultis post *liberam ciuitatem, ab ijs ipsis, qui liberauerunt eam? Quibus tandem Romulus gradibus ascendit in *cœlum? ijs me, quæ isti bona appellant, an rebus gestis, atque virtutibus? Quid *autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capides, ac fictiles vrnulas fuisse, quàm filicatas aliorum pateras, arbitramur? omitto reliquos. sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. *Brutum vero si quis roget, quid egerit in patria liberanda: si quis reliquos item eiusdem consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint. nũquid existat, cui voluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officiũ fortis, & magni viri, quidquã aliud

bonum quæ sit.

exempla rem illustrant.

liberatam

quia subito extinctus, non apparuit, ascendisse in cœlum creditus est.

Brutum si qui

propositum fuisse videatur? quæ res ad necem Porcenæ Q. Mucium impulit, sine vllaspe salutis suæ? quæ *vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Decium, quæ filium *denouit, *ac immisit in armatas hostium copias? quid continentiæ C. Fabricij? quid tenuitas victus Man. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium aduentũ *corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abundamus. *an putamus quenquam horum cogitasse quidquam in vita sibi expetendum, nisi quod laudabile esse, & præclarum videretur? veniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ, & iam vel ipsi iudicent, vtrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro, & argento, qui *Corinthijs operibus abundant, an C. Fabricij, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, *similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci solent, vt in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte tenent, accurateq; defendunt, voluptatem esse *summum bonum: quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. tu, cum tibi sine deus, sine mater, vt ita dicam, rerũ omnium

vis Coclitem.

denouauit. atque

vide quam eleganter eandem rem expresserit. lib. de senect.

cogitasse

ex are Corinthio post ipsã Corinthum à L. Mummio euersam.

quod senserat Epicurus.

natura

natura dederis animum, quo nihil est præstantius, neque diuinius, sic te ipse abijcies, atq; prosternes, vt nihil inter te, & quadrupedem aliquem putes interesse? quidquam ne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facias? vt enim quisque est maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime. neque est vllum bonum, de quo nõ is, qui id habeat, possit honeste gloriari: quid autem est horum in voluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem virum? an quisquam in potiendis voluptatibus * gloria sese, & prædicatione effert? Atqui si voluptas, quæ plurimorum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habenda non est, eaq; quo est * maior, eo magis mentem ex sua sede, & statu dimouet: profecto, nihil est aliud bene, & beate viuere, nisi honeste, & recte viuere.

voluptas homini cũ brutis communis est.

≠ facit?

gloriando.

voluptas quo maior, eo turpior,

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

Quòd se ipsa contenta virtus ad beate viuendum.

Nec vero ego M. Regulũ ærumnosum, nec infelicem, nec miserum vnquam putaui. non enim magnitudo * animi eius cruciabatur à Pœnis, nũ grauitas, nõ fides, nõ constantia, non vlla virtus, non denique animus ipse, qui, eo virtutum præsidio * munitus, tanto q; comitatu circũseptus, cum corpus eius * caperetur * capi certe ipse nõ potuit. Caium vero Marium vidimus: qui mihi secũdis in rebus vnus ex fortunatis hominibus, in * ad-

lib. 3. de fin. in extremo.

abest m al.

caperetur capi

quas constantissime pertulit.

uersis vnus ex summis viris videbatur; quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat. nomen tantum virtutis vsurpas: quid ipsa valeat, ignoras. nemo potest nõ *beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quiq́, in se vno sua ponit omnia.* cuius autẽ spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna, huic nihil potest esse certi, nihilq́, quod exploratum habeat *permansurum sibi, ne vnum quidem diem. eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis, aut exsilij minis. mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate, ne recusanti quidem euenerit, *non modo repugnanti. quid enim ego laboraui, aut quid egi, aut in quo euigilauerunt curæ, & cogitationes meæ, siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, *vt in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas; neque inimicorum labefactaret iniuria? Mortem ne mihi minitaris, vt omnino ab hominibus, an exsilium, vt ab improbis demigrandum sit? mors terribilis est ijs, quorum cum vita omnia extinguuntur, non ijs, quorum laus emori non potest: exilium * autem terribile illis, quibus quasi circumscriptus est habitandi locus, non ijs, qui omnem orbem terrarum vnam vrbem esse ducunt. te miseriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te *torquent: tu dies, noctesq; cruciaris, cui nec satis est, quod est, & id ipsum, quod habes,

beatus qui sit cui incerta, & instabilia. fortuna bona.

pro, nedum. sic locutus est & in epistola ad Lẽtulum, lib. 1. fam vbi vide nostra scholia, præterea sic habet lib. scriptus doctissimi viri Caroli Sigonij. vt eo. autem ijs

torquentur.

habes, ne non diuturnum sit futurum, times: te conscientiæ stimulant malefictorum tuorum: te metus exanimant iudiciorum, atque legum: quocunque adspexisti, vt furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te *respirare non sinunt. Quãobrem vt* improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic* bonus vir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest: nec vero, cuius virtus, moresq́; laudandi sunt, eius nõ laudãda vita est: neque porro fugienda vita, quæ laudãda est: esset autem fugiẽda, si esset misera. Quamobrem, quidquid est* laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

aspirare

vbi non sit felicitas: vbi non sit miseria.

quidquid laudabile, idem expetendum.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρήματα.

Quòd æqualia peccata.

Nec enim peccata rerum euentu, sed vitijs hominum metiẽda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, vnum est. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris* inscitia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota, dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili virgine, peccauit vero nihilo minus: si quidem est, peccare, tanquam transire lineas: quod cum feceris, culpa comissa est: quàm longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeundi culpam nihil perti-

Parua, inquit, est res: at magna culpa: peccatur enim semper ex inscitia, vel ex incontinẽtia.

inscientia.

net peccare certè licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. id si * nec maius, nec minus unquam fieri potest: (quoniam in eo est peccatum, si non licuit, quod semper unum, & idem est) quæ ex eo peccata nascantur, æqualia sint oportet. quòd si virtutes pares sunt inter se: paria esse etiam vitia necesse est. atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorẽ posse fieri, * facilè potest persuaderi. An virum bonum * dices, quo depositum nullo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus * non idem fecerit? aut temperantem, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? una virtus est consentiens cum ratione, & perpetua constantia. nihil huic addi potest, quo magis virtus sit, nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. etenim si bene facta, rectè facta sunt, & nihil recto rectius: certè * nec bono quidem melius quidquam inueniri potest. sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: siquidem prauitates animi rectè vitia dicuntur. atqui, quoniam pares virtutes sunt, rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur, paria esse debẽt: itemq; peccata, quoniam ex vitijs manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, * inquis, ista sumis, metuebã, ne, à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto modo. bene hercule narras.

siquidem

pares inter se virtutes.

facillime semel enim qui peccat, vir bonus non est, quacunque in re peccet.

pondo auri

nec

prauitates animi sunt vitia.

inquit

uas, nam istum doctum, & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamen quæro ex te, (*quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) verum *potius de bonis est quærendum, quid baiuli, atque operarij, an quid homines doctissimi senserint, præsertim cum hac sententia non modo vereor, sed ne vtilior quidem hominũ vitæ reperiri vlla possit. quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quã si senserint, nullum in delictis esse discrimen? æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus *inferant? quamcunq; in domum stuprum intulerint, eandem esse labem libidinis? Nihil ne igitur interest (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? Nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, non facile possunt. patrem vita priuare, si per se scelus est: *Saguntini, qui parentes suos liberos emori, quàm seruos viuere, maluerunt, paricidæ fuerunt. ergo & parenti nõ nunquam adimi vita sine scelere potest: & seruo sæpe sine iniuria non potest. caussa igitur hæc, non natura, distinguit: quæ quãdo alteri accessit, id fit propensius: si vtrique adiuncta sit, paria fiant necesse est. illud tamẽ interest, quòd in seruo necando, si *adsit iniuria, semel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur: violatur is, qui procreauit, is, qui aluit, is, qui erudiuit, is, qui in sede, ac domo, atque in rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eoq; pœna maiore di-

contendamus, licet. nõ enim pugnis inter nos, sed verbis res agitur.

bonis est quarendum

afferant

ab Hannibale obsessi.

id fit

gnus est. sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna, sed quantum cuique liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, *scelus esse: quidquid nõ licet, *nefas putare debemus. etiam ne in minimis rebus? etiam: siquidem rerum modum fingere non possumus, animorum tenere possumus. histrio si paullo se mouit extra numerum, aut si versus pronuntiatus est syllaba vna breuior, aut longior, exsibilatur, & exploditur: in vita, quæ omni gestu moderatior, omni versu aptior esse debet, vt in syllaba, te peccare dices? poëtam non audio in nugis: in vitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetientem suis: quæ si visa sint breuiora, leuiora qui possunt videri? cum, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis: perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse videatur.

*scelus, quod non oportet: nefas, quod non licet.

ὅτι πάντες οἱ μαροὶ μαίνονται.

Quòd omnes stulti insaniunt.

Ego* vero te non stultum, vt sæpe, non improbum, vt semper, sed dementem, & insanum rebus* addicam necessarijs. Sapientis animus magnitudine consilij, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, vt manibus, sepsus, vincetur, & expugnabitur? qui nec ciuitate quidem pelli potest. quæ est enim ciuitas? omnis ne conuentus* ferorum, & immanium? omnis ne etiam fugitiuorum, ac latro-

*contra P. Clodium.

id est probabo. sic etiam exponit Festus hoc verbum.

etiam furorũ

ronum congregata vnum in locum multitudo? certe negabis. non igitur erat illa tum ciuitas, * cum leges in ea nihil valebant: cum iudicia iacebãt: cum mos patrius occiderat: cum, ferro pulsis magistratibus, senatus nomen in rep. nõ erat. prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ coniurationis, à Catilinæ furijs ad tuum scelus, furoremq; conuersæ, non ciuitas erat. itaq; pulsus ego ciuitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in ciuitatem sum, cum esset in rep. * consul, qui tum nullus fuerat: esset senatus, qui tum occiderat: esset consensus populi * liberi: cum esset iuris, & æquitatis, quæ vincula sunt ciuitatis, repetita memoria. * At vide, quàm ista tui latrocinij tela cõtempserim. iactam, & immissam à te nefariam in me iniuriam semper duxi, peruenisse tamen ad me nunquam putaui, nisi forte, cum * parietes disturbabas, aut cum tectis scelleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. nihil neq; meum est, neq; cuiusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, cõsilia, quibus resp. * inuicta stat: si huius æterni beneficij immortalem memoriam deleuisses: multo etiam magis, si illam mentem, vnde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec feceris, nec facere potuisti,

imaginem ostendit illius temporis, cum à Clodio tribuno pl. ciectus est.

P. Lentulus, auctor, & princeps in reuocando Ciceronem.

liberi: esset Ac vid.

euersa enim domus Ciceronis est in Palatio, de qua queritur sæpe in orationib^b.

te inuictissimum

reditum mihi glorioſum tua dedit iniuria, non exitũ calamitoſum. ergo ego ſemper * ciuis eram, & tum maxime, cum meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, vt ciuis optimi, * commendabas; tu ne nunc quidem es ciuis, niſi forte idem hoſtis, & ciuis eſſe potes, an tu ciuem ab hoſte natura, ac loco, non animo, factiſq; diſtinguis? * eadem in foro feciſti: armatis latronibus templa tenuiſti: priuatorum domos, ædesq; ſacras incendiſti. cur hoſtis Spartacus, ſi tu ciuis? potes autem eſſe tu ciuis, propter quem aliquando ciuitas non fuit? Et me exſulem, * tuo nomine, adpellas? cum omnes meo diſceſſu exſulaſſe remp. putent. nunquam ne, homo amentiſſime, te circumſpicies? nunquam ne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare? neſcis, * exſilium ſcelerum eſſe pœnam, meum illud iter ob præclariſſimas res à me antegeſtas eſſe ſuſceptum? omnes ſcelerati, atq; impij, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exſilio affici volunt, exſules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. an, cum omnes leges te exſulem eſſe iubeant, non eris tu exſul? non appellatur inimicus, qui cum telo fuerit? * ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt: qui hominem * occiderit? tu plurimos occidiſti: qui incendium fecerit? ædes Nympharum manu tua * deflagrarunt: qui * templa deorum occupauerit? in foro etiam caſtra poſuiſti. Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exſul? * familiariſſimus tuus

de

ciuis & — hoc & in oratione pro Sextio.

hac omnia manifeſte in Clodium conijciuntur.

quod in te potius, quam in me, conuenit.

exſilij definitio.

collocauit enim cum ſica Clodius ſeruũ ſuum in veſtibulo curiæ, qui Cn. Pompeium occideret. Vide Pedianũ in orat. pro Milone.

occiderit? plures

deflagrauit templa occ. Cõſul. M. Piſo. Vide ad Att. li. 1.

de se priuilegium tulit, vt, si in apertum Bonæ deæ accessisses, exsulares. * at, se id fecisse, etiam gloriari soles. Quo modo igitur, tot legibus eiectus in exsilium, nomen exsulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis. & tu quidem in * operto fuisti. non igitur, vbi quisq; erit, eius loci ius tenebit, si ibi eum legibus esse non oportebit.

at id.

Bona dea: quod proxime dixit.

ὅτι σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:

Quòd sapientes liberi, & stulti serui.

Laudetur vero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. quo modo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? refrænet prius libidines, spernat voluptates, iracundiam teneat, coërceat auaritiam, ceteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parere desierit: dum quidem his obediet, nõ modo imperator, sed liber habẽdus omnino non erit. præclare enim est hoc vsurpatum à doctissimis, quorum auctoritate non vterer, si mihi apud * aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cum vero apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt, cur ego simulem me, si quid in his studijs operæ posuerim, perdidisse? dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, * liberum esse neminem. quid est enim libertas? potestas viuendi, vt velis. quis igitur viuit, vt vult, * nisi profecto, qui recta sequitur, qui gaudet officio? cui

contra L. Lucullum, qui de Mithridate, & Tigrane triumphauit.

aliquos.

nisi sapiens, liber nemo.

libertas in quo sit.

nisi qui

viuendi via considerata, atque prouisa est, qui * legibus quidem non propter metum pareat, sed eas sequatur, atq; colat, quia id saluum esse maxime esse iudicat, qui nihil dixit, nihil fecit, nihil cogitat denique, nisi libenter, ac libere, cuius omnia consilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodemq; * referuntur, nec est vlla res, quæ plus apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atque iudicium? cui quidem etiam, quæ vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa * cedit: quæ, sicut sapiens poëta dixit, * suis * cuiq; fingitur moribus. soli igitur hoc contingit sapienti, vt nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etsi, ita esse, pluribus verbis disserendum est: illud tamen breui * confitendum est, nisi qui ita sit affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi serui: nec hoc tam re est, quàm dicto, inopinatum, atque mirabile. non enim ita dicunt eos esse * seruos, vt mancipia, quæ sunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: sed, si seruitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carentis suo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes denique improbos esse seruos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, iubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil * audet? poscit, dandum est: vocat, veniendum: eiecit, abeundum: minatur, extimescendum. ego vero istum non modo seruum, sed nequissimum seruum,

foruntur,

cedit, sicut sui cuique mores fortunam fingunt. Nepos in Attici vita.

ea confitendum

seruitus duplex, corporis, & animi.

recusare

seruum, etiam si in amplissima familia natus sit, appellandum puto. atque, vt in magna* familia stultorum, sunt alij lautiores, vt sibi videntur, serui, sed tamen serui, atriensis,* ac topiarij, stultitiæ suæ: quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At simus, inquiunt, ciuitatis principes, vos vero* nec seruorum quidem vestrorum principes estis. sed, vt in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui vngunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum seruitutis tenent: sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderũt, ipsius ciuitatis locum pæne infimum* tenent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperijs, & prouincijs præfui, gere igitur animi laude dignum.* Actæonis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polyclæti. omitto, vnde sustuleris, & quo modo habeas. intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, seruum te esse ineptiarum omnium iudico. Nõ ne igitur sunt illa festiua? sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus: sed, obsecro te, ita venusta habeamus ista, non vt vincula virorum sint, sed vt oblectamẽta puerorum. quid enim censes? si L. Mummius aliquem istorũ videret macellionem Corinthium cupidissime tractantem, cum ipse totam Corinthum cum empsisset, virum illum ciuem excellentem, an atriensem seruum diligentem putaret? reminiscar

familia sunt

actu pari stultitia sunt

ne tum

obtinent

libri scripti duo habent, Actoris: duo, Actionis. fortasse legendũ, Echionis: quẽ inter celebres pictores nominat Plin. lib. 35. cap. 10. vel potius Aetionis, quem Cicero in Bruto cũ Apelle cõiungit. Actaonis vero mẽtio nulla.

*Man. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa, ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos: & videat aliquem, summis populi beneficijs vsum, barbatulos * mululos exceptantem de piscina & pertrectantem, & murenarum copia gloriantem: non ne hunc hominem ita seruum iudicet, vt ne in familia quidem dignum maiore aliquo negotio putet? An eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam condicionem recusant durissimæ seruitutis? hereditatis spes quid iniquitatis in seruiendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non obseruat? loquitur ad voluntatem: quidquid * nuntiatum sit, facit. assentatur, assidet, * miratur. quid horum est liberi? quid denique non serui inertis? Quid iam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperij, prouinciarum, quàm dura est domina, quàm imperiosa, quàm vehemens? * Cethego, homini non probatissimo, seruire coëgit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, mittere munera, noctu venire domum ad eum, precari: denique supplicare. quæ seruitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? cum cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor: quàm est illa misera, quàm dura seruitus? adolescentibus paullo loquacioribus est seruiendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur:*

mulos

denuntiatum

munerat.

non est is, qui cum Catilina cõiurauit, sed is, de quo Plutarchus in Lucullo.

tur: index vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? an non est omnis metus seruitus? quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis, quàm sapiens * oratio? Eripite nos ex seruitute. quæ est ista seruitus tam claro homini, tamq; nobili? omnis enim animi * debilitati, & humilis, & * fracti timiditas, seruitus est.

Ad populum cum de Philippi consulis superbo dominatu quereretur. Vide proœmiũ lib. III. de orat.

* debilitata

* fracta.

Nolite sinere nos cuiquam seruire. in libertatem vindicari vult? minime: quid enim adiungit? nisi vobis vniuersis. dominum mutare, non liber esse, vult. Quibus & possumus, & debemus. nos vero, siquidem animo excelso, & alto, & virtutibus exaggerato sumus, nec debemus, nec possumus. tu posse te dicito, * quandoquidem potes: debere ne dixeris: quoniam nihil quisquam debet, nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quo modo imperator esse possit, cum, cum ne liberum quidem esse, ratio, & veritas ipsa conuincat.

* quoniam quidem

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.

Quòd solus sapiens, diues.

Quæ est ista in commemoranda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus ne tu dives? pro dij immortales, ego ne me audisse aliquid, & didicisse nõ gaudeam? solus ne tu dives? quid, si ne dives quidem? quid, si pauper etiã? quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine po-

cõtra M. Crassum omnium Romanorum ditissimum.

diuitis definitio.

rimus? opinor, in* eo, cui tanta possessio est, vt ad liberaliter viuendum facile contentus sit, qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. animus oportet tuus se iudicet diuitem, non hominũ sermo, neque possessiones tuæ. qui si sibi nihil deesse putat, nihil curat amplius, satiatus est, aut contentus etiam pecunia: concedo, diues est. sin autem propter auiditatem pecuniæ nullum quæstum turpem putas, cum isti* ordini ne honestus quidem esse possit vllus: si quotidie fraudas, decipis, poscis, paciscris, aufers, eripis: si socios spolias, ærarium expilas: si testamenta amicorum expectas, aut ne expectas quidem,* atque ipse supponis: hæc vtrum abundantis, an egentis signa sunt? animus hominis diues, non arca, appellari solet. quamuis illa sit plena: dum te inanem videbo, diuitem non putabo. etenim ex eo, quantum cuiq; sat est, metiuntur homines diuitiarum modum. filiam quis habet: pecunia est opus: duas: maiore: plures:* etiam maiore. si, vt aiunt, Danai,* quinquaginta sint filiæ: tot dotes, magnam quærunt pecuniam. quantum enim cuique* satis est, ad id accommodatur, vt ante dixi, diuitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tempore maximas copias exhaurire possint: hunc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem,

senatorio: quo ex ordine Crassus erat.

at

maiore etiam quæ omnes præter Hypermnestram, viros suos occidernut. Seruius in Virg. opus est

uitem, nisi qui* exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Rom. ex tantis vectigalibus iam pridem vix potest. ergo, hoc proposito, nũquam eris diues ante, quàm tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, * vt ex eo tueri sex legiones, & magna equitum, ac peditum auxilia possis. Iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, vt expleas id, quod exoptas. itaque istam paupertatem, vel potius egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. nam, vt ijs, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque iudicum consociatos greges, qui nocentes, & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicij molientes: qui tuas mercedum pactiones in patrocinijs,* intercisas pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad * fenerandas, diripiendasq́, prouincias: qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum seruis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllam temporis messem recordetur: qui testamenta subiecta, qui sublatos tot homines, qui denique omnia venalia, * delectum, * decretum: alienam, suam sententiam: forum, domum: vocem, silentium: quis hunc non putei confiteri, sibi quæsito opus ess

sex legiones.

sic locutus & Varro lib. 1. de re rust.

duo libri veteres habent, intercisas.

puto legendũ, interceßiones.

de fenerandas

Antiquus liber habet, directum d[illegible] ctu[illegible]

cui autem quæsito opus sit, quis vnquam hunc verè dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam assequere, * nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè: est enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica: de me silebo: de * te loquar. Si censenda nobis, atque æstimanda * res sit: vtrum tandem pluris æstimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricij, qui illam pecuniam repudiabat? vtrum aurum Samnitum, an responsum Man. Curij? hereditatem L. Paulli, an liberalitatem Africani, qui eius hereditatis Q. Maximo * fratri partem suam concessit? hæc profecto, quæ sunt summarum virtutum, pluris æstimanda sunt, quàm illa, quæ sunt pecuniæ. Quis igitur (siquidem, vt quisque, quod plurimi sit, possideat, ita * ditissimus habendus sit) dubitet, quin in virtute * diuitiæ positæ sint: quoniam nulla possessio, nulla vis auri, & argenti pluris, quàm virtus, æstimanda est? O dij immortales, non intelligunt homines, quàm magnum vectigal sit parsimonia. venio enim * ad sumptuosos, relinquo istum quæstuosum. Capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia: ego centena ex meis. illi aurata tecta in villis, & sola marmorea facienti, & signa, tabulas,

qui cupit, dives non est.

re

res: vtrum

cum & ipse à Paullo genitus esset, sed adoptionis iure Q. Fabio maximo traditus.

diuitissimus

diuitiæ sint

iam

bulas, ſupellectilem, & veſtem infinite concupiſcenti, non modo ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis * ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. vter igitur eſt * ditior, cui deeſt, an cui * ſuperat? qui eget, an qui abundat? cuius poſſeſſio quo eſt maior, eo plus requirit ad ſe * tuendam: an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui, morum, ac temporum vitio, aliquantum etiam ipſe fortaſſe in huius ſæculi errore verſer? * M. Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios, & * Luſcinos loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in carinis, & fundum in Labicano. nos igitur * ditiores, qui plura habemus? vtinam quidem eſſemus: ſed non æſtimatione cenſus, verum victu, atque cultu terminatur pecuniæ modus. non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, vectigal eſt: contentum vero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt, certiſſimæq; diuitiæ. etenim, ſi iſti callidi rerum æſtimatores prata, & areas quaſdam magni æſtimant, quod ei generi poſſeſſionum minime * quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt vnquam: neque naufragio, neque incendio amittitur: nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi ſunt, ſoli ſunt diuites: ſoli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas: ſoliq;

ſumptibus, aliquid diuitior pro, ſupereſt. vt alibi ſæpe tuendum

M' C. Fabricium Luſcinũ ſignificat, quẽ ter in his paradoxis iam nominauit.

diuitiores.

pro, fere: vt in Acad. Sol mihi quaſi pedalis videtur. & Ter. in Heaut. Talenta quaſi ad quindecim.

quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis: satis esse putãt, quod est: nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. improbi autem, & auari, quoniam incertas, atq; in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis: non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac * *pauperes existimandi sunt.*

improbi pauperes.

* * *

SOM-

SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIB. VI. CICERONIS DE REPVBLICA.

Persona, Scipio.

CVM in Africam venissem * Manio Manilio consuli, ad quartam legionem, * vt scitis, tribunus militū: nihil mihi potius fuit, quàm vt Massanisam conuenirem, regem familiæ nostræ iustis de caussis amicissimum. ad quem vt * veni, complexus me senex collacrymauit: aliquantoq; post suspexit in cælum, &, grates, inquit, tibi ago summe Sol, vobisq; reliqui cælites, quòd, antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor. itaque nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atque inuictissimi * viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percunctatus est: multisq; verbis vltro citroq; habitis, ille nobis consumptus est dies. post * autem regio apparatu a[c]cepti, sermonem in multam noctem produxi[mus]: cum senex nihil, nisi de Africano, loqu[ebatur]

Manilio consuli tribunum mil. fuisse. Scipionem, Appianus in Libyco ostendit.

tribunus vt scitis ab ipso Massanisa accersitus: Valer. Max. lib. 5.

cum quo militauerat

omniaq; eius non solum facta, sed etiã dicta meminisset, deinde, vt cubitum discessimus, me, & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilassem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè vt cogitationes, sermonesq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissimè vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illa forma, qua mihi ex imagine eius, quàm ex ipso, erat notior. quem vt agnoui, equidem cohorrui, sed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, &, quæ dicam, trade memoriæ. Vides ne illam vrbem, quæ * parere populo Rom. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarum, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis * pæne miles? hanc hoc biennio consul euertes: eritq; cognomen id tibi per te partum, quòd habes ex nobis adhuc hereditarium. cum autem Carthaginem deleueris, triumphum egeris, censorq; fueris, & obieris * legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Græciam: delegere iterum absens consul, bellumq; maximum conficies, Numantiam excindes. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes remp. perturbatam consilijs * nepotis mei. hic tu Africane ostendas, oportebit, patriæ lumen animi,*

maiorũ enim imagines domi habere, easq; in funere præferre veteres Romani solebant. tributum pẽdere.

nam in militia primus est honoris gradꝰ tribunatus militum.

ad Ptolemaũ Physconem. Iustinus libro xxxviij.

Tib. Gracchi, tribuni pl. Cor[illegible]lianati, A[illegible] maio-

mi, ingenij, consilijq; tui. sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam. nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; cõuerterit: duoq; hi numeri, quorum vterque plenus, alter altera de causſa, habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te vnum, atque tuum nomen ſe tota conuertet ciuitas: te ſenatus, te omnes boni, te* Socij & Latini intuebuntur: tu eris vnus, in quo nitatur ciuitatis ſalus. ac, ne multa, dictator remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus * effugeris. Hic cum exclamaſſet Lælius, ingemuiſſentq; ceteri vehementius: leniter arridens Scipio, quæſo, inquit, ne me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus. audite cetera. Sed, quo ſis Africane alacrior ad tutandam remp. ſic habeto, omnibus, qui patriam * conſeruauerint, adiuuerint, auxerint, certum eſſe in cælo, ac definitum locum, vbi beati æuo ſempiterno fruantur. nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cætusq; hominum iure ſociati, quæ ciuitates appellantur. harum rectores, & conſeruatores, hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, & ſi eram perterritus non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis, quæſiui tamen, viueret ne ipſe, & pater Paullus, & alij, q[uos] nos extinctos arbitraremur. Imo vero, inq[uit], viuunt, qui è corporum* vinculis, tanquam

Vide quæ diximus in Lælio.

non effugit. mortuus enim in cubiculo inuentus eſt, cũ pridie optime valuiſſet. creditum eſt ab vxore Sempronia, Gracchorum ſorore, veneno necatum.

conſeruarint ciuitatis deſinitio.

cere, euolauerunt: vestra vero quæ dicitur vita, mors est. quin tu aspicias ad te venientem Paullum patrem. Quem vt vidi, equidem vim * lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus, atque osculans flere prohibebat. Atque ego, vt primum fletu represso, loqui posse cæpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atque optime, quando hæc est vita, vt Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin * huc ad vos venire propero? Non est ita, inquit * ille. nisi enim Deus, is, * cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit: huc tibi aditus patere non potest. homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in * hoc templo medium vides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera, & stellas vocatis: quæ globosæ, & rotundæ, diuinis animatæ mentibus, * circulos suos, orbesq; conficiunt celeritate mirabili. quare & tibi, Publi, & pijs omnibus * retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum vita migrandum est: ne munus humanum, assignatum à Deo, defugisse videamini. sed sic, Scipio, vt * auus hic tuus, vt ego, qui te genui, iustitiam cole, & pietatem: quæ cum sit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima est: & ea vita * via est in cælum, & in hunc cœtum eorum, qui, iam vixerunt, &

lacrumarum

hinc Paullus, non Africanus.

cuius templũ est omne

vniuerso mundo.

circus

retinendus est animus in custodia corporis.

Africanus.

stitia, & in cælũ

cor-

corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas circulus elucens) quem vos, vt à Graijs accepistis, Orbem lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cetera & mirabilia videbantur. erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus, & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. ex quibus erat illa minima, quæ vltima cælo, citima terris luce lucebat * aliena. stellarum autem globi * terrarum magnitudinem facile vincebant. Iam verò, ipsa terra ita mihi parua visa est, vt me imperij nostri, quo quasi eius punctum attingimus, pæniteret. quam cum magis intuerer, quæso, inquit, Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? non ne adspicis, quæ in templa veneris? nouem tibi orbibus, vel potius globis * connexa sunt omnia: quorum vnus est cælestis extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse Deus. arcens, & continens ceteros: in quo infixi sunt illi, qui volumntur, stellarum cursus sempiterni: cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu, atque cælum. ex quibus vnum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde est hominum generi * prosperus, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tum rutilus, horribilisq; terris, quem Martem dicitis, deinde subter mediam fere regionem Sol ob-

Lunam significat, lucem à Sole mutuantem.

terra

Non displicet connexa, vt est in libro scripto.

Ita legendum ex antiquo libro, & Prisciano. nō prosper, vt antea.

tinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum,* mens mundi, & temperatio, tanta magnitudine, vt cuncta sua luce lustret, & compleat. hunc, vt comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurij cursus. in infimo q3 orbe Luna, radijs Solis accensa, cõuertitur.* infra autem iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos, supra Lunam sunt omnia æterna. nam ea, quæ est media, & nona, tellus neque mouetur, & infima est, & in eam feruntur omnia nutu suo pondera. Quæ cum intuerer stupens, vt me recepi, quis hic inquam, quis est, qui complet aures meas, tantus, & tam dulcis sonus? Hic est inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu, & motu ipsorum orbium efficitur: & acuta cum grauibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. nec enim silentio tanti motus incitari possunt: & natura fert, vt extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acutè sonent. quam ob caussam summus ille quidem stelliferi cæli cursus, cuius conuersio est concitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atque infimus. nam terra nona, immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa medium mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadẽ vis est* duorum, septem efficiunt distinctos interuallis sonos, qui numerus

Sol mens mundi.

infra Lunam omnia mortalia, supra omnia æterna.

subaudi, Mercurij, & Veneris.

rerum

rerum omnium fere nodus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus aperuere sibi reditum ad hunc locum, sicut alij, qui præstantibus ingenijs in vita humana diuina studia coluerunt. hoc sonitu completæ aures * obsurduerunt: (nec est vllus hebetior sensus in vobis) sicut, vbi Nilus ad illa, quæ * Catadupa nominãtur, præcipitat ex altissimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus sensu audiendi caret. hic vero tantus est totius mundi incitatissima conuersione sonitus, vt eum aures hominum capere non possint, sicut intueri Solem nequitis aduersum, eiusq; radijs acies vestra, sensusq; vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem * etiam nunc hominum contemplari, ac domum. quæ si tibi parua, vt est, ita videtur, hæc cælestia semper spectato, illa humana cõtemnito. tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam * expetendam consequi gloriam potes? vides habitari * raris, & angustis in terra locis, & in ipsis quasi maculis, vbi habitatur, vastas solitudines interiectas, hosq; qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, vt nihil inter ipsos ab alijs ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim * transuersos, partim etiam * aduersos stare vobis: à quibus * expectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem

quod cũ glossema fuerit, irrepsit, vt à Cicerone dictum, in libros impressos.

Censorinus de die natali. Plin. lib. v. c. ix. Catadupi etiam gens Arabiæ, idem li. v. c. xxix.

licet me audias longe præstant ora narrantem.

expetendo. in ter. & a. in locis.

Versos aduersis vestigijs stantes contra nostra vestigia, vnde Antipodes dicti. Acad. lib. 4.

sperare

terram eandem quaſi quibuſdam redimitam, & circundatam cingulis: è quibus duos maxime inter ſe diuerſos, & cæli verticibus ipſis ex vtraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides: medium autem illum, & maximum ſolis ardore torreri. duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, aduerſa vobis vrgent veſtigia, nihil ad* veſtrum genus: hic autem alter ſubiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. omnis enim terra, quæ colitur* vobis, anguſta verticibus, lateribus, latior, parua quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Athlãticum, quod Magnum, quod Oceanum appellatis in terris: qui tamen, tanto nomine, quàm ſit paruus, vides. Ex his ipſis cultis, notiſq; terris num aut tuum, aut cuiuſquam noſtrũ nomen vel Caucaſum* hunc, quem cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? quis in reliquis Orientis, aut obeuntis ſolis vltimis, aut Aquilonis, Auſtríve partibus tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in anguſtijs veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de nobis loquentur,* quàm diu loquentur? quin etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes* vniuſcuiuſque noſtrum, à patribus acceptas, poſteris prodere, tamen, propter eluuiones, exuſtioneſq; terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo* non æternam,

non n. aut vos ad illos, aut illi ad vos commeandi facultatem habent. verum hoc fuit Ciceronis ætate, noſtra non item.

à vobis quia propior cælo videbatur, cum ſit mons altiſſimus, quàm Ganges fluuius.

q. l. d.

vniuſcunque

modo æternã

ſed

ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. quid autem intereſt, ab iis, * qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati ſint: qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri? cum preſertim apud eos ipſos, à quibus nomen * noſtrũ poteſt audiri, nemo vnius anni memoriam conſequi poſſit. homines enim populariter annum tantummodo Solis, id eſt vnius aſtri, reditu metiuntur: * cum autem ad idem, vnde ſemel profecta ſunt, cũcta aſtra redierint, eandemq; totius cæli deſcriptionem longis interuallis retulerint: tum ille vere vertens annus appellari poteſt: * in quo, vix dicere audeo, quàm multa ſæcula hominum teneantur. nanque, vt olim deficere Sol hominibus, extinguiq; viſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa templa penetrauit, * quandoque eadem parte Sol, eodemq; tempore iterum * defecerit, tum, ſignis omnibus ad idem principium, ſtelliſq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidem anni non dum vigeſimam partem ſcito eſſe conuerſam. quocirca, ſi reditũ hunc in locum deſperaueris, in quo omnia ſunt magnis, & præſtãtibus viris, quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere vix ad vnius anni partem exiguam poteſt? Igitur, alte ſpectare ſi voles, * atque ad hanc ſedem, & æternam domum conuerti: neque ſermonibus vulgi dederis te, nec in præmijs humanis ſpem poſueris rerum.

qui poſt

veſtrum

reapſe autem cum ad

à quo

pro quandocunque. defecit quod futurum eſt, vt ait Macrob. quindecim annorum milibus ab interitu Romuli.

atque hanc

oportet illecebr.

tuarum. ſuis te* illecebris, oportet, ipſa virtus trahat ad verum decus. quid de te alij loquantur, ipſi videant: ſed loquentur tamen. * ſermo autem omnis ille & anguſtijs cingitur ijs regionum, quas vides, nec vnquam de vllo perennis fuit, & obruitur hominum interitu, & obliuione poſteritatis extinguitur. Quæ cum dixiſſet, ego vero, inquam, ô Africane, ſiquidem bene meritis de patria quaſi limes ad cœli aditum patet, quanquam à pueritia, veſtigijs ingreſſus * & * patris, & tuis, decori veſtro non defui, nunc tamen, tanto præmio * propoſito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu verò enitere, & ſic habeto, te non eſſe mortalem, ſed corpus hoc, nec enim * is es, quem forma iſta declarat: ſed mens cuiuſque is eſt quiſque, non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe: ſiquidem Deus eſt, qui viget, qui ſentit, qui meminit, qui * præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpoſitus eſt, quàm hunc mundum princeps ille Deus: & vt ipſum mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus mouet. nam, quod ſemper mouetur, æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodq; ipſum agitatur aliunde, quando finem habet motus, viuendi finem habeat neceſſe eſt. ſolum igitur, quod ſeſe mouet, quia nunquam deſeritur à ſe, nunquam nec moueri quidem deſinit. quin etiam

patris & Paulli

expoſito.

tu es

prouidet

am ceteris, quæ mouentur, hic fons, hoc principium est mouendi. principio autem nulla est origo. nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla * ex re fieri potest. nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde. quòd si nunquam oritur, nec occidit quidem vnquam, nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec * ex se aliud creabit: siquidem necesse est à principio * omnia oriri. ita fit, vt motus principium ex eo sit, quòd ipsum à se moueatur. id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne cælum, omnis q; natura consistat, necesse est, nec vim vllam nanciscatur, qua primo * impulsu moueatur. Cum pateat igitur, æternum id esse, quod à se ipso moueatur: quis est, * qui hanc naturam animis esse tributam neget? * inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo: quod autem anima est, id motu cietur interiore: nam hæc est natura propria animæ, atque vis. quæ si est vna ex omnibus quæ sese moueat: neque nata est certè, & æterna est. hanc tu exerce optimis in rebus. sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ: quibus agitatus, & exercitatus animus, velocius in hanc sedem, & domum suam peruolabit: id q; ocyus faciet, si iam nunc, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra ea runt, contemplans, quàm maximè se à corpore * abstrahet. nam eorum animi, qui se corpo-

principio nulla est origo. ex re neque

à se oriri omnia

impulsa

hic inanimum

qua sit anima propria natura.

disce rationẽ aperiendi aditus ad cælestem vitam.

vis voluptatibus dediderũt, earumq; se quasi ministros præbuerunt, impulsuq; libidinum, voluptatibus obedientium, deorum, & hominum iura violauerunt, corporibus elapsi, circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati sæculis, reuertuntur. Ille discessit: ego * somno statim solutus sum.

somno solutus

FINIS.

BRITISH
1 JY 36
MUSEUM

INDEX RERVM ET VERBORVM.

A

Abstinẽtia Africani 118

Abstinẽtia benevolentiam multitudinis conciliat 119

Academiæ ratio quid à ceteris differat 84

Accij poetæ versus de Atreo 172. & 173

Accusatoris nomen fugiendum 105

Accusatio multos illustrauit ibid.

Accusare innocẽtes impium ibid.

Accusatio laudem peperit L. Crasso adolescenti 103

Accusatio quibus de caussis suscipiẽda 107

Acta agere 260

Actio cognitioni antepo nenda 77

Actione in omni suscipienda, considerandæ sunt, honestas & efficiendi facultas 40 & modus 71

Adiuuare opera præstantius, quàm pecunia 106

Admirabilitas quibus rebus comparetur 99

Adolescentes quibus rebus commendationẽ petere debeant 102 104

Adolescens aliquid senile habere debet 198. 199

Adolescentiæ vituperatio 190

Adolescentiæ ver comparatur 215

Adolescentium petulantia magis est, quàm senium 198

Adolescentia multo plures, quàm senectus, mortis casus habet 214
Adolescentũ imbecillitas cõsilij propria 60
Adulari, passiue 48
ab Adulatoribus facilè falluntur omnes 48
Adulator occultus 266
Aeacus 51
Aedes ruinosæ & materiatæ 146
Aedilitatum splendor 109
Aeginetis pollices præcisi 145
Aegina propinqua Piræo ibidem
Aequitas lucet ipsa per se 20
Aesopus, fabularum actor 59
Aetate vt quisq; antecedit, ita sententiæ principatum tenet in augurũ collegio 212
Aetati cuiq; sua tempestiuitas data est 196
Aetati cuique sua sunt studia 217
Aetatibus corroboratis amicitiæ iudicandæ sunt 257
Aetionis tabula 270
Africani dictum pulcherrimum 48
Africanus imitatus patrem 118
Africanus prior anno ante censorem M. Catonem mortuus est 189. 190
Africanus maior 274
Africanus minor ibid.
Agamemnon immolauit Iphigeniam filiam 168
Agesilaus 88
Agis rex occisus 120
Agraria lex Philippi 117
Agri fertiles imitandi 29
Agriculturæ laus 76
Agricolarum voluptates 106
Agri bene culti laus 104
Agrigentinus quidam doctus

doctus vates 234
Aiax, tragœdia 58
Aiax, alius ibid. & 169
[illegible] Sp. 184
Alexander 88
Alexander Macedo humanitate superatus à patre 47
Alexãder Phæreus ab vxore interfectus 92
Ambitiosos quorum similes esse dixerit Plato 46
Amicitia honesto excitatur 32
Amicitia vnum ex pluribus effici Pythagoras voluit 33
Amicorum consilium in rebus secundis maximè necessarium 48
Amicorum paria rarissima 230
Amicitia maximè perturbat officia 144
Amicitiæ præstat iustitia 144
Amicitiæ commoditates 232.233
Amicitiæ prima lex, vt neq; rogemus res turpes, neque faciamus rogati 242
Amicitia orta à natura non ab indigentia 135.137.147
Amicitiam vsq; ad extremum vitæ diem permanere cur difficile sit 239
Amicitias qui magis quærant 244
Amici qui diligendi 249
Amicitiæ veræ difficillime reperiuntur in ijs, qui in honoribus req; publica versantur 249
Amicus certus in re incerta cernitur 252
Amicitiæ fines ac termini, deq; ijs variæ sententiæ 248
Amicitiæ ne in graues inimicitias conuertãtur cauendum est 257

Amicitiæ, quæ minus probantur, dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt 58
Amicitia inter æquales magis elucet 268
Amicitiæ veræ sempiternæ sunt 238
Amicitia quæ re propinquitati præstet 232
Amicus, tanquam alter idem 259
Amor princeps est ad beneuolentiam coniungendam 237
Amici noui 253
Amicorum bene suadẽtium auctoritas in amicitia plurimũ valere debet 243
Amicorum causſa multa facimus, quæ nostra causſa non faceremus 249
Amicitia quid sit 232
Amicorum omnia communia 30
Amare quid sit 267
Amilcar Annibalis pater 170
Animantium omnium communis sui suorũq; tuendi cura 12
Amicorum natura cur mortalis esse nõ possit 218.219.220
Animus hominis diues, non arca, appellari debet 288
Animi vitia grauiora, quàm corporis aut fortunæ 135.136
Animi motus in quo versari debeant 52. 53.67
Animus cælestis ex altissimo domicilio depressus in terrã 218
Animo nihil præstãtius, neque diuinius 274
Animus in custodia corporis quoad deo videtur, retinẽdus 802
Animi magnitudo in cõtemnenda voluptate, vita, re 135
Animi generi hominũ deorum munere dati 280

280
Animi opera maiora, quàm corporis 103
Animorum natura aeterna 229
Animorũ vis duplex 92
Animorum motus duplices 67
Annibal callidus 56
Annibal crudelis 25
Annulus Gygis 141
Annum ſolis reditu metimur 284
Annus vere vertẽs multa hominum ſæcula complectitur 284
Antipater Tyrius 123
Antiopa, tragœdia 59
Antipatri opinio de honeſto 147
Apellis Venus 129
Apollinis Pythij oraculum 119
ἀποφθέγματα 54
Appetitus rationi lege naturæ ſubiectus eſt 53
Appius Claudius Cæcus, pacis cum Pyrrho diſſuaſor 189
Appij oratio, *qua pacem cũ Pyrrho diſſuaſit* 189
Appius Cæcus quatuor filios, quinque filias habuit 198
Aqua hæret 179
Aquillij de dolo malo formulæ 151
Arati præclarum conſilium ad conſtituendam remp. 120
Aratꝰ Sicyoniꝰ Neoclẽ tyrannum occidit 120
Arbitrorũ formulæ 156
Architas Tarẽtinus 199
Arganthonius quidam octoginta regnauit annos, centum & viginti vixit 214
Argentarij apud omnes ordines gratioſi 150
Ariopagitas conſtituit Solon 41
Ariſtides iuſtus 131
Ariſtidis auctoritas Athenis 146
Ariſtidis ſententia de Themiſtoclis cõſilio 146

Aristippus auctor sectæ Cyrenaicæ & Aniceriæ, omne bonum in voluptate posuit 178
Aristo 9
Aristo Chius de senectute scripsit 182
Aristoteles 8
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 108
Aristotelis opinio de honesto 140
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 75
Assentatio ab amicitia remouenda 264
Astutiæ tollendæ 156
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 155
Atreus 51
Athenæ exemplis illustres 7
Athenienses in Aeginetas duri 145
Atilius Regulus iterum à Pœnis captus 169
Atilius vigilando necatus 171
Atilius Calatinus primarij populi vir 211
Atilius L. cur sapiens habitus 225
Atticus Pomponius cognomen Athenis reportauit 181
Atticus P. Sulpicio multum vtebatur 224
Attij poëtæ versus de regno 163
Auaritia senili nihil absurdius 213
Auaritia nullum est tetrius vitium 119
Auaritia populos omnes perdit 119
Auari plus semper appetunt 183
Auaritia Spartam perditura 119
Auaritia iniuriæ præcipua caussa 18
Auaritiæ vituperatio 118.119
Auctio de bonis ciuium 122

Augures maiores natu, ijs etiã, qui cum imperio sunt, anteponuntur 212
Auspicia quæ sunt optima 187

B

Bargulus Illyrius latro 100
Beata vita in quo contineatur, ex Metrodori sententia 170
Bella cur suscipienda 23
Bellicæ gloriæ studiũ in veterib. Romanis 35
Bellum de salute, cum Celtiberis, cum Cimbris, de imperio, cum Latinis, Sabinis, Sãnitibus, Pœnis, Pyrrho 25
Bellicæ res maiores ne sint vrbanis, an contrà 40.41
Bella iusta quæ 23
Bellum Punicũ tertiũ M. Catonis cõsilio illatum 43
Belli gloria adolescentibus quærenda 102
Bene agi quid sit 156
Bene & beatè viuere nihil aliud est, nisi honestè & rectè viuere 275
Benefacta male locata, malefacta sunt 111
Beneficia citra iniuriã esse debent 115
Beneficia quæ plurimi facienda 29
Beneficentia, benignitas, liberalitas, eadẽ 16
Benefici & liberales nati sumus 238
Beneficiũ qui dat, mores non fortunam sequi debet. 115
Beneficia in quos conferenda 111
Beneficentia Herculem in deorum numerum retulit. 135
Beneficia in singulos 113
Beneficij immemor

omnes oderunt. 111
Beneficia in remp. 116
Beneficia in egentissimos quosq; præcipuè conferenda. 29
Beneficia omnibus cõmunicanda quæ. 113
Beneuolentiam adolescẽtuli ardore quodã amoris indicant. 28
Beneuolentiam ciuium blanditijs & assentationibus colligere turpe est. 251
Beneuolentiæ colligendæ præcepta. 96
Beneuolentiæ ratio. 28
Benignitas quas cautiones habeat. 26
Benignitas quæ sit vtilis reip. 110.
Benignitas largitioni anteponenda. 111
Benignitate nihil hominis naturæ accõmodatius. 26
Benignitas propensior esse debet in calamitosos. 111
Bias sapiens. 272
Biantis patria Priene. ib.
Bias omnia secum portabat. ibid.
Blandus amicus à vero internosci potest adhibita diligẽtia. 264
Bona bonis quæ anteponantur. 124
Boni viri qui sint 155. 161
Bonum virum esse semper est vtile. 153
Boni viri qui appellandi sint. 231
Bonus nemo miser esse potest. 277
Boni viri definitio 158
Bonum summum, conuenienter naturæ viuere, è Stoicorum sententia. 130
Bona ea omnia sunt habenda, quæ secundum naturam fiunt. 215
Bonorum æquatio non laudanda. 117

ſolum Bonum,honeſtum 271
Bona caduca & incerta 232
Bonitatẽ qui tollãt 136
Brutus quid in patria liberanda ſpectarit 273
Brutus accuſator 105
Brutus L. in liberanda patria interfectus eſt 217

C

Cæcilius 201
Cæcilij verſus cõtra ſenectutem 192.193
Cæſar tyrannus 90.91
Cæſar C. regnãdi cauſſa peruertit omnia 19
Cæſaris largitiones non liberales,ſed iniuſtæ 27
C.Cæſar. L.F. 56
Cæſar reprehenſus 161
Cæſar Catuli patris frater 68
Cæſaris dictatoris vituperatio 122
Cæſar dictator ciuium bona vendidit ibid.
Callicratidas nimio gloriæ ſtudio Lacedæmonijs nocuit 44.& 56
Callipho philoſoph. 180
Calpurnius P. Lanarius 154
Calumniæ exempla 22
Calypſo 58
Cannius C. 150.151
Campus Martius 54
ad Carceres à calce reuocari 221
Carthago euerſa à Paulli filio 119
Carthago deleta 23
Caſtigatio omnis vacare contumelia debet 47
Catonis ſenis præcepta quatuor ad vtilitatẽ rei familiaris 124
Catonis facta, Socratis dicta laudantur 227
Cato Cenſorius, Græcarum litterariũ perſtudioſus in ſenectute 182.& 193
Cato M.prætor 186

Catonis liber de rebus rusticis 207
Cato vticensis nimis acerbus in publicanos & socios, ærarij caussa 164
Catonis dictum 263
Cato Vticensis cur se interficere debuerit 58
Cato sapiens habitus 131.132.
Catonis maioris dicta 124
Cato senex collegit ἀποφθέγματα 54
Catonis egregia laus 154
Cato M. legem Voconiam suasit 188
Cato M. quo anno natus 186
Catonis M. de Carthagine suspicio 190
Cato Eruti auunculus 270
Cato inter Africanorum ætates interiectus 274
Cato M. miles 185
Cato perfectus Stoicus 270
Cato Censorius Africani prioris ferè æqualis 124
Cato cur sapiens habitus 183.225
Cato è vita discedit tanquam ex hospicio, non tanquam ex domo 222
Cato repueraſcere non vult 220
Cato M. quæstor 186
Catulus Q. Pompeio nō inferior 41
Catulorum sermo qualis 57
Catuli optimè Latina lingua vti putabantur 67
Celare & tacere, non idem sunt 148
Cella vinaria, olearia, penaria 209
Censor L. Mummius 119
Censor Africanus. ibid.

Cethegus 186. & 289
Cethegus M. Suadæ medulla dictus ab Ennio 205
Chryſippi dictum 143
Ciceronis de oppreſſa coniuratione gloriatio 41.42
Ciceronis verſus 42.70
Cicero ſtante repub. plus temporis in agendo, quàm in ſcribendo ponebat 82
Cicero Academicus fuit 84
Ciceronis de gloria libri duo 95
Ciceronis Lælius ibid. & 223
Ciceronis filij laus in re militari 102
Cicero M. omnes honores adeptus ſuo anno 110
Cicero M. ſcripſit libros de repub 111
Ciceronis ædilitas 109
Cicero conſul ibid.
Cicero Academicus 133
Ciceroni in ingrata rep. neque mors, neq; exilium recuſanti euenisſent 176
Ciceroni reditum glorioſum inimicorũ dedit iniuria, non exitũ calamitoſum 282
Cincia lex à Maximo laudata 186
Cincinatus dictator 208
Cineas Theſſalus 201
Cimon Athenienſis 113
Circe 58
Ciuitas, quæ dici poſſit 281
Ciuitatis cum familia comparatio 269.270
Ciuis quis ſit. 282
Ciuitatum rectoribus & conſeruatoribus patet in cœlum aditus 279
Claudij Centumali factum improbum 154
Claudij Ap. F. ædilitas 109
Claudij P. conatus 110
Clementia & placabi-

litas magnis viris dignissima 46
Cleombrotus inuidiam timens, Lacedæmonios perdidit 45
Clytemnestra, tragœdia 59
Colendi qui 75
Collatinus Tarquinius à Bruto collega emissus 144
Communitas hominum falsò orta dicitur à necessitate vitæ 79
Communia ciuibus inter se quæ sint 30
Comœdia antiqua 53
Comparatio pulcherrima 138
Concordia fundamentum reip. 119
Coniugij societas prima 32
Consideratio tempus & diligentiam postulat 15
Consilij capiendi deliberatio triplex, vt videtur Panætio 11
Consuetudinis maxima vis est 254
Consulat. Ciceronis 109
Contemptus quos homines sequatur 98
Contentio 67
Contentio plus ad gloriam valet quàm sermo 103
Cõtinẽtiæ tractatio 178
Conuiuium melius Latini, quàm Græci nominarunt 203
Corinthus cur deleta 23
Corinthus à Mummio euersa 119
Coriolanus 240.243
Cornelij Scipionis P. facta ab Africano prædicantur 277.270
Corporis bona externis anteponenda 124
Coruncanius etiam senex reip. vtilis 189
Crassi M. de diuitijs opinio 18.287
Crassus M. 56.157
Crassus L. 56.68
Crassus L. adolescẽs ex accu-

accuſatione laudem conſecutus. 103
Craſſi diuitiis ædilitium munus. 109
Craſſus præ diuitijs de honeſto non curabat. 18
Craſſi L. Copioſa magis quàm ſapiens oratio. 287
Cratippus Peripateticorum princeps. 7
Cratippi laus. 84
Cratippus ætate Ciceronis princeps philoſophorum, 127
Cratippi opinio de honeſto. 139
Crudelitas inimica naturæ. 145
Curæ optimæ de ſalute patriæ. 187
Curio vtilitatem præponebat æquitati. 101.165
Curius etiã ſcnex reip. vtilis. 189
Curius M. oblatum aurum repudiauit. 208
Curius M. de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrro triumphauit. ibid.
Curius M. extrema ætate ruri vixit. ib.
Curij M. villa. ib.
Curius M. & T. Coruncanius inter ſe coniunctiſſimi. 241
Curij M. tenuitas victus. 274
Curij M. domus nihil ornatũ habuit, præter ipſum. 286
Cynicorum inuerecundia. 65.75
Cyrillus quidam Lapidibus obrutus. 146
Cyrus. 88
Cyrus Perſarum rex agricultura maximè oblectatus. 209
Cyri morientis ſermo, apud Xenoph. 195
Cyris morientis de animorum ęternitate oratio apud Xenoph. 219

D

Damon Pythagoricus 144
Debetur id quod turpe eſt non reddere 287
Decius P. quarto cõſulatu, ſe pro repub. deuouit 201
Decij duo 131
Decorum 49
Decorũ ab honeſto quid differat ibid.
Decorum fuſum eſt per omnes partes honeſtatis 50
Decori duplex deſcriptio ibid.
Decorum poëticũ ibid.
Decorum tribus in rebus poſitum eſt 64
Decorum ab honeſto ſeparari non poteſt 50
Defenſio accuſatione laudabilior 104
Defendendi interdum etiam nocentes ibid.
Definitio neceſſaria principio diſputationis 10
Deliberãda ea nõ ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio 141
Demetrius à Macedonibus relictus 93
Demetrius Phalereus 18. & 110
Demoſthenes 3. & 103
Deos non nocere 86
Depoſita non ſemper reddenda 167
Detrahendi de abſentibus ſtudium vitioſam naturam ſignificat 68
Dicæarchi liber de interitu hominum 88
Diligentia in amicitijs comparandis 250
Diligere oportet cum iudicaueris 260
Dinomachus philoſoph. 180
Diogenis Babylonij Stoici, opinio de honeſto 147
Dionyſius ſuperior quã to in metu vixerit. 92

Dionysius tyrãnus 145
Dissensio sine acerbitate inter Africanum & Metellum 46
Dissimilitudo dissociat amicitias 256
Diuitias amare, parui animi est 37
Diuitiarum fructus in copia est 274
Diuitiarum modum ex eo, quãtum cuiq; sat est, homines metiuntur 288
Diuitiæ cur expetantur 18
Dives non est, cui quæsito opus est 294
Dives quis sit 288
Diuisio rerum ad tuendam vitam pertinentium 86
Diuisionis vitium aliquid præterire 11
Dolor contra naturam 134
Dolere malum non esse, philosophi nonnulli affirmant 173
Dolorum faces 98
Dolus malus legibus vindicatus 152
Dolus malus quid ibid.
Domus hominis honorati qualis esse debeat 70
Domum dominus honestare debet, non contra ibid.
Domus, seminarium reip. 32
Domus finis, vsus ibid.
Drusus M. 56
Duillius Pœnos primus classe deuicit 202 delectabatur cereo funali & tibicine. ib
Duodecim tabulæ de tutela 152

E

Eloquentiæ laus 79 & 113
Eloquentia quid 104
Eloquentiæ intermissio 114
Ennij poëtæ loci sine versus, diuersas ad

res prolati, suo quisq; numero notati. 18. 25. 30. 34. 45. 91. 111 152
Ennij versus de fide 172
Ennij versus ad Flaminium, 181
Ennij versus de Fabio Maximo. 189
Ennij versus de senectute sua. 188
Ennius præclarè pauperta tẽ & senectutem tulit. 188
Ennius quot annis vixerit. ibid.
Ennij versus ex persona Appij Cæci. ibid.
Ennius non censet lugendam esse mortẽ, quam immortalitas consequatur. 216
Ennius de Homero sæpissimè cogitare, & loqui solebat. 278
Epicurei peruertũt præcepta officij. 9
Epicureorum sententia de deo. 171
Epicurus satis fortiter de dolore dixit 178
Epicuri de bono & malo sententia. ibid.
Epigoni tragœdia. 59
εὐταξία. 72
εὐκαιρία. ibid.
Euripidis versus. 162 & 164
Exercitatio in omni re necessaria. 33
Exercitatio in senibus quid efficiat. 197
Exigere nõ acerbè cõuenit. 112
Exsilium quibus terribile. 276
Exules qui sint. 282

F

Fabius Q. Labeo. 22
Fabij Maximi laus. 45
calliditas 55
Fabricius iustus. 131 & 163.
Fabricius etiam senex reip. utilis. 189
Fabricij continẽtia. 236 & 274.

Fabula Platonis vtiliſſima 141
Falſum iurare peierare non eſt 174
Fides vnde dicta 17
Fides vt nobis habeatur, quibus artibus elaborandum 96
Fidei bonæ nomen lætiſſimum 156
Fides vel hoſti ſeruãda 23.172.173.175.
Fidei templum in Capitolio 172
Fides & conſtantia in amicitia deſiderantur 252
Fimbria 159
Finis bonorum & malorum ſimplex eſſe debet 180
Flaminius C. trib. pl. 187
Flaminius L. è ſenatu eiectus 201
Fœciale ius 24. cum hoſtibus cõmune 173
Fœnerari à Catone improbatum 124
Fœneratores ad mediũ Ianum ſedebãt ibid.
Formæ dignitas quomodo tuenda 66
Fors bona 25
Fortis animus duabus in rebus cernitur 35
Fortiſſimus quiſq; imperandi cupidiſſimus ibid.
Forti viro vis adhiberi non poteſt 175
Fortitudo ſine iuſtitia in vitio 35
Fortitudinem quomodo definiant Stoici ibid.
Fortitudo eſt dolorũ laborũq; contẽptio 178
Fortuna cæca 248
Fortunæ magna vis in vtramq; partem 89
Fortunam ſuis quiſque fingit moribus 284
Fraus odio digna maiore, quàm vis 26
Fraus vulpeculæ propria, vis leonis ibid.

G

Gabinia lege, quanta labes facta ſit 242

Gallus dimetiendi cæli & terræ ſtudioſiſſimus. 204
Gemma in vitibus 260
Geometræ non omnia docent 139
Gloriæ cupiditas in maximis animis & ingenijs 19
Gloriæ cupidi homines facilè ad res iniuſtas impelluntur 36
Gloriam qui, ſuſceptis laboribus, ſpernat, vix inueniatur ibid.
Gloriæ cupiditas libertatem eripit 37
Gloriã qui contemnunt nõ reprehendendi 39
Gloria tribus è rebus conſtat 95
Gloriæ conſequendæ viam Socrates quam traderet 101
Gloriam è rebus bellicis petere adoleſcentes debent 102
Gloria diuitijs anteponenda 124
Gloria hominum angustis finibus terminatur, nec diuturna eſſe poteſt 284
Gnathonum multi ſimiles 264
Gorgias Leontinus Iſocratis magiſter 188
Gorgias Leontinus centum & ſeptem compleuit annos ibid.
Gorgiæ Leontini de ſua ſenectute reſponſum ibidem
Gracchi filij vituperantur 101
Gracchi patris laus ib.
Gracchi C. frumentaria largitio 117
Gracchi Tiberij filij, Africani nepotes 110
Gracchum Tib. qui ſecuti ſint 242
Gracchus Tib. regnum occupare conatus eſt ibidem
Græca cum Latinis cõiungenda 7
Græcorum nobiles victoriæ

Etoriæ 34
Græca verba latinis inculcare ridiculum 58
Græcia, manante à Lacedæmonijs malo, cecidit 120
Græcorum consuetudo, ut ijs proponatur, de quo disputent quamuis subito 231
Gratiæ & pecuniæ cõparatio 115
Gratidianus prætor, lapsus in officio boni viri 160
Gyges Platonicus, ex pastore rex 141 & 159
Gytheum 146

H

Hæreditas optima quæ 62
Hæreditatis spes quid efficiat 286
Hasta bis in foro posita 228
Hecatonis Rhodij libri de officijs 252. 265
Herculis Prodici 60
Hercules in cælestium numero collocatus propter beneficia in humanum genus collata 136
Herillus 10
Herodoti locus 100
Hesiodi locus 29
Hesiodus de stercoratione verbum non fecit 207
Hippolyti mors 21
Homerus auctor optimus 169
Homerus multis ante Hesiodum seculis fuit 207
Homerus de stercoratione vbi meminit ibid.
Homo ceteris animantibus quatenus & in quo præstet 113
Hominis propria appetitio principatus ibi.
Homo solus ordinẽ sentit ibidem
Hominis propria veri inuestigatio 13. &

in prudẽtia posita 14
Homines quidam non re, sed nomine 55
Homines secundum deos, hominibus maximè vtiles 86
Homines hominibus plurimum nocent 88
Hominum studia in nos quomodo excitentur 90
Homo homini consultũ vule 136
Honestũ laudabile natura 14
Honestũ quibus ex rebus conflatur ibid.
Honestum è quatuor veluti fontibus manat ibid.
Honestum nihil, quod iustitia vacat 35
Honestas à partibus quatuor manat 77
Honestas per se animos omnium monet 96
Honestum quid sit, è Stoicorum, Peripatheticorum, Socratis sententia 129. 130
Honestum verum in sapientibus solis 130
Honestas omni pondere grauior est habenda 171
Honesti vis 146
Honesta natura, temporibus fieri non honesta 168
Honestatis partes quatuor, prudentia, iustitia, animi magnitudo, continentia 169
Honoris certamẽ etiam inter optimos, amicitiam labefactat 240
Horatius Cocles 274
Hortensius, Ciceronis liber 83
Hortensii ædilitas 109
Hortensii potentia 157
Hortus altera suctidia 209
Hospitalitas à Theophrasto laudatur 112
Hostis olim peregrinus 24
Humanæ res fragiles

& caduceo 268
I
Ianus medius 125
Iason Pheræus callidus 56
Imperij cupiditas in maximis animis & ingenijs 19
Imperia non semper expetenda 38
Imperium non est scelere quærendum 164
Imperator quis sit 278
Impij aduersus deos qui sunt 137
Improbi serui sunt 284
Incessus quæ ratio 65
Iniuria fit duobus modis 26
Iniustitiæ duo genera 17.18
Insipiente fortunato nihil est intolerabilius 248
Insitionibus nihil inuenit agricultura solertius 207
Inuita Minerua, nihil dece- 57
Iocãdi genus duplex 54
Iocãdi genus quale esse debeat ibid.
Irasci grauiter inimicis non oportet 46
Ira omnibus in rebus repudianda est 47
Ira malè laudatur à Peripateticis ibid.
Iratorum, aut alioqui commotorum forma ipsa corporis tota mutatur 53
Ira nihil rectè fieri patitur 9
Isocrates 8
Isocrates Gorgiæ Leontini discipulus 188
Isocrates vixit annos vno minus centũ ib.
Isocrates quarto, & nonagesimo anno Panathenaicon scripsit ib.
Italicum bellum 118
Iudiciorũ ratio duplex 103
Iudiciũ fallax in cupiditate regnandi 140
Iudicijs addebatur ex

fide bona 152
Iura belli 23
Iuris ciuilis cognitio laudabilis 113
Ius ciuile neglectũ ibi.
Ius gentium, & ius ciuile quẽmodo differant 156
Iuris fons, natura ibid.
Ius ciuile ductum à natura ibid.
Iusiurandum ad astringẽdam fidem vinculum arctissimum 175
Iustitiæ fundamentum fides 17
Iustitiam tollit ambitio 16
Iustitia seruanda etiam aduersus infimos 26
Iustitiæ fundamentum quod 17
Iustitia nullum tempus vacare debet 35
Iustitia sine prudentia satis habet auctoritatis 97
Iustitia ex vna viri boni nominantur 99
Iustitiæ opinio etiam solitario homini necessaria ibid.
Iustitiæ particula aliqua etiam in piratis, ceteruq; latronibus ibidem
Iustitiæ fruendæ caussa, reges olim constituti 100
Iustitiæ fundamentum est fama 116
Iustitia omnium domina & regina virtutum 137
Iustitiam qui tollant 138

L

Lacedæmonij victoriæ cupidissimi 36
Lacedæmonij, quòd iniuste imperarent, ab omnibus ferè deserti 93
Lacedæmonij amplissimũ magistratum senes appellabant 190
Lacedæmoniarum resp. quando & cur perierit

rit 119
Lacedæmoniorum legati Athenis 212
Lacedæmone honestum domicilium senectuis ibidem
Laciadæ Curiales 113
Lacteus orbis 297
Laertes agrum stercorat 207
Lælius semper eodem vultu 47
Lælius plenus hilaritatis 56
Lælius, cognomento sapiens 100.131.183. 225
C. Lælius Q. Mutij Scæuolę auguris socer 213
Lælij C. & P. Scipionis familiaritas memorabilis 224 & 230
Lælio adolescente, L. Paullus, M. Cato, C. Gallus, P. Nasica, Ti. Gracchus iam senes 267
Lælij æquales Scipio, L. Furius, P. Rupilius, Sp. Mummius 267
Lælio sene, C. Fannius, Q. Mutius, Q. Tubero, P. Rutilius, A. Virginius adolescentes ibidem
Largitionem immodicam rapinæ sequuntur 107
Largitio fundum non habet 107
Largorum duo genera 108
Largitio 110
Latronum leges quædã sunt 100
Laude se dignum quisq; putat 48
Legiones Rom. sub iugũ à Samnitibus missæ 174
Lentulus ædilis Cicerone consule 109
Leuctrica calamitas 93
Legis 12. tab. verba 25
Lex agrar. Philippi 117
Lex de repetundis 118
Lex Crassi & Scæuolæ de peregrinis 145

Lex Pætronia & Papia de peregrinis 145
Lex Lætoria 152
Legis 11. tab. locus 152
Legis Cinciæ suasor Maximus 186
Lex Voconia à M. Catone laudata 188
Leges quædam etiam inter latrones 99
Leges cur constitutæ 100
Leges ciuium incolumitatem spectant 134
Lex naturæ communem vtilitatem spectat 136. 148.
Legumlatores boni plus prosunt ciuitatibus, quàm boni imperatores 41. 42
Liberalitas, vide Benignitas 29
Liberalitatis duo genera 29
Liberalitatis ratio duplex 106
Liberales qui 108
Liberalitas secundum naturam 135
Liberalitatem qui tollant 136
Libertatis caussa, omnis à magnis viris suscipienda contentio 38
Libertatis propriũ quid 38
Libertas quid sit 283. 284
Liber nemo nisi sapiens 283
Libidinosa & intẽperans adolescẽtia effœtum corpus tradit senectuti 195
Libidinosorum animi 303
Licinij Crassi C. lex de sacerdotijs 265
Lites valde vitandæ 112
Liuius poeta, ætate Catonis Censorij 205
Loci & temporis vis quanta sit 73
Luculli ædilitas 109
Luculli magnificẽtia in villis extruendis 71
Ludo & ioco quatenus vtendum

vtendum 53
Lutatius Pinthias 159
Lycurgus 41
Lysander dux Lacedæmoniorum ibi. & 56
Lysander Ephorus à Lacedæmoniis expulsus 120
Lysander Lacedæmonius, 210. & 212
Lysis Pythagoræus Epaminondam erudiit 78

M.

Macedonum gaza potitus L. Paullus 118
Mælius Q. trib. pleb. 174
Magister conuiuii 203
Magisteria ibid.
Magnanimitas 76
Magna matris Idææ sacra 203
M[illegible] distat à prudẽtia 136
Mamercus, quòd auaritiæ caussa ædilitatẽ prætermisisset, à consulatu repulsus 109
Mancinus Numãtinis deditus 174
Manlius L. dictator accusatus à Pomponio tribuno pleb. 176
Manlius T. deterret tribunum pl. ab accusatione patris ibid.
Manilius M. pauper fuit 291
Marcellus M. 217
Marius C. 41
Marius C. septimum annum post præturã iacuit 160
Marius C. à fide iustitiaq́; discessit 161
Marius C. qualis in secundis & aduersis. 275
Marius M. Gratidianus 154
Marius Gratid. prætor edicit populo, quid seruet 160
Marte nostro 139
Massanissa nonaginta annos natus quid fecerit 197

Massanissa familię Scipionum amicissimus 293
Massanissa P. Corneliũ Scipionem regio apparatu accepit. ibid.
Massilia in triumpho portata 94
Materiatæ ædes 148
Maximus Q. senex adolescente M. Catone 186
Maximi grauitas comitate condita ibid.
Maximus Q. Tarentũ recepit ibid.
Maximus Q. mortuum filium pro funere laudauit 187
Maximus Q. augur. ib.
Maximi Q. fortitudo in ferenda filij morte 187
Maximus Q. iuris augurij admodũ intelligens ibid.
Maximus Q. vt homo Romanus, valde litteratus 187
Maximus Q. Africani frater 290
Medea, tragœdia 59
Melius, æquius 152
Memoria legendis sepulcris perdi putabatur 191
Memoria senectute minuitur ibid.
Menalippa, tragœd. 59
Mendacium omne contrahendis in rebus tollendum 152
Mente nihil diuinius 144
Mẽs cuiusq; is est quisque 302
Mercari quod statim vẽdas, sordidum 76
Mercatura quæ probãda, quæ minus ibid.
Mercede ad amãdũ adduci, sordidissimũ 28
Mercenarij omnes sordidi 75
Metellus Q. imperator à legato suo C. Mario accusatus 160
Metellus L. quadriẽnio

post alterum cõsulatum pontifex maximus factus est 195
Metrodori de beata vita sententia 178
Metus odij comes 92
malus custos diuturnitatis ibid.
Metus omnis, seruitus est 280
Micare in tenebris 159
Miles semel dimissus, nisi secundo sacramẽto obligetur, pugnare iure contra hostem non potest 24
Milo gladiatores emit 110
Milonis Crotoniatæ abiecta vox 194
Milo humeris bouem sustinuit 196
Minerua Phidiæ 271
Minos 51
Minutij Basilij falsum testamentum 157
Modestia 49
Modestia quid 72
Mores corrumpuntur diuitijs 116
Morositas senum aliquid excusationis habet 212
Mors seruituti et turpitudini anteponẽda. 43
Mors seni aut planè negligenda, aut etiam optanda est 213
Mors lõgè abesse à senectute nõ potest. ib.
Mors omni ætati communis ibid.
Mortis adolescentiũ & senum discrimen 215
Mortem vt negligamus, ab adolescentia meditatum esse debet 216
Morti nihil tam simile, quam somnus 219
Mortuis religiosa iura tribuuntur 228
Mors quibus terribilis 276
Mos rogandi iudicis 144
Mucij Q. ædilitas 109
Mucij Q. Mãcini sermo

Æqualis 57
Mucius Q. P. F. iurisconſ. 59
Muxius P. 103
Mucius Q. Perſenæ interfector 274
Mummius L. 119
Mummij laus ibid.
Munus perinde eſt, vt accipitur 180
Mutatio faciendæ conſilij, vbi non erraſſe cognoſcimus 62

N.

Næuij verſus & ludus 191
Næuij bellum Punicũ 205
Naturam quiſq; ſuam potius, quàm alienã inſequi debet 57
Natura omnibus ſequenda 57
Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent. 64. 65
Natura non patitur, vt alteri detrahamus noſtri cõmodi cauſſa 134
Natura eſt ius gentium ibid.
Natura eſt lex diuina, & humana 135
Naturæ lege vna et eadem omnes continemur 136
Natura deſiderat recta & cõuenientia 140
Naturæ principia 148
Naturæ lex ibid.
Natura fons iuris 155
Natura mutari nõ poteſt 239
Natura ſimilium ſui appetens eſt 246
Nearchus Tarent. 200
Negligendus nemo, in quo ſit aliqua ſignificatio virtutis 28
Neoptolemus 256
Neptunus tres optiones Theſeo dedit 21 & 168
Neſtor apud Homerum de virtutibus ſuis ſæpiſſimè prædicat 195

Neocles tyrannus occisus 121
Nili accolæ 193
Non putaram, videndũ sapienti, ne quando dicere cogatur 43
Norbanus C. à P. Sulpicio accusatus 104
Numa Pompilius 273
Numantia delata 23 & 41
Numicius T. tri. pl. 174

O.

Obiurgationum qui modus 69
Ocium languorem affert 205
Octauius Cn. primus è sua familia cõsul 70
Octauij M. frumentaria largitio 117
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 253
Oeconomicus Xenophõtis liber à Cicerone adolescente versus 124. & 209
Officina nihil habet ingenuum 75. 76
de Officijs libri nõ multum à Peripateticorum dogmate differunt 7
Officij amplitudo, & laus 9
Officiorum præcepta adolescentiæ aptissima ibid.
Officij præceptio quorum philosophorum propria 9
de Officijs libri à Stoicorum fontibus deriuati 10
de Officio quæstio duplex 10
Officij diuisio ibid.
Officium quid 10. & 52
Officij defendi causse 19
Officij communitio 20
Officia alijs alia magis debentur 34
Officiorum boni ratiocinatores esse debemus ibid.

Officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur 34
Officia pro ætatium ratione variantur 62
Officiũ adolescentis 63
Officia senum ibid.
Officiũ magistratus 63
Officium priuati 64
Officium peregrini ib.
Officiorum comparatio 76
Officij persequendi rationes quinque 84
Officiorum tractatio in philosophia vberrima 127
Officij deliberatio triplex 128
Officia media 131
Officia à quatuor fontibus honestatis ducta 168
Officia exprobrantium hominũ odiosum genus 255
Onera maxima, senectus & paupertas 188
Opes cum infamia non vtiles 164
Opifices omnes sordidi 75
Opinionem hominũ de se negligere arrogãtis est 51
Opiparè paratum conuiuium 150
Orationis vis 271
Orationis duplex ratio 103
Orationis vis duplex 67
Oratoris proprium quid 8
Oratoris munus nõ ingenij solũ est, sed laborum etiam & virium 194
Orbium cælestium ordo 296
Orbium cælestium concentus 298. ab hominibus non percipitur 299
Ordo quid 72
Origines, Catonis liber 217

ὁρμαὶ 89

P.

Pacuuij M. fabula 235
Panætius reprehensus 11
Panætius 88. & 105
Panætius Africani præceptor 48
Panætius Africanum laudat ob abstinentiam 118
Panætius duas res in suis libris prætermisit 124
Panætius vtilitatum comparationem omisit ibid.
Panætius de officijs accuratissimè scripsit 128
Panætius locum de officijs prætermisit ibid.
Panætium Cicero secutus in libris de officijs 128. & 129
Panætij opinio de honesto 129
Panætius defenditur à Cicerone 139
Papirius C. consul legem tulit de trib. pl. reficiendis 265
Papius 145
Papus Aemilius C. Luscinio familiaris fuit 241
παραδόξα 271
παραδόξα maximè Socratica ibid.
Parsimonia magnum vectigal 290
Pascere bene, prima utilitas in re familiari 124
Patris vita cum violatur, quàm multa peccentur 279
Patriæ caritas quanta 33. & 166
Pro patria mors oppetenda, si ita res ferat 32
Patria parentibus anteponenda 166
Patroni ciuitatis et nationum qui essent 24
πάθη 89
Paullus L. socer filij M. Catonis 290

Paupertas contra naturam 134
Paupertas maximum onus putatur 188
Pausanias dux Lacedæmoniorum 41
Pax iniussu populi, senatusq; facta irrita 174
Peccare nunquam vtile 153
Peccandum non est amici caussa 241
Peccata esse æqualia 277
Peccata non rerũ euẽtu, sed vitijs hominũ metienda sunt. ibid.
Peccare est tanquam lineas transilire 277
Peccatorũ conscientia, dira seruitus 287
Pecuniæ cupiditas vnde 18
Pecuniam contemnere magnificum est 38
Pecunia corrupti, fideles esse non possunt 106
Pecunia non quærenda solum, sed etiam collocanda 101
Pecuniæ cupiditas in plerisq; summa amicitiæ pestis 239
Pecuniæ & gratiæ cõparatio 116
Pelopis regnũ iniquum 163
Perduellis 24
Peregrinos vsu vrbis prohibere, inhumanum 145
Periclis seueritas 56
Periclis dictum in Sophoclen 73
Pericles 88
Pericles princeps Græciæ 110
Periculosarum actionũ multiplex ratio 44
Periculis sine caussa offerre se, stultum est ibid.
Peripatetici, quòd iracundiã laudent, notati 47
Peripateticis placet, hone-

honeſtum ſummum bonum eſſe 129
Pernicies vitę ſumma, intelligentię ſimulatio in malitia 157
Perſonis veluti duabus natura vnumquenq; noſtrum induit 55
Periurium quid ſit 174
Phaëthon Solis filius ict. fulminis deflagrauit 167
Phalaridis mors 92
Phalaris crudelis tyrannus 138
Philippi, Macedonum regis, humanitas 47
Philippus L. 110
Philippi ad Alexandrum epiſtola 106
Philippus tribunus pl. moderatus 117
Philippi L. iniuſta ſententia 164
Philoſophi in quo peccent 19
Philoſophorũ vita minus expoſita fortunę telis, quàm eorum qui rempub. tractant 40
Philoſophiæ, quando et quibus rationibus adductus operã dare cœperit Cicero. 81
Philoſophię nomẽ quibuſdam inuiſum 81
Philoſophi qui 83
Philoſophia quid ib.
Philoſophiæ defenſio 83
Philoſophia tota frugifera et fructuoſa 127
Philoſophię pars de officijs vberrima. ibid.
Philoſophiæ liberalitatem, iuſtitia continẽtiam docet 135
Philoſophia vitã tranquillam præſtat 182
Philoſophorum principes 192
Pictura etiam non perfecta delectat imperitos, et laudatur 131
Pietas in patriam, in cœlum viã eſt 296
Piratis fides nõ ſeruan-

da 173
Pirata non est ex perduellium numero, sed communis hostis omnium ibid.
Pisonis L. lex de repetundis 118
Plato 8
Platonis locus 14
Platonis præclara sententia 17
Platonis dictum in philosophos 19
Platonis præcepta duo reip. præfuturis necessaria 45
Plato quibus similes esse ambitiosos dixerit 46
Plato Dionē erudijt 78
Plato vno & octogesimo anno scribens mortuus est 187
Platonis tranquilla senectus ibid.
Plato Tarentum venit 200
Platonis doctrina, discere, esse reminisci 219
Plautus 54
Plauti comœdiæ, Truculentus, & Pseudolus 205
ocula minuta, & rorantia 203
Poemata vel minus præclara delectant imperitos, & laudantur 131
Pœni fœdifragi 25
Poeta iners extremum actum negligit 184
Polycleti signum 185
Pompeius Sex. geometriæ studiosus 16
Pompeij dictum honorificum in Ciceronem 42
Pompeij Magni theatrum 110
Pompeius Magnus reprehensus 164
Pompeius Q. cum deprecaretur, Numantinis deditus non est 174
Pomponius trib. pl. diem dixit L. Manlio dictatori 176

Pontij

Pontij Samnitis dictũ de auaritia 118
Pontij T. Centurionis vires 196
Pontius C. Samnis 200
Popilius 24
Poſidonius 80
Poſidonius Panætij diſcipulus 128
Poſidonius de officijs ſcripſit ibid.
Poſtumius hoſti deditus, auctor ipſe deditionis 174
Præclara, omnia rara 258
Prædia decumæ nomine 109
Principatum appetere, hominis proprium 13
Priuata nulla natura, ſed occupatione, victoria, lege, pactione, conditione, ſorte 16
Priuata vita otioſior, publica fructuoſior 39
Priuatam vitam multi coluere, vt trãquillè viuerent ibid.
Priuata vita quibus cõcedenda, quibus minus ibid.
Probabile quid ſit, niſi facta cauſſarum cõtentione, non conſtat 84
Prodigi qui 108
Promiſſis quando ſtandum non ſit 21. & 168
Promiſſa non ſeruanda 166
Propylea 111
Prudẽtia in quo ſita 14
Prudentia quid 72. 76
Prudentiæ & ſapiẽtiæ diſcrimen ibid.
Prudentia ſine iuſtitia nocet 97
Prudẽtia vera & maximè vtilis quæ 96
Prudentia in quo ſita 156
Prudẽtia ſenectutis eſt 190
Ptolemæus rex, Arati Sicyonij hoſpes 111

Aegypti rex alter post Alexandriam conditam ibid.
Pulchritudinis duo genera 66
Pyrrho 10
Pyrrhi præclara sentẽtia 25
Pyrrhus Aeacides ib.
Pyrrho se Macedones dediderunt 93
Pyrrhus bellum intulit Romanis 163
Pyrrhi & Hannibalis dissimiles mores 237
Pythagoras 32
Pythagoræ severitas 56
Pythagoreorum mos in exercenda memoria 199
Pythagoras vetat, inussu imperatoris, id est dei, de præsidio & statione vitæ decedere 216
Pythagoræ de animorũ diuinitate opinio 218
Pythias Pythagoricus 144
Pythius argentarius 150.151

Q.

Quæstio de honesto & utili 144
Quæstiones de officio 165.166
Quæstus ex repub. sceleratus & nefarius 141
Quæstus turpes. 289

R.

Ratione vtentium duo genera 86
Rectum ita iustum, si voluntarium 20
Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata è vitijs 278
Referenda gratia nullũ officium magis necessarium est 28
Reges cur instituti 100
Reges omnes Romani pares inter se, præter Superbum 273.274
Regnandi cupiditates vnde existant 141
Regni fides nulla 20

Regno iniqui atque infideles multi 163
Regulus captus à Pœnis 26
Regulus M. non ærumnosus 275
Rei familiaris augendæ qui modus 49
Res familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo 124
Res magnæ non corporũ viribus, sed animi, geruntur 189
Repetundarum lex 118
Rempub. capessentibus adhibẽda est despiciẽtia rerum humanarum 40
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 45
Reip. rectores legum similes esse debent 46
Respublicę maximę per adolescentiulos labefactatæ, à senibus sustentatæ 191
Rhetorum campus 35
Rogatio ex S.C. de Mãcino Nũmãtinis dedendo 174
Romani quibus populis victis ciuitatem dederunt 22
Romani viri illustres bellica laude 35
Romanorum mos verecundus 66
Romani populi Cãnensi clade animi magnitudo 146.177
Romanorum legionum fortitudo animi 217
Romanorum veterum continentia 274
Romulus iniustius 143
Romulus quibus gradibus in cælum ascenderit 273
Roscium Amerinum adolescẽs defendit Cicero 99
Ruinosæ ædes 148
Rupilius, fabularum actor 59
Rutilius P. 103

Rutilius Rufus Panætij auditor 129

S.

Sacra familiarum 33
Saguntini 279
Salinator C. 184
Salinator Tarentum amisit 186
Sãguinis cõiunctio vinculum caritatis 32
Sapientiæ amor ex cognitione honesti 14
Sapiẽtia in quo sita ibi.
Sapientia quid à prudentia differat 77
Sapientia princeps virtutum ibid.
Sapientia quid 83
Sapientiæ laus ibid.
Sapientes septẽ, non tamen omnino sapiẽtes 132.226
Sapientis est, habere rationẽ rei familiaris 144
Sapiens qui sibi nõ prodest, nequicquam sapit 151
Sapientis cum histrione comparatio 214
Sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo 221
Sapiẽtiã nonnulli quomodo interpretentur 241
Sapientum quorundam de amicitia opinio 243
Sapiẽtis animus quibus rebus munitus 280
Satrius M. 157
Scæuula, Publij filius, vir bonus 152
Scæuula pontifex maximus 156
Scæulæ pontificis laus 224
Scaurus M. 41.59
Scauri filius damnatus 70
Scauri ædilitas 109
Scenicorum mos verecundus 65
Scientiæ cupiditate omnes trahimur 14
Scipio Numantiam excidit 41

Scipio ambitiosus & tristis 159
Spicionis sermo qualis 57
Scipio Africanꝰ, Paulli filius, eloquentia cumulauit bellicã gloriam 59
Scipionis Africani filiꝰ, qui minorẽ Africanum adoptauit 62
Scipionis Africani dictum 125.126
Scipiones duo 131
Scipio P. pontifex maximus 205
Scipiones duo iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt 217
Scipionis virtutes 227
Scipio paucis ante mortem diebus, triduum de rep. disseruit 228
Scipioni P. suprem⁹ dies fuit clarissimus ibid.
Scipio P. Rupiliũ consulem effecit, fraudem eius Lucium efficere non potuit 256
Scipio ab amicitia Q. Põpeÿ se remouit 257
Scipionis oratio contra C. Papirium 265
Scipiones duo propugnacula belli Punici 274
Scipio tribunus militũ in Africa 294
Secũdum naturam 140
Securitas caput est ad beatè viuẽdum 244
Seditionum origo quæ 45
Seÿ M. benignitas 109
Senator non est, qui iureiurãdo hostium tenetur 170
Senatus Romanus iniustus 164
Senatus non censet captiuos redimẽdos 177
Senex nemo tã est, qui se annum non putet posse viuere 192
Senis sermo quietus & remissus, decorus est 296

Senibus conceditur, vt de se dicant 195
Senem maturè fieri, si velis diu esse senex, prouerbium 196
Senex is probatur, in quo est aliquid adolescentis 198. 199
Senũ morositas aliquid excusationis habet 212
Senili auaritia nihil absurdius ibid.
Senum improuidorũ & credulorum stultissima in fabulis persona 267
Senes in adolescentium charitate acquiescũt 268
Senectus optatur, eademq; accusatur 183
Senectutis arma sunt exercitationes virtutum 185
Senectus placida post ætatem purè & eleganter actam 187
Senectus accusatur nõ propter ætatem, sed propter mores 184. 188
Senectus quatuor de caussis misera videtur 188
Senectus maximũ onus putatur ibid.
Senectutis vitia diligẽtia compescẽda sunt 198
Senectutis vituperatio 199
Senectus natura loquacior 207
Senectutis honestũ domicilium Lacedæmone 212
Senectutis modica seueritas probatur 213
Senectutis fructus est, ante partorũ bonorum memoria & copia 215
Senectus præactio ætatis est, tanquam fabulæ 222
Sepulcra cõmunia propinquis inter se 32

Sergius Orata 154
Sermo qualis esse debeat 68
Sermonis comitas multum ad gratiam colligendam valet 104
Sermonum suauitas, amicitiæ condimentũ 153
Seruilius Ahala Sp. Mælium interemit 208
Seruorum infima cõditio 26
Seruis quomodo utendum ibid.
Seruituti & turpitudini anteponenda mors 43
Seueritate sublata administrari ciuitas nõ potest 47
Seueritas modica in senectute probatur 213
Sicyon per annos quinquaginta à tyrannis possessa 120
Sidera 296.297
Silani ædilitas 109
Similitudo ad amicitiã allicit 246
Simulatum nihil diuturnum 101
Simulatio perfidi, improbi, malitiosi hominis est 151
Simulatum nihil in amicitia 263
Societatis humanæ vinculum, ratio & oratio 30
Societatis humanæ gradus 30
Societas præstãtissima, bonorum virorũ familiaritas 32
Societas inter omnes: maior autẽ, vt quisq; proximè accedit 232
Socrates semper eodem vultu 47
Socrates εἴρων 56
Socratici in sermone maximè excellũt 68
Socrates quam ad gloriam viam traderet 101
Socratis opinio de honesto 129.130

Socrates ſenex fidibus didicit 193
Socrates ſapientiſſimus Apollinis oraculo indicatus 218.226
Socratis diſputãdi modus 278
Sodalitates Catone quæſtore conſtitutæ 202
Solitarium nihil natura amat 262
Solitudo languorem affert 125
Solonis & Themiſtoclis comparatio 41
Solon furorem ſimulauit 56
Solon ſe, quotidie aliquid addiſcẽtem, ſenem fieri dicit 193
Solonis præclarum dictum 205
Solonis ſapientis eclogium 216
Solon ſenectute fretus, audacter Pyſiſtrato tyrãno obſiſtebat ib.
Sophocles à Pericle reprehenſus 73
Sophocles à filijs in iudicium vocatus 191
Sophoclis dictum egregium de rebus venereis 204
Sparta propter auaritiã peritura 119
Sponſio, ni bonus vir eſſet Pinthias 159
Statij poëtæ verſus 192
Statuæ veterum ornatu fere militari 35
Stoicorum opinio de cõmodis communicandis 17
Stoici, vnde verba ſint ducta, ſtudioſè exquirunt ibid.
Stoicorum inuerecũdia 65
Stoici honeſtum ſolum bonũ eſſe dicũt 129. & 140
Stoici ſplẽdidius de officio, quàm Academici aut Peripatetici, diſſeruerunt 133
Stoicorum oratio 271
Stulto nemini bene eſſe poteſt

poteſt 277
Stultos omnes inſanire 280
Sulpicius C. aſtrologiæ ſtudioſus 16
Sulpicius P. C. Norbanum accuſauit 104
Sulpicius Seruius ſcientia iuris ciuilis omnes ſuperiores vicit 115
Sulpicius P. trib. pleb. à Q. Pōpeio capitali odio diſſidet 224
Summum ius, ſummæ iniuria 22
Superbia in proſperis rebus fugienda 47
Superiorem parem eſſe inferiori, maximum eſt in amicitia 254
Syllæ largitiones non liberales, ſed iniuſtæ 27
Sylla qualis 56
Syllæ cauſſa honeſta 93
Syllæ dictum inhumanum ibid.
Syllæ in victoria crudelitas 94
Sylla L. ciuium bona vendidit 122
Synephebi, comœd. Statij 192

T.

Tabulæ nouæ iniuſtæ 122
Tantali regnum iniquū 163
Tarquinius exul. 247
Tarteſſiorum regis ætas 214
Temperantia 49
Terentij locus 20. 22. 76. 263
Terentius Lælij familiaris 263
Terra habitatur raris in locis 299
Terra Oceano circumfuſa 300
Themiſtocles 41. 56. 116. 146. 185. 191. 243
Theophraſtus 8. 108. 112
Theſei optata tria 21. 168
Timo Athenienſis congreſſum hominū fu-

giebat 261
Timotheus Cononis filius 60
Trib. pleb. hostibus dediti 174
Tributorum ratio & finis 117.118
Trœzene 146
Tuditanus 186
Turpio Ambiuius 204
Turpe mutatur tempore 133
Turpitudo maximè cõtra naturam 64.140
Turpe nũquã vtile 147
Tyrannorum ferè violẽta mors 92.93.120

V.

Valerius Corui͂s ad cẽtesimum annum vixit 210
Valetudinis tuẽdæ ratio 123
Vectigalia vrbana rusticis anteponẽda 124
Venandi studium honestum 54
Venditor, lege 12. tab. præstabat tãtum vitia, quæ lingua nuncupata essent 153
Ver adolescentiæ comparatur 215
Verecundia 47.51.66
Verecundia sublata, nihil rectum, aut honestum est 75
Verecundia maximum amicitiæ adiumentum 260
Veri inuestigatio hominis propria 13
Veritas molesta est 263
Versus in Vlyssem 169
Vestitus quæ ratio 66
Veterrima quæque debent esse suauissima 253
Veturius hosti deditus 174
Viam erranti non monstrare, Athenis execrationibus publicis sancitum 149
Villa locuples abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caseo, melle 208

Vires celeritati antepo-
nendæ 135
Virgula diuina 79
Viriatus Lusitanus à
C. Lælio fractus &
comminutus 100
Virtutes vt quæq; leni-
ores, ita amabiliores
28
Virtutum quarundam
simulacra in belluis
30
Virtus omnis tribus in
rebus ferè vertitur
89
Virtutẽ vnam qui ha-
bet, an omnes habeat
97
Virtutem quo modo nõ-
nulli interpretentur.
232
Virtute nihil amabilius
236
Virtus tenera & tra-
ctabilis est 245
Virtus amãs sui est 266
Virtutis opinio amicitię
cõciliatrix 241.267
Virtus seipsa contenta
est ad beatè viuen-
dum 275
Virtutes inter se pares
278
Virtus est consentiens
cum ratione & per-
petua constantia ib.
Virtus pluris estiman-
da, quàm vlla possessio, aut vlla vis auri
& argenti 290
Virtute q prædili sunt,
soli sunt diuites 291
Virtus amitti non po-
test ibid.
Viscelimus 240
Vitæ finis optimus 216
Vitam multi, & ĩdo-
cti, deplorarunt 216.
217
Vita deserta ab amicis,
incũda esse non po-
test 246
Vitia animi grauiora,
quàm corporis ac
fortunæ 133
Vitis natura caduca
206
Vlciscẽdi modus 23.89

Vlysses 58
Vlysses militiam simulatione insaniæ subterfugere voluit 169
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant 55
Voluptates blandissimæ dominæ 98
Voluptas omnis honestatis contraria 180
Voluptate nulla pestis capitalior 199. 200
Voluptates agricolarum 205
Voluptas plurimoris patrocinijs defenditur 274
Vox clara & suauis esse debet 67
Vt inter bonos bene agier 152
Vtile ab honesto separari non debet 85
Vtilitatum comparatio 124
Vtilitas communis secundum naturã 136 140
Vulgus non ex toto intelligit, quid absit à perfecto 131

X

Xanthippus Lacedæmonius Pœnorum dux 170
Xenocrates severus philosophus 57
Xenophontis locus 60
Xenophontis Socratici liber de re familiari 124
Xenophontis libri admodum vtiles 209

Z

Zenonis opinio de honesto

BRITISH MUSEUM 1 JY 86